

عبد الرحيم شيروانى
مظهر التركى

سوز آسپى بىلە كۈر ياغىز بىردىكى
ياشىل كۆككە يوقلار بولۇر تۈردىكى

قىلى سۈزلىپ بىلە تىل سۈزۈك
ياشىل كۆكتە ارسە كۈر اندرور اۇزونك

(قۇنادغۇپىلەك)

ئەندىم ئەندىم ئەندىم ئەندىم ئەندىم ئەندىم ئەندىم

ئەندىم ئەندىم ئەندىم ئەندىم ئەندىم ئەندىم ئەندىم

عبدالرحيم شيروانى

مظهر التركى

حاضر لایان:

فرهاد رحیمی

انتشارات اندیشه نو

۱۳۹۱

سرشناسه	: رحیمی، فرهاد
عنوان و نام پدیدآورنده	: مظهر الترکی عبدالرحیم شیروانی حاضیرلایان فرهاد رحیمی
مشخصات نشر	: تهران، اندیشه نو، ۱۳۹۱
مشخصات ظاهری	: ۱۸۲ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۱۷۹-۰۲۶-۳
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: زبان ترکی - دستور زبان ترکی آذربایجانی
ردہ بندی کنگره	: ۴۹۴/۳۶۱۵
ردہ بندی دیوبی	: PL ۳۱۲ م ۶۱ ۹۴ ش
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۶۶۲۴۵۳

مظهر الترکی عبدالرحیم شیروانی حاضرلایان: فرهاد رحیمی

نوبت چاپ: اول / سال نشر: ۱۳۹۱
 قطع: رقعي / تيراز: ۱۰۰۰ / محل نشر: تهران
 انتشارات: اندیشه نو
 قيمت: ۵۰۰۰ تومان
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۷۹-۰۲۶-۳
 مرکز پخش: انتشارات اندیشه نو (تهران) ۰۲۱-۶۶۴۲۷۳۷۱

ایچینده کیلر

۵	اون سؤز
۹	كتاب مظهر التركى
۱۷	مقدمه
۲۱	رکن اوّل [افعال]
۲۱	فصل اوّل [افعال لازم]
۲۲	مصدر
۲۵	ماضي
۳۱	مستقبل
۳۶	اسم فاعل
۳۸	اسم مفعول
۴۰	امر
۴۴	نهي
۴۶	نفي
۵۰	استفهام
۵۳	فصل دویم [افعال متعدد]
۵۵	رکن دویم
۵۵	فصل اول [اسماء در معنی افعال]
۵۷	فصل دویم [اسم]
۷۹	رکن سیم [حرف]
۸۰	رکن چهارم [سوزلوك]
۸۶	[الف... افعال]
۹۹	[الف... اسماء]
۱۰۶	[باء... افعال]
۱۱۱	[باء... اسماء]
۱۱۵	[تاء... افعال]

۱۲۰	[تاء... اسماء]
۱۲۴	[جيم... افعال]
۱۲۹	[جيم... اسماء]
۱۳۲	[DAL... افعال]
۱۳۷	[DAL... اسماء]
۱۴۱	[سین... افعال]
۱۴۸	[سین... اسماء]
۱۵۰	[قاف... افعال]
۱۰۰	[قاف... اسماء]
۱۰۹	[کاف... افعال]
۱۶۴	[کاف... اسماء]
۱۶۸	[یاء... افعال]
۱۷۴	[یاء... اسماء]
۱۷۸	خاتمه

اون سؤز

تورکجه نین چوخ اسکى لىگىنдин قايناخلانان ساغلام يايپىسى و گوجلو ديل بىلگىسى (گرامرى) اونو هر زمان ايلگى و جاذبه اوداعى و مركزى قىلىمىشىدир. تاريخ بويو بو ديل باشقۇا دىللە خلقىرە اوگرتىمك اوچون چشىدلى سوزلوكلار و ديل بىلگىسى اثرلىرى يارتىلىمىشىدیر. بو اثرلىرىن باشىندا هئچ شىبھە سىز تقرىبا ۱۰۷۷ م. ايليندە تماماملانان كاشغرلى محمودون كتاب دىوان لغات الترك آدى اثرى گلمىكىدەدیر. ائشسىز بىر خزانە اولان بو اثر عربىلە تورکجه يى اوگرتىمك مقصدىلە تورکجه دن عربجه يە يازىلان دىگرىلى بىر سوزلوكدور. باشقۇا اونمىلى سوزلوكىردىن بىرى ده مىلادى ۱۴. يوز ايلين باشلارىندا يازىلان **كودكس كومانيكوس** آدى اثردىر.

باشقۇا دىللەردىن يازىلان تورکجه ديل بىلگىسى و سوزلوك بونلارلا دا محدودلاشمېر و مثلا مصر ساھەسىنندە كتاب الادراك للسان الاتراك (دىل بىلگىسى و سوزلوك)، **التحفة الزكيه فى اللغة التركيه** (دىل بىلگىسى و سوزلوك)، كتاب مجموع ترجمان تركى و عجمى و مغولى (دىل بىلگىسى و سوزلوك)، الادراك حاشىيە سى (سوزلوك)، **بلغة المشتاق فى اللغة الترك**

والفقحاق (سوزلوك)، القوانين الكلية لضبط اللغة التركية (دیل بیلگیسى)، الدرة المضيّة في اللغة التركية (سوزلوك) كىمى اثرلر الدولت- التركىه آدلی ترك دولتى طرفىندن ياراتىلمىشدىرى. ایران ساھەسىندە دە بىر چوخ توركجه دىل بیلگیسى و سوزلوك میدانا گتىريلمىشدىرى، مثلا قاجارترک حاكمىتى دونمینە عايد اولان و پروفسور دكتىر صديق طرفىندن بىليم دنياسينا تانيتىلان ميرزاطبىبآشتىانىنин و گئنە دە عبدالعالى- خلخالىنин دىل بیلگیسى اثرلرىنى سايابىلىرىك. بونلاردان باشقا قاجاردونمینە عايد اولدوغۇنو تخمين ائتىدىگىمىز اليزدەكى بو اثر يعنى مظہر التركى آدلى اثردىرى.

مظہر التركى فارسلارا توركجهبى اوگرتىمك اوچون عبدالرحيم شىروانى طرفىندن تخمينا هجرى ١٣. يوزايىلده قلمه آلينمىشدىرى. عبدالرحيم شىروانىنин ياشامى حقىنinde چوخ بىلگىيە صاحب دىگىلىك، آنجاخ بو اثرين مقدمەسىندىن اوگرنىدىگىمىز بىلگىلەر گورە او ارددە بىل شهرىنده آنادان اولوپ، بىر مدت شماخى شىرواندا ياشادىخدان سونرا شىرار شهرىنە گئدىپ اوردا بو اثرى يازمىشدىرى. او، اثرينده توركجهبى اوچ گروها آيرىر:

١. تركستان، چين، ماچين، خطا و ختنەدە ياشاييان اوزبكىيە و قالماق طايىفەلرینىن دىلى تركى جىفتاي.

٢. رومدا ياشاييان عثمانلو طايىفەلرینىن دىلى تركى عثمانلويه.

۳. ایران دا یاشایان ترکلرین دیلی ترکی قزلباشیه.

آقا اسماعیلین بويروغۇ ايله يازىلان بو كىتاب بير مقدمه، ۴ ركىن و بير خاتىمەدن عبارتىدير، بو ركىنلاردا فعل، اسم و حرف باشلىقى آلتىندا توركجه دىل بىلگىسىسى قىساجا الله آليندىخдан سونرا بير كىچىك سوزلوك (ركىن ۴) ده وئرىلەمىشىدىر. دىل بىلگىسىسى بولومو (ركىن ۱-۳) بويوك شاعر محمد فضولى و حضرت امير عليشىر نوايى و يازارىن اوز شعرلىلە زنگىنلاشمىشىدىر. يازار بو اثىر دىلچى بىلگىنلەرنin فتوالاريندان دا يارارلانمىشىدىر: ملا جاجىم خان شاملو، ملا قراخان اوغلى قورت، ملا داش دمورقرا كوزلۇ، ملاتنگريپيردى شاهسىيون، ملا يردانقولى سىل- سپۇر (علمائى خمسە) و ملا يولقولى.

۸۰ ياپراخدان اولوشان بو اثىرين تك نسخەسى نستعليق خط ايلەدىر و هر صفحەسى ۱۲ سطر / ۲۱×۱۴ بىعادىندا دىرى. بو اثىرين خاتىمەسىنندىن بير نئچە ياپراخ اكسىكىدىر. مرکز احياء ميراث اسلامى (قەم) كىتابخاناسىندا ۶۸۶ نمرەدە يئرلەشن بو ال يازمانىن آدى مظھرالترکى دىرى.

متىنин اوخونوشوندا اىزلىنىلىن يول

۱. عرب الفبالي توركجه كلمەلر متىنinde اولدوغو كيمىن وئرىلەدى، آنجاخ توركجه كلمە لره پارانتز ايچىنده بو گونكۇ قوزئى آذربايجان توركجهسى

الفباسیله قارشیلیغى آرتیرىلدى. اصىل متنىدە اولمايان بعضى آچىقلاما و دوزلتىمە لر بىزىم طرفىمىزدىن كروشه اىچىنندە [آرتيرىلدى.

۲. **I** حرفى **ا** و **أ** سسىنه اىشارات اتىمكىدەدیر، **A** حرفى اىسە **a/e** سسىنى گوسترىر، **U** حرفى اىسە **u** و **ü** سسىنى گوسترىر.

۳. سىسىزلىرىن ق حرفى، **q** شكلينىدە؛ ك حرفى، يئرىنە گورە **g** (كاف فارسى) ويا **k** (كاف عربى) شكلينىدە؛ نگ حرفى، بىچىمېنندە **ñg** بىچىمېنندە؛ خ حرفى، **x** بىچىمېنندە؛ چ حرفى، **ç** بىچىمېنندە (جيم فارسى)؛ ش حرفى، **ş** بىچىمېنندە و غ حرفى، **ğ** بىچىمېنندە چئورىلدى. (نگ) بىچىمېنندە يازىللان حرف، اصىل متنىدە (نک) بىچىمېنندە يازىلمىشدىر، آنجاق بىز باشقابىچىملە قارىشىماماسى اوچون(نگ) بىچىمېنندە وئىدىك. بو، نگ (**ñg**) لر بىگون چوغۇنلۇخلا، ن (**n**) بىچىمېنندە تلفظ ائرىلىر.

۴. سىسىلىرىن **e** حرفى (ي، اي) حرفىنە، **ü/u/ö/o** حرفى (او، و، -) حرفلىرىنە ، **i/I** حرفى (ي، اي، ا-) حرفلىرىنە و **a/e** حرفى (ا، آ، ا-) حرفلىرىنە دنك گلمكىدەدیر. آنجاخ اصىل متنىدە سىسىلى حرفلىر بعضا حرفسىز ويا حركەسىز او لا راخ دا گوسترىلىر.

بوردا بو ال يازمانىنин ساغلانماسىندا بىزە كمك ائدن فتحاللهذوقى، اثرين تايپ و حاضرلانماسىندا امەگى گئچن محمدمجنندە جىبهدار و محمود اعرابىزادە، كتابى يايىنلايان اندىشە نو يايىن ائوى مدیرى يوسف قوسى فرهاد رحيمى جنابلارينا آيرى آيرى تشكىر ائدىرم.

كتابه مظمر الترکي

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه
محمد والله الطيبين الطاهرين اجمعين الى يوم الدين

اما بعد

گم گشته ديار ناداني و صحرانورد خيالات پريشاني، عبدالرحيم
شيروانى غفرالله تعالى ذنبه و ستر عيوبه، بر صفحه عرض مى نگارد که اصل
مسقط الراس اين غريب ذليل از بلده جليل ارده بيل، و ليكن در مبدا
كهترىت و جوانى و مدتى در بلده طيبة شماخى شيروان نشو و نما يافته و
روزگار اول شباب را در آن ولايت با ياران و دوستان گذرانده بود و اهالي آن
ديار از اعالى و ادانى عموما به الفاظ تركىه متکلم مى باشند و بمرتبه اي کلام
تركى در آن مرز و بوم وقوع و شیوع دارد که در هنگام طفولىت که در آن
ولايت توطن داشت ملاحظه مى شد که در بعضی از اوقات که مسافر و غریبی

از عراقی و یا فارسی و یا خراسانی که وارد آن بلد و دیار، و تعدادی به الفاظ فارسیه تکلم و گفتار می‌نمودند اهالی آن ولایت در تقریر جواب عاجز و بل محتاج به دیلماج، و از روی عبارات کتب فارسیه در نهایت صعوبت و اشکال جواب سؤال ادا می‌کردند.

علی‌ای حالت بعد از چندین سال این خاکسار حقیر بمتابعت تقدير خالق قدیر، بدست گردش زمانه گرفتار و اسیر، و مدت‌های متمادی، متوالی الایام، در بوادی و شهرستان، غربت و کربت، در ولایات ترک و تاجیک به محنت و راحت، مداراء، و بعد از انقضای مدت بسیار، به رهنمونی قضای کردگار، حسب الفرمان پادشاه جمجاه والتبار عادل شاه نامدار از صوب خراسان، مامور به این سامان، و وارد دارالعلم شیراز، و بعد از چند گاه نظر به استیلاء فقر و درویشی و استیصال اوضاع و پریشانی روزگار، لابد و ناچار، در آن دیار رحل اقامت افکنده توطّن اختیار افتاد.

الحمد لله رب العالمين على كل حال و نظر به أنكه از ابتداء طفوليت الى آن، شوق تحصيل علوم در کانون خاطر فاتر مزين، كالنقش فى الحجر قرار و استقرار داشت و پيوسته طالب و راغب حصول اين معنى و مترصد اوقات فرصت مى بود و اگر چه بنابر كثرت مشاغل خسيسه دنيويه که سبب تحصيل معاش، ضروري صاحبان حيات است، از آن سعادت عظمي محروم و مايوس، به احوال خويشتن حسرت و افسوس مى داشت، ليكن بقدر مقدور و ميسور، مضمون هدایت مشحون ما لا يدرك كله لا يترك كله را رعایت، و

در بعضی اوقات که توفیق ربانی معاونت می‌فرمود در مجمع درس علمای ذوی القدر و المکان کثراً اللہ تعالیٰ امثالہم وایسراً ما لہم حاضر، و به صحبت کثیر السعادتشان فایز و فایض، و ملاحظه مباحثه و مذاکره عربی و فارسی ایشان می‌شد.

وَلِلّهِ الْحَمْدُ وَالْمَنْهُ بَا وَجُودِ نَامِساعِدِي رُوزْ كَارِ غَدَّار، فَضْلَ كَاملِهِ الْهَيِّ شَامِلَ حَالٍ وَفِيضِ خَدْمَتِ با مَوْهِبَتِ شَانِ چُونِ كِيمِيَاِي احْمَر، مؤثِّرٌ وَكَارِغَرٌ افتاده، از میامن انفاس شریفشاں اندک ربط و استحضار در قواعد کلمات عربیه و فارسیه بهم رسانید و چون اصلاً و مطلقاً رساله و کتابی در ضوابط و قواعد کلمات ترکیّه، که حقایق و دقایق آن کلام مهابت فرجام را صاحبان ذهن و ذکا متوجه گردیده، رساله در آن خصوص ترتیب داده باشند به دست حقیر نرسید، این معنی را از غیرت و حمیّت ترکیّت بعید، و تمهید تالیف و ترتیب تصنیف چنین رساله از خاطر حزین خطور نمود و هر چند به مضمون صدق مقرون: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلا يَسْبُحُ بِحَمْدِهِ وَيَسْبُحُ لِلّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ، هر مخلوقی جناب احادیث جل شانه را به زبانی ستایش و ثنا خوانی نموده و مینمایند:

لمؤلفه

از ازل تا به ابد خلق زمین و آسمان

متفرق در وحدتش ور مختلف باشد زبان

هنند و روم، ایران و توران و جمیع کاینات

هر یکی طرزی ستایندش به هر شهر و مکان

ترک و تازیک و عرب ار مومن ار کافر بود

کرده است هریک از ایشان حمد حق ورد زبان

کعبه و بتخانه و دیر و حرم هر جا که هست

عالمنی را رو بسوی اوست کش نبود مکان

مقصد و معبد او هر چیز شی صادق است

جمله را هستی از آن کو را نمی باشد نشان

اما چون اکثر اعظم و بزرگان و ارباب دول و اصحاب اقتدار اهل
فارس و عراق را مایل فهمیدن و راغب دانستن این کلام سیاست
فرجام یافت و نیز جمعی از احباب و دوستان همین مطلب و مدععا را
بکرات مرات از این حقیر التماس و درخواست می فرمودند، بناء علی هندا بر
ذمت همت این بی بضاعت واجب و لازم آمد که تقديم خدمت مرجوع را
شروع، و مقدمه مذکور مسئول را به انجام و ظهور رساند، لهذا از حضرت
آفریدگار جل جلاله و عظم شانه اعانت و توفیق طلب نموده، قواعد و ضوابط

چند در کلمات ترکیه فراهم و مرتب داشته در آن مقدمه‌ای و چهار رکن و خاتمه‌ای قرار داده به مظهر الترکی موسوم گردانید و اگر چه خلق و آفریدگان پروردگار از بنی آدم فرق و جوقه و گروه بسیار و طایفه و جماعت بیحد و شمارند به مصدوقه آیه کریمة: **و جعلنا کم شعوباً و قبائل لتعارفو** بنا بر حکمت الهی هر طایفه و گروه در اطراف و اکناف ربع مسکون ساکن، و هر یک از ایشان به اختلاف الفاظ و اقوال در میان طوایف به ذکر و تسبیح الهی اشتغال داشته و می‌دارند و اما اظهر و اشهر آنها عربی و فارسی و ترکی می‌باشد که بزرگان و دانشمندان، عربی را در فصاحت و فارسی را به ملاحت و ترکی را در شجاعت یافته و شمرده‌اند و ما بقی الفاظ و اقوال را، قابل دانستن و فهمیدن ندانسته‌اند و کلام ترکی هم به اعتبار کثرت ایل و اویماق و طایفه و گروه در الفاظ ترکیه‌شان اختلاف زیاد به هم رسیده، و اگر چه در حقیقت همگی ترکیست اما در اغلب و اکثر الفاظ در معنی و لفظ مغایرت کلی دارد، همچون ترکستان و چین و ماقین و خطأ و ختن که اوزبکیه و قالموق طایفجات ایشانند که ترکی آنها که به جیفتای مشهور و معروف است و در کلام ترکیت نهایت بلاغت و فصاحت آن اکمل و افضل است، بنا بر اقتضای موقع لازم دید که غزلی از افصح الشّعرا نوائی بحیّز تحریر در آورد:

بیت

اول پریوش ایرور اندق نازک،
 کیم قویش پرتوى دور جسمیغه یوک
 گر چه قاتل کوزیدین اولسە تیرک
 تیریلور نوش لبیدین هم اولوک
 کونگلمه اوچ اوژه اوچ آتدى کوزنگ
 نى عجب بولسە تیشوک اوزرە تیشوک
 قاتمانگیز لعلی اوژه آب حیات
 گر چه بو شربت ایرور اسرۇ چوچوک
 تاشلاپ اوزلوکنگى نوايى قدم اور
 کیم یراق یولدور و بو آغر یوک

(ol pərivəş irür andaq nazik
 kim quyaş pərtövidür cismiğa yük
 gərçi qatil közidin ölsə tirik
 tirilür nuş-ı ləbidin həm ölük
 könəglümə oq üzə oq atdı közürnəg
 ni ‘əcəb bolsa tişük üzrə tişük
 qatmañğız lə‘li üzə ab-ı hayat
 gərçi bu şərbət irür asru çüçük
 taşlap özlükünəgi nəvai qədəm ur
 kim yiraq yoldur u bu ağır yol)

و دیگر بلاد روم است که طوایف عثمانلو و غیره در آن مرز و بوم خلق افزون از شمار، و بالتمام به ترکی گفتار مینمایند و اکثر عبارات آنها با ترکی ایران تفاوت دارد و دیگر اتراک ولایات و ایلات ایران زمین است که آنها نیز مختلف گفتگو می‌نمایند، بخصوص ایلات و احشامات فارس که از بسیاری دخل و تصرفات ایشان، در کلمات ترکیه عنقریب است، که احدی ترکی گفتن و شنیدن را در این ولایت رغبت ننموده، بدلی گفتار ترکی را موقوف نمایند، مثل آنکه: در تعریف دو اسب می‌گویند که: دوی خاص دور. که فارسی آن این است که: دوش خوبست، که دو لفظ فارسی و خاص لغت عربی و دور حرف ترکیست [بیلدیرمه اکیدیر-tur] ائیلمینین تکلیک اوچونجو کیشی گئنیش زمان شکلی اولان turur دان اکلشمیشدير[turur]-tur]-dur و از این قبیل نامربروط بسیار می‌گویند. بنابرین لابد و ناچار این خاکسار این رساله را بطرز و طور کلام «قزلباش» ایران که حقیقتاً ترکی فصیح مربوط مرغوب و کلام شیرین بود، و بعضی دخل و تصرفات در آن قرار داده، به تبیین قواعد و ضوابط آن پرداخت و چون در بعضی موقع و مقام مباحثه ضرور می‌شد که نیک و بد کلام امتیاز داده شود لهذا علمای خمسه که از خانه‌زاده‌های شهرستان تصور و تفکر، و مدتها در مدرس خیال، بهر نحو که بایست و شایست، اوقات را صرف مباحثه کرده بودند، اسمای آنها را مرقوم، و مباحث ایشان را چنانچه خواهد آمد ایراد نمود که ان شاء الله تعالى ناظران این رساله، بدیده اختیار در مبحث ایشان نگریسته، صحیح و سقیم کلام را

امتیاز دهند و آنچه را که به فصاحت ترکی اقرب و انسب یابند مقبول طبع
عالی، و از آن قرار عمل فرمایند. و علمای خمسه عبارتست از:

ملا حاجیم خان شاملو، ملا قراخان اوغلی قورت
ملا داشدمور قراکوزلو، ملا تنگریویردی شاهسیون
ملا یردانقلی سیل سپر

بدانکه

تكلم کلام ترکی، بسیار خوب و مرغوب، و بخصوص جزو استقلال
صاحبان فرامین و سلطانین و حکام ذوی الفرمان عصر و زمان است و
فوايد بي حد و پايان در گذران امورشان دارد و بلکه در امور دنيويه
شان افضل و اكمل می باشد و چنانچه ايشان از لباس اين معنی عاري
باشند هر آئينه مستحق توبیخ و مستوجب سرزنش می باشند و در
انظار اهل روزگار از برای ايشان تمکين و وقاري و شکوه و اعتباری
باقي نمی ماند. هر چند که اين مختصر رساله گنجایش ذکر تفصيل آن كما
هو حقه ندارد، نهايـت، آنچه بدون تامل و تدقق به خاطر فاتر خطور می نمایـد
در اين رساله بحیـز تحریر و تقریر در آورده، معروض ضمایـر اربـاب فهم و
دانـش و مکـشوف خواـطر اصحاب فـطـنـت و بـیـنـش مـیـدارـد، و بـالـله التـوـفـیـق و
الاعـانـه.

مقدمه

در بیان نکات و رموز چند است، که قبل از شروع در این رساله دانستن آنها واجب و لازم می‌باشد. اوّل نظر به آنکه قواعد و ضوابط این رساله که بلا تشبیه مانند کلمات عربیّت مرتب داشته ایم لهذا شارع در مباحث این رساله را لابد و ناچار است از بلدیّت و استحضار، فی الجمله در علم صرف و نحو، که چنانچه از آن معنی معربی و مبرّی باشند حظ کامل و لذت شامل از فهمیدن و ادراک آن حاصل نخواهد شد و بلکه اکثر دقایق که قرار داد گردیده به مدرکه شان نخواهد رسید.

اوّل آنکه

کلمات ترکیّه نیز مثل کلام عربیّت یا فعل است و یا اسم است و یا حرف. فعل چیزی را گویند که بخودی خود معنی داشته باشد و متقرن ازمنه ثلثه، ماضی و حال و استقبال، باشد. اسم چیزی را گویند که بخودی خود معنی مستقل داشته باشد و متقرن به ازمنه ثلثه نباشد. حرف بخلاف این هردو و بخودی خود معنی نمی‌بخشد و اگر بخشد تمام الفایده نیست و بعد از آنکه

حرف را با اسم یا فعل منضم ساخته، رابطه بخشنده فایدہ آن عاید می شود و حقیقت حال بعد از این حسب الواقع معلوم و مفهوم خواهد شد.

دیگر

کل افعال ترکیه اعم از مصدر و ماضی و مستقبل و امر و نهی و استفهام و جحد بال تمام در کلام ترکی به امر گفته می شود که ان شاء الله تعالی بذکر تفصیل آنها خواهد پرداخت و از اینجاست که کلام ترکی مهابت تمام و سیاست تمام میباشد و پر ظاهر است که هر کلام که مجموع الفاظ و عبارات آن از روی تحکم و امر و فرمان باشد، البته در نظرها مهیب و سهمناک می نماید، و علامات ماضی و مستقبل و غیر که داخل آن کلمه می شود امتیاز می بخشد هر یک از آنها را.

دیگر

همچنانکه کلمات عرب را علامات جداگانه از برای ماضی و مستقبل و اسم فاعل و اسم مفعول و مذکر و موئث و حاضر و غایب و مفرد و مجموع است در کلمات ترکیه نیز علامات معینه از برای هر یک هست لیکن در ترکی از واحد که تجاوز شد جمع میدانند و علامت مشخصه جهت تثنیه نمی باشد و علامت معینه جهت تذکیر و تانیث جدا نمیباشد و از قرینه کلام او را تشخیص و تعیین مینمایند. ملا یولقلی فرموده که: مستحب است که تصريح ذکوریت و انانثیت باید بشود و ملا حاجیم خان و علمای دیگر با آن

موافقت نورزیده و گفته‌اند این قول بغايت ضعيف، و بلکه تصریح در آن بسيار رکيک و نامربوط است لیکن در بعضی مواضع بنابر رفع اشتباه تجویز داشته‌اند و اين را بسى شاذ میدانند.

دیگر

علمای خمسه متفق اللفظ، سنت مؤکد میدانند که در تکلم کلام ترکی فی الجمله حزمیتی باید داخل کرد که دانسته و عمد از روی حزمیت باید گفتار واقع شود که اگر سهو شود یا ترك نمایند حق کلام ترکی را ادا نکرده خواهند بود و مکروه است که کلام ترکی از روی عجز گفته شود و ملا قراخان اوغلی این معنی را حرام مؤبد و متکلم را خاطی و بلکه تات می‌نامند و آن گویندگان را داخل سلسله علیه عالیه اتراکیه نمیدانند.

دیگر

التقاء ساکنین است، اگر چه التقاء ساکنین در کلام عربیت ذکر نموده و می‌نماید بخلاف عربی و فارسی که این رعایت مرعی نشده بنابر این بر ناظران این رساله نیز همین معنی واجب و لازم می‌باشد.

دیگر

همچنانکه در افعال عربیه ضمایر در استثارند در افعال ترکیه نیز ضمایر مستور می‌باشد، و چون دانستن و شناختن آنها قبل از شروع ضرور است لهذا تفصیل آنها مذکور می‌گردد: آن (an)، آنلر (anlar)، سن (sən)، سیز (siz)، بن (bən)، بیز (biz)، که در عربیت هو، هم، انت، انتم، انا، نحن، باشد و در فارسی آن، آنها، تو، شما، من، ما می‌گویند. و ملا داش دمور فرموده‌اند که: او (o) و اوNLر (onlar) هم آمده‌است و متکلم مختار است در گفتن آنها و گویا حقیقتاً این هر دو یکی باشد و از کثرت استعمال مغایرت در الفاظ ضمایر مذکوره راه یافته.

دیگر

علمای خمسه فرموده‌اند که: گوینده ترکی مستحب است که صاحب مناصب و یا صاحب گله و رمه و یا لااقل سواره و ملازم بر کار دیوان باشد و اگر هیچیک از اینها در متکلم ترکی نباشد مکروه است که به ترکی تکلم نماید و بلکه "ملا یردانقلی" اینمعنی را حرام میداند.

رکن اول

[افعال]

در ذکر افعال و آن مشتمل است بر دو فصل:

فصل اول: در افعالی که بخودی خود گفت و شنید می‌شود و یک مفعولی حساب است.

فصل دویم: بخودی خود و یاری غیر و دیگری گفته‌می‌شود و دو مفعولی یافته و دانسته‌می‌شود.

فصل اول

[افعال لازم]

در علامات معینه افعال هر چند اصل کلام ترکی امر است و می‌بایست موافق تقاضای علم ترکی شروع در امر شود و تعریف امر نموده‌آید بنابر آنکه در کلام عربیت مصدر را اصل کلام می‌دانند بنابر آن متابعت قاعدة عربیت کرده‌شد.

مصدر

ملا حاجیم خان و ملا یردانقلی فرموده‌اند که: علامت مصدریّت در کل کلمات ترکیه میم مفتوحه و قاف ساکنه در آخر کلمات ترکی می‌باشد. مثل آنکه فضولی علیه الرحمه فرموده‌اند:

بیت

دشت دو تمق عادتین دو تمشدی مجنون عشقدن
شهره شهر اول مقنگ رسمین بن ایتدوم اختراع

(dəşt dutmaq adətin dutmışdı məcnun eşqdən
şöhre-yi şəhr olmaquñğ rəsmin bən etdüüm ixtira)

که دو تمق (dutmaq) و اول مق (olmaq) که به معنی گرفتن و بودن است هر دو مصدر ترکیست و مضمون معنی فارسی بیت آنکه: عادت دشت گرفتن را مجنون از عشق فرا گرفته بود و رسم شهره شهر شدن را من اختراع کرده‌ام.

و باید میم مفتوحه ما قبل قاف ساکنه واقع شده و ما قبل آن میم مفتوحه نیز باید البته ساکن و ما قبل آن ساکن یا مفتوح و یا مضموم و یا مکسور بوده باشد مثل: **آلمق** (*almaq*) و **ورمق** (*vurmaq*) و **ایچمق** (*içmaq*) باشد که **المق** (*almaq*) به معنی گرفتن و **ورمق** (*vurmaq*) به معنی زدن و **ایچمق** (*içmaq*) به معنی آشامیدن است بحیثیتی که هر گاه از اواخر معانی فارسی آن نون را حذف نمایند معنی ماضی فهمیده شود.

ملا قراخان اوغلی فرموده‌اند که: در مصدر ترکی شرط است که هر گاه میم مفتوحه و قاف ساکنه را از اواخر کلمه حذف نمایند از کلمات ترکی امر باقی ماند و خوانده شود مثل مثالهای مذکوره که بعد از حذف میم و قاف، **آل** (*al*), **ور** (*vur*), **ایچ** (*iç*) باقی می‌ماند و هر سه لفظ به معنی امر ترکیست که یعنی بگیر و بزن و بیاشام و این قول در نزد باقی علماء بغايت اقوی و اصح است و علماء خمسه شروط مذکوره را واجب و لازم میدانند.

نه آنکه هر کلمه ترکی که میم مفتوحه و قاف ساکنه در آخر داشته باشد البته حکماً باید مصدر باشد، به اعتبار آنکه **باشمق** (*başmaq*) و **یاشمق** (*yaşmaq*) که دو اسم‌اند و میم و قاف مشروطه در آنها موجود، و مصدر نیستند که **باشمق** (*başmaq*) به معنی کفش است و

یاشمق (*yaşmaq*) اسم پارچه رنگینیست بسیار نازک عروسان تُرک در شب زفاف و بلکه در اوایل ایام عروسی بعنوان استحباب از روی شرم و حیا بر لب و دهن بسته، از روی نزاکت بندرت نکلم می‌نمایند. چون در این دو لفظ معنی مصدریّت موجود نیست و اینکه در آخر معنی فارسی آن مشروط مذکور بعمل نیامده لهذا مصدر نمی‌تواند بود و در این قول خلافی واقع نشده.

ملا حاجیم خان و ملا یردانقلی می‌فرمایند که: علامت مصدر ترکی در بعضی کتب به میم مفتوحه و کاف ساکنه ملاحظه شده مثل آنکه **فضولی** می‌فرماید:

نظم

مصحف دیمک خطادور اول صفحه جماله
بو بر کتاب سوزدور فهم ایدن اهل حاله

(*müshəf demək xətadur ol səfhe-yi cəmala
 Bu bir kitab sözdür fəhm edən əhl-i hala*)

و معنی فارسی بیت آن است که: مصحف گفتن خطاست بر آن صفحه جمال، این یک کتاب سخن است بر فهم کننده اهل حال. الحق این قول موافق استعمال است لیکن مخالف قیاس است و ممکن است بسبب قرب مخرج قاف و کاف بر شنونده گان مشتبه شده باشد و گویا این قول کالصّحیح باشد، **والله اعلم بدقايق العلوم**.

ماضی

علمای خمسه علامت ماضی را در کل کلمات ترکیه دال و یا ساکنه در اواخر کلمات یافته و شناخته‌اند و هیچ یک بهیچ وجه در این مقام، طریق مخالفت نپیموده‌اند.

شعر

یارم کیجه کلدی ینه یارم کیجه کیتدی
بیلمم ینه عمرم نیجه کلدی نیجه کیتدی

(yarum gecə goldı yinə yarum gecə getdi
bilməm yinə ömrüm necə gəldi necə getdi)

که معنی فارسی بیت چنان است که: یار من شب آمد باز نصف شب رفت، نمیدانم عمر من چه گونه آمد و چه گونه رفت.

و ما قبل دال باید حتماً و حکماً ساکن و ما قبل آن ساکن یا مفتوح و یا مضموم و یا مكسور باشد مثل: گلدی (gəldi)، وردی (vurdı) و

قِلدی (qıldı) باشد، که گلدى (gəldi) یعنی آمد و وردی (vurdı) یعنی زد و قلدی (qıldı) به معنی کرد است.

و عمدہ شرط در اینجا آن است که هر گاه دال و یا ساکنه را از آخر کلمات حذف نمایند، معنی امر ترکی فهمیده شود مثل مثالهای ثلاٹه مذکوره، که بعد از حذف دال و یاء، گَل (gəl)، وُر (vur)، قِل (qıl) باقی میماند، که هر سه به معنی امر ترکیست، که گل (gəl) بیا و ور (vur) بزن و قل (qıl) بکن باشد.

و ملا یردانقلی میفرمایند که: گویا دی (dI) علامت ماضی ترکی همان لفظ فارسی است که به معنی گذشته آمده که واضح کلام ترکی، لفظ امر ترکی را با آن دی (dI) منضم ساخته ماضی بنا نهاده است و این قول در نزد علمای دیگر بغایت اقوی و اصح است، والله اعلم بالصواب و الیه المرجع والما۝ب.

چنانچه از کلام عربی از ماضی چهارده وجه بازمی‌گردد از ماضی ترکی شش وجه بازمی‌گردد، دو مغایب را بود و دو مخاطب را و دو متکلم را که یکی متکلم وحده و یکی متکلم مع الغیر بوده باشد و فعل ماضی در ترکی بر سه گونه می‌آورند اول مفتوح و اول مضموم و اول مكسور.

و اما آنچه اول مفتوح است مثل آنکه صرف: گَلدی (gəldi)، گَلدیلر (gəldilər)، گَلدنگ (gəldüng), گَلدنگز (gəldünğüz)

گلدم (gəldüm)، **گلدق** (gəlduq) و کاف در مخاطب خواه مفرد و خواه جمع رسم الخط ترکیست و دخلی به قاعده و قیاس ترکی لفظی ندارد و بلکه در تکلم انداختن آنها را سنت میدانند (goldün/goldünüz).

ملا یردانقلی فرموده‌اند که: **گلدق** (gəlduq) متکلم مع الغیر را به کاف هم بگویند و بنویسند صحیح است، مثل: **گلدک** (gəldük). هر چند مدار گفتار اهل روزگار در اغلب به این نحو است، علمای دیگر این قول را از فصاحت ترکی دور و آن تکلم را مکروه شمرده‌اند.

گلدى (gəldi) صیغه مفرد مغایب است خواه مذکر و خواه مونث باشد از فعل ماضی ترکی، و ضمیری در آن مستتر است که آن (an) باشد، **گلدىلر** (gəldilər) صیغه جمع مغایب است از فعل ماضی ترکی، خواه مذکر و خواه مونث باشد، و ضمیری در آن مستتر است که آنلر (anlar) باشد و لام مفتوحه و راء ساکنه علامت جمع است و خواه در فعل و خواه در ضمیر. **گلدنگ** (gəldüng) صیغه مفرد مخاطب است از فعل ماضی ترکی، خواه مذکر و خواه مونث باشد، و ضمیری در آن مستتر است که سن (sən) باشد، و نون ساکنه مع الكاف علامت مخاطب است و کاف در تلفظ حذف میشود. **گلدنگز** (gəldüngüz) صیغه جمع مخاطب است از فعل ماضی ترکی، خواه مذکر و خواه مونث باشد، و ضمیری در آن مستتر است که سیز (siz) باشد و کاف رسم الخط ترکی و زاء بعد از کاف علامت جمع

است. **كَلْدُم** (gəldüm) صيغه متكلم وحده است از فعل مضى تركى و ضميرى در آن مستتر است که بن (bən) باشد و دال مضمومه و ميم ساكنه علامت متكلم وحده است. **كَلْدُق** (gəlduq) صيغه متكلم مع الغير است از فعل مضى تركى و ضميرى در آن مستتر است که بيز (biz) باشد.

ملا يردانقلی فرموده‌اند که: متكلم مع الغير که با کلمات عربیه و فارسیه منضم گردیده باشد قاف یا کاف محذوف و زاء آورده‌می‌شود مثل آنکه **فضولی گفته‌است**:

نظم

بولدى كويىنگدە دوا درد دل بىمارمىز
سن آقا سن بىز قولۇز كويىنگدەدر تىمارمىز

(buldu kuyunğda dəva dərd-i dil-i bimarumuz
sən aqasan biz quluz kuyunğdadur timarumuz)

و معنی بيت فارسي آنکه: در كوى تو يافت دوا دل بىمار ما، تو آقا و ما غلاميم، در كوى تو است تىمار ما. **ملا حاجيم خان** فرموده‌اند که: اين ميم و زاء به معنی ما فارسي است، نهايت تفاوتی دارد و از تامل حلّ می‌گردد.
[qul ərürüz»quluz بىلدىرمه اكىدىر:

و اين علامات که در شش صيغه معين و مشخص گردید باید حتم و حکم، بعد از دال و ياء ساكنه باشد. همچنانکه در مثالهای مذکوره شناختی

و یا در مخاطب و متکلم بدون قیاس، حذف، و دال باقی میماند و سایر افعال اول مفتوح را بهمین ضابطه و قاعده قیاس کن. معانی صیق مذکوره بدین مثال است: کلدی (gəldi) یعنی آمد، کلدیلر (gəldilər) یعنی آمدند کلدنگ (gəldüng) یعنی آمدی و کلدنگز (gəldüngüz) یعنی آمدید کلدم (gəldüm) یعنی آمدم کلدق (gəlduq) یعنی آمدیم. اما فعل ماضی که اول آن مضموم باشد: وُردی (vurdi)، وُردیلر (vurdilar)، وُردنگز (vurdung) وُردنگ (vurdungz)، وُردی (vurdum)، وُردق (vurdum)، وُردم (vurduq)، وُردق (vurdum) یعنی آمدیم.

ملا تنگریویردی، وُردی (vurdi) را اُردی (urdı) به الف مضمومه آورده و به واو مضمومه نمیداند و علمای دیگر با آن موافقت ندارند. مؤلف گوید که: اُردی (urdı) که میآورد گویا فصیح باشد، چون از اصطلاح و استعمال اهالی این بلاد خارج یافته‌اند لهذا تکلم آن اشذ شذوذًا خواهد بود. ممکن است که در ولایات ترکستان و جیغتای به اُردی (urdı) تکلم می‌نمایند و صحیح هم است، والله اعلم.

وُردی (vurdi) یعنی زد، وُردیلر (vurdilar) یعنی زدند، وُردنگ (vurdung) یعنی زدی، وُردنگز (vurdungz) یعنی زدید، وُردم (vurdum) یعنی زدم، وُردق (vurdum) یعنی زدیم.

و شرایط و قواعد و ضمایر و سایر علامات همچونکه بتفصیل در فعل ماضی اول مفتوح به شرح و بسط بیان کرده شد بالتمام در اول مضموم و اول مكسور نیز مقرر و برقرار است. از خوف اطناب و طول کلام، اندیشه، و در اینجا مختصر شد و هر کس را دقیقی و ضرورتی رو نماید از اول مفتوح رجوع آرد.

اما اول مكسور: قِلدی (qıldı)، قِلدیلر (qıldılar)، قِلدنگ (qıldıng)، قِلدنگز (qıldınguz)، قِلدُم (qıldum)، قِلدُق (qıldıq)؛ قِلدی (qıldı)، قِلدنگ (qıldınguz) یعنی کرد، و قِلدیلر (qıldılar) یعنی کردند، قِلدنگ (qıldıng) یعنی کردی، قِلدنگز (qıldınguz) یعنی کردید، قِلدُم (qıldum) یعنی کردم، قِلدُق (qıldıq) یعنی کردیم.

مستقبل

و علامات مستقبل در کل کلمات ترکیه الف ممدوده و يا واو مضمونه با راء ساکنه است در اواخر کلمات. در بعضی مقام الف و يا واو استحبایاً حذف میشود و اکتفا به ما قبل راء ساکنه می نمایند. شرط عمدہ آن است که این علامات باز بعد از امر ترکی آورده شود والا مستقبل نمی تواند بود. از مستقبل به سه مثال اول مفتوح و اول مضموم و اول مسکور اکتفا نموده ايم. از مستقبل نیز شش وجه باز می گردد، دو مغایب را بود و دو مخاطب و دو متکلم را. ضمایر بنحویکه در ماضی استتار دارد در مستقبل نیز بهمان قاعده مستور است.

اما فعل مستقبل که الف ممدوده در اوایل دارد مثل: آچر (açar)، آچرلر (açarsız)، آچرسان (açarsan)، آچرسیز (açarsız)، آچرقم (açaruq)، آچرق (açaram) اما فعل مستقبل که اوایل آن مفتوح و به واو و راء آورده می شود مثل: گلور (gölür)، گلورلر (gölürlər)، گلورسن (gölürsen)، گلورسیز (gölürsiz)، گلورم (gölürəm)، گلورق (gölürəq)، گلور (gölür) صیغه مفرد مغایب است از فعل مستقبل، خواه مذكر و خواه

مؤنث باشد. **کلورلر** (gəlürlər) صيغه جمع مغایب است از فعل مستقبل، خواه مذكر و خواه مؤنث بوده باشد. **کلورسن** (gəlürsən) صيغه مفرد مخاطب است. **کلورسیز** (gəlürsiz) جمع مخاطب است از فعل مستقبل. **کلورم** (gəlürəm) صيغه متکلم وحده از فعل مُستقبل. **کلورق** (gəlürüq) صيغه متکلم مع الغير است از فعل مستقبل. و معانی آنها آنکه: اچر (açar) وا می کند، اچرلر (açarlar) وا می کنند، اچرسن (açarsan) يعني وا می کنی، اچرسیز (açarsız) يعني وا می کنید، اچرم (açaram) يعني وا می کنم، اچرق (açaruq) يعني وا می کنیم. کلور (gəlür) يعني می آید، **کلورلر** (gəlürlər) يعني می آیند، **کلورسن** (gəlürsən) يعني می آیی، **کلورسیز** (gəlürsiz) يعني می آیید، **کلورم** (gəlürəm) يعني می آییم، **کلورق** (gəlürüq) يعني می آییم. این افعال همگی بقاعده مذکوره، ضمایر در بردارند و صلاحیت حال و استقبال هر دو دارند.

ملا قراخان اوغلی فرموده‌اند که: در علامت متکلم مع الغير که قاف ساکنه است، که تلفظ می‌شود و یا مرقوم می‌گردد، در بعضی مواضع، زاء ساکنه هم عوض قاف گفته و نوشته می‌شود هم صحیح است. همچنانکه **فضولی می‌گوید:**

بیت

ساکن خاک در میخانه یوز شام و سحر

ارتفاع قدر ایچون باب سعادت بکلرز

(sakin-i xak-ı dər-i meyxanəyüz şam u səhər
irtifa‘-ı qədr içün bab-ı səadət bəklərüz)

معنی بیت به فارسی آنکه: ساکن در میخانه‌ایم در شام و سحر، بجهت ارتفاع قدر، درب سعادت نگاهبانی می‌کنیم. که موافق ضابطه و قرارداد، بکلرُق (bəkləruq) بیاید و میخانه‌یق (meyxanəyuq) بیاید. اگر چه قول ملا قراخان اوغلی خالی از قوتی نیست، نهایت، ملا جاجیم‌خان در مقام عذر، جواب بدین گونه داده که از اصطلاح این بلاد دور است. در آن قول با وی موافقت تام متمسّک به آن گردیده‌اند که این اصطلاح عثمانلویه، و نسبتی به ترکی قزلباشیه ندارد و در نزد مؤلف نیز این قول، خالی از قوت نیست. [meyxanə ərürüz»meyxanəyüz) ده کی /z/ meyxanəyüz] بیلدیرمه اکیدیر.

گلور (gəlür) یعنی می‌آید، گَلورَر (gəlürlər) یعنی می‌آیند، گَلورَسَن (gəlürsən) یعنی می‌آیی، گَلورَسِیز (gəlürsiz) یعنی می‌آئید، گَلورَم (gəlürəm) یعنی می‌آیم، گَلورُق (gəluruq) یعنی می‌آئیم.

اما اول مضموم مثل آنکه: **وُرار** (vurar)، **وُرارلَر** (vurarlار)، **وُرارسَن** (vurarsan)، **وُرارسِيز** (vurarsız)، **وُرارم** (vuraram)، **وُرارسَان** (vurarsan). **وارار** (vurar) يعني می زند، **وارارلَر** (vurarlار) يعني می زنند، **وارارسَن** (vurarsan) يعني می زنند، **وارارسِيز** (vurarsız) يعني می زنید، **وارارم** (vuraram) يعني می زنیم، **وارارق** (vuraruq) يعني می زنیم. و اما اول مكسور مثل آنکه: **قِلَار** (qilar)، **قِلَارلَر** (qilarlar)، **قِلَارسَن** (qilarluq)، **قِلَارسِيز** (qilarsız)، **قِلَارَم** (qilaram)، **قِلَاروْق** (qilaruq). **قلار** (qilar) يعني می کند، **قلارلَر** (qilarlar) يعني می کنند، **قلارسَن** (qilarluq) يعني می کنی، **قلارسِيز** (qilarsız) يعني می کنید، **قلارم** (qilaram) يعني می کنم، **قلاروْق** (qilaruq) يعني می کنیم. ملا داش دمور فرموده‌اند: در اول مكسور هم به واو آورده می شود مثل آنکه: **قِلُور** (qilur)، **قِلُورلَر** (qilurlar)، **قِلُورسَن** (qilursan)، **قِلُورسِيز** (qilursız)، **قِلُورَم** (qiluram)، **قِلُورُق** (qiluruq). هر چند در لفظ تفاوت و تغییر می کند اما در معنی مطلقاً تغییر نمی کند و سایر قواعد و شرایط و ضمایر بنحویکه در سابق بتفصیل ذکر یافته در اینها هم بهمان ضابطه برقرار است.

نکته

ملا قراخان اوغلی که گوی سبقت در مضمار فصاحت و بلاغت ترکی از سایر فضلای اترالکیه ربوده می‌فرماید که: اصل مستقبل در افعال ترکیه گویا **کَل ایلر (gəl eylər)** و **وُر ایلر (vur eylər)** و **قیل ایلر (qıl eylər)** باشد که معنی فارسی چنین می‌شود که: بیا می‌کند و بزن می‌کند و بکن می‌کند، و حال و استقبال را هر دو صلاحیت دارد و بسبب آنکه طبایع اهالی روزگار در کلام، قلت پسند و بمروز دهور از کثرت استعمال زیاده، **کل ایلر (gəl eylər)** و **ور ایلر (vur eylər)** و **قیل ایلر (qıl eylər)** مرفوض و متروک و بلکه زواید، کان لم یکن شده و اکتفا به مابقی نموده، تکلم ورزیده‌اند و هر چند که سایر علماء این معنی را قائل نیستند و بسیار بسیار این نکته را دقیق و رقیق یافته و شناخته‌اند لیکن در انتظار اهل روزگار غریب و عجیب می‌نماید، بنابرین هرگاه این معنی را اغماض، و چشم اعتبار از آن پوشند به صواب، اقرب و انسب خواهد بود و مصنف را نیز قول سایر علماء مستحسن افتاده، **وَاللهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ**.

اسم فاعل

و از اسم فاعل ترکی دو وجه باز می‌گردد یکی موضوع از برای مفرد و یکی جمع، و تثنیه ندارد و تذکر و تأییث در آن تساوی دارند. مثل آنکه: گلن (gələn)، گلنار (gələnlər) از اول مفتوح و وُرن (vuran)، وُرنلر (vuranlar) از اول مضموم و قلن (qılan) و قلنار (qılanlar) از اول مكسور. معانی آنها به ترتیب چنان است: آینده و آینده‌گان و زنده و زنده‌گان و کننده و کننده‌گان و همچنین می‌باشد مجموع اسم فاعل ترکی و خلاف این صورت امکان ندارد.

ملا حاجیم‌خان فرموده‌اند که: گلن (gələn) و ورن (vuran) و قلن (qılan) در اصل روزی که واضح کلام ترکی بنا نهاده: گل ایلین (eyləyən)، ور ایلین (vur eyləyən) و قل ایلین (qıl eyləyən) بوده که معانی فارسیه آنها چنین می‌شود که: بیا کننده و بزن کننده و بکن کننده، که بمروز ازمنه و ایام، میل کلام به قلت، زواید حذف گردیده و به گلن (gələn) و ورن (vuran) و قلن (qılan) در السنه و افواه دایر و سایر

گردیده. هر چند که این معنی کالصحيح است اما عاری از وثوق، و طبع مردم قبول این معنی نمی‌کند و از غرض دور و بعید می‌باشد.

و علامت جمع در آنها راء ساکنه است که ماقبل راء باید لام مفتوحه باشد حتماً و حکماً، و این لفظ لر (lAr) را منفصل و متصل به کلمه اسم فاعل بنویسند در هر دو شق نیکوست.

اما گاهی که خواهند که نفی بکنند فعل را از فاعل، رسم اتراکیه آنکه در مثالهای مذکوره: **کلمیَن** (gəlmiyən)، **وُرمِیَن** (vurmiyan) و **قِلْمِیَن** (qılmayan، vurmayan، gəlmeyən) باشد [اصلینده: **qılmiyan**] و معانی آنها به ترتیب کلمات چنین است: نیاینده و نزننده و نکننده. بنا بر استدلال و شاهد مقال، یک بیت از **دیوان فضولی**، مرقوم خامه مشکین عمامه شد:

بیت

ویرمین جانن سنگا بولمز حیات جاودان

زنده جاوید آنگا دیرلر که قرباندور سنگا

(verməyən canın sañga bulmaz hayat-ı cavdan
zinde-yi cavid anğa derlər ki qurban dur sañga)

و معنی فارسی بیت آنکه: نداد هر کس جانش را به تو نمی‌باید حیات ابدی، زنده جاوید او را گویند که قربان تو است. در این مقام تأمل دقیق ضرور و در کار است. این قاعده در کل کلمات ترکیه برقرار است.

اسم مفعول

واز اسم مفعول ترکی هم دو وجه باز می‌گردد یکی مفرد را بود و دیگری برای جمع است و تشیه جدا ندارد و تذکیر و تائیث در آن مساوات دارد. مثل آنکه اول مفتوح: گلنمیش (*gəlinmiş*) و کلنمشلر (*gəlinmişlər*) و از اول مضموم: وُرْتِمِش (*vurunmış*) و وُرْتِمِشلر (*vurunmışlar*) و از اول مكسور: قیلنمیش (*qılınmış*), قیلنمشلر (*qılınmışlar*) و معانی آنها به ترتیب چنان است: آمده‌شده، آمده‌شدگان، زده‌شده، زده‌شدگان، کرده‌شده، کرده‌شدگان. مثالهای مذکوره اسم مفعول به همین ضابطه و قاعده می‌آید. کل افعال و کلمات ترکیه و اسم مفعول هم مثل اسم فاعل است [اسم فاعله An-، آنچاق اسم مفعولدا -In/-Un- گلیر]، به علاوه و زیادتی میم مكسوره و شین ساکنه در آخر کلمات و اصل معنی میش (*mIş*) در فارسی: شده/است، است [*mIş*- دگیل ده، *-UnmIş/-InmIş*-“ین آنلامی ”شده است”دیر: *gəlmış* (آمده، آمده است)، *gəlinmiş* (آمده شده، آمده شده است)]. کیفیت آن در موقع خود خواهد آمد، ان شاء الله تعالى. استادان لغات ترکیه فرموده‌اند که: در اغلب و اکثر مواضع به عوض نون ساکنه که حتم و حکم باید بر میم مكسوره و شین ساکنه مقدم میدارند لام ساکنه می‌آورند مثل آنکه: وُرْتِمِش (*vurunmış*) را وُرْلِمِش (*vurulmuş*)

می‌گویند و صحیح می‌دانند اما آصح و اولی، اولی است که ورنمش (vurunmuş) باشد و آن معنی، از قاعده و قیاس دور و موافق استعمال است، **وَاللَّهُ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ**.

امر

و قاعده و قانون کلیه امر ترکی آنست که فعل امر خواه اول مفتوح و خواه مضموم و خواه مكسور، باید آخر آن کلمه ساکن باشد مثل: گَل (gəl) و وُر (vur) و قِل (qıl) باشد که معانی آنها به ترتیب بیا، بزن، بکن، است. اما شرط عمداء در آن مستمر و برقرار است که مجال است آن شرط منتفی تواند شد و او آن است که هرگاه دی (dI) علامت ماضی بر آن فعل امر ملحق شود معنی ماضی حاصل آید و اگر معنی ماضی یافت نشود امر نیست مثل: آت (ət) و گُل (kül) و إپ (ip) باشد که این هر سه لفظ که شروط مذکوره را دارد و اگر لفظ دی (dI) الحاق شود معنی ماضی یافت نمیشود و این هر سه لفظ اسماند و امر نیستند و معانی آنها آن است: آت (ət) یعنی گوشت و گُل (kül) به کاف عربی به معنی خاکستر و إپ (ip) به باه فارسی که سه نقطه باشد به معنی ریسمان است و چون شرط اخیره که عمدہ دانسته‌اند در این مثالها نیست و سایر شرایط در آن موجود است امر نیست. اینست که ملا حاجیم‌خان و ملا قراخان اوغلی شرط آخر را واجب می‌دانند

و از بعضی کلمات و افعال ترکیه که امر بنا کنند، زیاده بر دو حرف و آخر آن ساکن، و بلکه ما قبل آخرش هم ساکن است که در عربیت این مداعا را التقاء الساکنین و غیر جایز و بلا ممدوح است به خلاف کلام ترک که جایز و ممدوح میدانند مثل: آپار (apar)، ساخلا (saxla) و گُتور (götür) و ایچ (iç) و ایتیر (itir) باشد که آپار (apar) به معنی ببر است و ساخلا (saxla) نگاه دار و گُتور (götür) بردار و ایچ (iç) بیاشام و ایتیر (itir) گم کن است و از این قبیل امثاله، الی غیر النهایت است و در این موقع تامل دقیق باید.

اما اغلب امر ترکی دو حرف است مثل مثالهای اول و از امر حاضر ترکی دو وجه بازمی‌گردد یکی مفرد و یکی جمع و تذکر و تانیث در آن مساویست و ضمایر به دستور در آنها مستتر است. صرف: گَل (gəl)، گَلنگَز (gəlünğüz)، وُر (vur)، وُرنگَز (vurunğuz)، قِل (qıl)، قِلنگَز (qılunğuz) باشد.

و کاف و زاء ساکنه در جمع رسم الخط ترکیست، و گَلن (gəlün)، وُرُن (vurun) و قِلن (qılun) کفايت در جمع می‌کند. اما ملا تنگریویردی کاف و زاء را در تلفظ به اعتبار غلظت و شدت کلام ترکیت به حد وجوب میداند و بلکه تکلم بدون آنها را حرام و متكلم را کالّات می‌داند. هر چند سایر علماء قول او را خالی از صحّت یافته‌اند اما نزد مؤلف این قول بسیار معتبر و گویندگان او را مخ ترک و شاه ترک میدانند.

و اما امر غایب در کلام ترک قاعده و قانونشان چنان است که باید لفظ گَرَك (gərəq)، که هر دو کاف فارسیست، مقدم بر لفظ امر آورده و گفته شود، به علاوه هاء ملحقه در آخر فعل امر ترکی، مثل آنکه می‌گوید: گَرَك گَلَه (gərəq qila)، گَرَك وُرَه (gərəq vura)، گَرَك قِلَه (gərəq gələ)، گَرَك آپارَه (gərəq apara)، گَرَك ایچَه (gərəq içə)، از امر غایب شش وجه بازمی‌گردد، دو مغایب و دو مخاطب و دو متکلم را بود و ضمایر در آنها مستتر است به ضابطه و قراردادی و وامنودی که ذکر شده است [ابو، بویورما (امر) کیپی (صیغه‌سی) دگیل، گرکلیلیک کیپیدیر].

مفتوح: گَرَك گَلَه (gərəq gələ)، گَرَك گَلَهْلَر (gərəq gələlər)، گَرَك گَلَهْسَن (gərəq gələsən)، گَرَك گَلَهْسِيز (gərəq gələsiz)، گَرَك گَلَق (gərəq gəlaq)، گَرَك گَلَم (gərəq gələm).

مضموم: گَرَك وُرَه (gərəq vura)، گَرَك وُرَهْلَر (gərəq vuralar)، گَرَك وُرَهْسَن (gərəq vurasan)، گَرَك وُرَهْسِيز (gərəq vurasan)، گَرَك وُرَم (gərəq vuraq)، گَرَك وُرَق (gərəq vuram).

مکسور: گَرَك قِلَه (gərəq qila)، گَرَك قِلَهْلَر (gərəq qilalar)، گَرَك قِلَهْسَن (gərəq qilasən)، گَرَك قِلَهْسِيز (gərəq qilasiz)، گَرَك قِلَم (gərəq qilaq)، گَرَك قِلَق (gərəq qılam).

و بنابراین قیاس است سایر افعال از امر غایب و شرایط و ضمایر در آن مستتر است. ملا داش دمور فرموده‌اند که: اگر ضمایر را ظاهر سازند و مستور ندارد هم جایز است لیکن نظر به آنکه در کلام، قلت، مطلوب و مرغوب است، مستور دارند اولی و اصح خواهد بود. مثل: گَرَكْ گَلَه او (gərəg gələlər)، گَرَكْ گَلَه سن (gərəg gələ o)، گَرَكْ گَلَه سیز (gərəg gələsiz)، گَرَكْ گَلَه من (gərəg gələsən) به این قیاس است [gələsiz/gərəg gələ mən/gərəg gələ biz].

نهی

و علامت نهی در کل کلمات ترکیه میم مفتوحه در اواخر کلمات است بعلاوه هاء، که آن، هاء استراحته است. مثل آنکه اول مفتوح: گلمه (qılmə)، ورمه (vurma)، قلمه (qılma) باشد. ملا تنگریویردی که از معتبرین علماء اتراکیه است که میم مذکوره را به الف مینویسند و میگویند. مثل آنکه: گلما (gəlma)، ورما (vurma)، قلما (qılma) باشد و معانی فارسیه آن به ترتیب آنکه میا و مزن و مکن. همچنین است بواقی افعال منهیه مثل آنکه: آپارمه (aparma)، گتورمه (götürmə)، گتورمه (götürmə) و ایچمه (içmə) و کیچمه (geçmə). معانی آنها آنکه: مبر و میار و میر و میاشام و مگذر، و قس علی هندا.

و الف و یا هاء بعد از افعال ترکی به کلی حذف و ترک میشود و در تلفظ مدخلی ندارد. ملا حاجیم خان و ملا قراخان اوغلی که افضل الفضلای اتراکند دقت بسیار دقیق فرموده و گفته‌اند: این ماء ناهیه است که در عربیت در اوایل افعال آورده و گفته‌شده و مدعای نهی و باز داشتن از کار است که اتراک به ضد عربیت به اواخر انداخته‌اند و به جهت منهیات ایراد ساخته‌اند و نیز گفته که این ماء ناهیه در کلمات فارسیه هم میباشد. مثل آنکه می

گویند: میا و مزن و مکن. ملا یردانقلای می فرماید که: در اینجا نکته دقیق به خاطر رسیده نهایت در نظرها بسیار غریب و عجیب خواهد نمود و او چنان است که فرموده، در فارسی هم همان ماء ناهیه است که افعال مذکوره چنین باشد: ماکن و مازن و مایا باشد. که از کثرت استعمال، الف را محذوف، و متکلمان، تلفظ به مکن و مزن و میا کرده‌اند. هر چند که خالی از قوتی نیست لیکن بسیار بعيد می‌نماید. سایر علماء این قول، كالحسن شمرده، در رد و قبولش به سکوت باز گذاشته‌اند.

واز آن نیز دو وجه باز میگردد یکی مفرد و یکی جمع، و تذکیر و تانیث علامت جدا ندارند و مثل آن است که **فضولی** سه قسم از فعل ترکی را در یک بیت آورده:

بیت

کونگل تا وار النگده جام می تسبیحه ال اورمه
ره مسجد دوتوب زاهدلر ایله دورمه او تورمه

(göngül ta var əlünğdə cam-ı mey təsbihə əl urma
rəh-i məscid dutup zahidlər ile durma oturma)

و معنی فارسی بیت آنکه: دلا تا هست در دستت جام می بر تسبیح دست مزن، راه مسجد مگیر، با زاهدان برمخیز و منشین.

نفی

علامت نفی در کلام ترکی بر دو قسم است، اول آنکه نفی می‌کند فعل را از ماضی. علامت آن میم مفتوحه است. میم را با الف هم تجویز کرده‌اند. اعتقاد ملا تنگری‌بیردی و ملا یردانقلی آن است که بدون الف صورتی ندارد و این ماء را مثل ماء نافیه عربیه گرفته‌اند. مؤلف می‌گوید که این قول خالی از قوت و صحت نیست لیکن سایر علماء با ایشان در این عقیده موافقت ندارند. به هر تقدیر این میم نافی بر فعل مثبت ماضی که لاحق می‌شود منفی می‌سازد. مثل آنکه **فضولی گفته:**

بیت

کیجه لر تا حالمه گردون تماشا ایتمدی
ترک ایدوب بیدادنی بر مهر پیدا ایتمدی

(geçələr ta haluma gərdun təmaşa etmədi
tərk edüp bidadını bir mehr peyda etmədi)

یا ایتمادی، که معنی فارسی بیت آن است که: شبها تا حال مرا گردون تماشا نکرد، ترک بیدادش، و مهری پیدا نکرد. که لفظ ایتمدی (etmədi)

پیش از دخول میم، ایتدی (*etdi*) بود. یعنی کرد و مثبت بود. ماء نافیه داخل شد و ایتمدی (*etmədi*) نکرد و منفی شد.

و از افعال منفی ماضی شش وجه بازمی‌گردد مثل آنکه: گلمدی (*gəlmədi*), گلمدیلر (*gəlmədilər*), گلمدنگ (*gəlmədünğ*), گلمدنگز (*gəlmədünğiz*), گلمدم (*gəlmədüm*), گلمدق (*gəlməduq*) باشد و معنی آنها بر وفق توالی در فارسی آنکه: نیامد، نیامدند، نیامدی، نیامدید، نیامدم، نیامدیم و ضمایر در آنها به ضابطه مستمره مستور است و بر این قیاس است اول مضموم و اول مكسور هم که ۋۇرمىدى (*vurmadı*) و قىلمىدى (*qılmadı*) باشد و به همان دستور معایب و مخاطب و متکلم و مفرد و جمع، بدون تغییر و تبدیل می‌آید و مثل اول مفتوح است.

و اما علامت نفی از افعال مستقبل در ترکی میم مفتوحه به دستور مذکور در ماضی است بعلاوه زاء ساکنه که لفظ مَزْ (*məz*) یا ماز (*maz*). مثل آنکه: گلمز (*gəlməz*), گلمزلر (*gəlməzlər*), گلمزن (گلمز سن (*gəlməzsən*)), گلمزسیز (*gəlməzsiz*), گلمزم (*gəlməzəm*), گلمزوچ (*gəlməzuq*). معانی فارسیه آنها به ترتیب آنکه: نمی‌آید، نمی‌آیند، نمی‌آیی، نمی‌آنید، نمی‌آیم، نمی‌آنیم.

و گویا مز (*mAz*) در ترکی به معنی نمی در فارسی باشد، بدون کم و زیاد و از این بیت فضولی خوب استدراک کرده‌می‌شود:

بیت

فریادینه هیچ کیمسه‌نی یتمزسن

فریاد که فریاد سنگا کار ایتمز

(fəryadına heç kimsəni yetməzsən
fəryad ki fəryad sənəgə kar etməz)

که معنی بیت آن است که: به فریاد هیچکس نمی‌رسی، فریاد که فریاد ترا کار نمی‌کند.

و باز اول مضموم و اول مكسور بر اين قياس، و ضمایر در آنها مستور، و شرایط در آنها کلیتاً موجود و مقدور است و علمای خمسه متفق‌اللفظ فرموده‌اند که: لفظ سیز (sIz) که سین معجمه و زاء ساکنه باشد به معنی نفی است [بو -sIz، آدلارا گلن اولومسوزلوق (منفیلیک) اکیدیر]. اگر چه ذکر و بیان آن در رکن سیم در تحت حروف به تفصیل آورده‌می‌شود چون در این موضع مباحثه در منفیات ترکیه است شاهدی از قول **فضولی** بر سبیل تمثال ایراد کرده‌می‌شود:

بیت

سن سیز اولمام آیری محتندن بلدن الامان

الامان هجران و محتندن الامان

(sənsiz olmam ayrı mehnətdən bəladan ələman
ələman hicran u mehnətdən ələman)

و معنی بیت در فارسی آن است که: بی تو جدا نمی‌شوم از محنت و بلا الامان، الامان از محنت و بلای هجران الامان.

و اصل معنی سیز (sIz) ترکی در فارسی، بجای بی است. نهایت فرق و امتیاز، در تقدم و تاخر آن است که فارسی زبانان بی را در اول و ترکیه سیز (sIz) را در آخر کلمه وارد می‌سازند. مثل سن سیز (sənsiz) که معنیش در فارسی بی تو است. این لفظ سیز (sIz) بر اسماء داخل، و میم و یا ماء نافیه بر افعال ترکیه داخل می‌شود.

استفهام

و علامت استفهام در ترکی به سه لفظ می‌شود که هر یک آورده شود همان معنی استفهام، مفهوم، و هر یک از آنها قائم مقام یکدیگر می‌توانند شد. آن سه لفظ: می (mI)، اوله (ola) و آیا (aya) باشد و این الفاظ در افعال ماضیه و مستقبل و منفی و مثبت همگی داخل می‌شود و همان معنی استفهام حاصل می‌گردد که به ذکر تفاصیل آنها پرداخته می‌شود و چون استفهام ترکی سه لفظند و مثالهای ما در همه جا سه قسم، بنابر این در هر یکی، یک مثال می‌آوریم که مابقی را از آن قرار، قیاس نمایند.

اما استفهام ترکی در ماضی مثبت آنکه: گَلْدِمِی (gəldi mi)، گَلْدَلَرمِی (gəldüñmi)، گَلْدُنْگِزِمِی (gəldünğ mi)، گَلْدُنْگِزْمِی (gəldilər mi) گَلْدُمِمِی (gəldüm mi)، گَلْدُقِمِی (gəlduq mi). معنی آنها به فارسی آنکه: آیا آمد، آیا آمدند، آیا آمدی، آیا آمدید، آیا آمدم، آیا آمدیم.

و در ماضی منفی آنکه: گَلْمَدِمِی (gəlmədi mi)، گَلْمَدِلَرمِی (gəlmədilər mi)، گَلْمَدُنْگِمِی (gəlmədüñ mi)، گَلْمَدُنْگِزِمِی (gəlmədilər mi)، گَلْمَدُمِمِی (gəlmədüm mi)، گَلْمَدُقِمِی (gəlməduq mi)، گَلْمَدُمَدِمِی (gəlmədəmədi mi)، گَلْمَدُمَدِلَرمِی (gəlmədəmələr mi)، گَلْمَدُمَدُنْگِمِی (gəlmədədüñ mi)، گَلْمَدُمَدُنْگِزِمِی (gəlmədədüñz mi)

(gəlməduq mi). معنی فارسی چنان است: آیا نیامد، آیا نیامندن، آیا نیامدی، آیا نیامدید، آیا نیامدم، آیا نیامدیم.

بیت

بنی جاندان او صاندردی جفادن یار او صانمز می
فلکلر یاندی آهمند مرادم شمعی یانمز می

(bəni candan usandurdu cəfadan yan usanmaz mi
fələklər yandı ahumdan muradum şəm'i yanmaz mi)

و معنی آن است: مرا از جانم سیر گردانید، آیا یار از جفا سیر نمی‌گردد،
فلکها سوخت از آه من، آیا شمع مرادم نمی‌سوزد.

و اول مضوم آنکه: وُردیمی (vurdu mi)، الی آخره، یعنی آیا زد.
اول مكسور آنکه: قِلدیمی (qıldı mi)، الی آخره، یعنی آیا کرد. قِلورمی
(qılur mi) یعنی آیا می‌کند.

از اول مفتح مثبت آنکه: گَلورمی (gəlür mi)، یعنی آیا می‌آید.
و لفظ دویم از استفهام ترکی اوله (ola) است. در مثبت ماضی آنکه:
وُرار اوله (vurar ola)، ورارلر اوله (vurarlar ola)، ورارسن اوله
(vurarsız ola)، ورارسیز اوله (vurarsan ola)، وُرارم اوله
. (vuraruq ola)، ورارق اوله (vuraram ola)

و لفظ سیم از استفهام ترکی آنکه: آیا قلر (aya qilar)، آیا قلارلر (aya qilarlar)، آیا قلسن (aya qilarsan)، آیا قلسیز (aya qilsiz) و آیا قلرم (aya qlaram)، آیا قلرق (aya qlaruq) و آیا قلار (aya qlarsız) بواقی امثله هم بر این قیاس است.

و همچنین است اول مفتوح و اول مضموم هم به نحو آنکه آیا گلور (aya glur) و آیا ورار (aya vurar) (یعنی آیا می‌آید و آیا می‌زند، الى آخرها).

و ملا داش تمور فرموده‌اند که: اصل معنی لفظ اوله (ola) که در مقام استفهام آورده‌شد هر چند که به معنی باشد فارسی است لیکن در محل استفهام استعمالش کرده‌اند و اینمعنی حق و مطابق واقع، و خلافی ندارد.

فصل دویم

[افعال متعدد]

در عالمت افعال ترکیه که به یاری و خودی دیگری کرده‌می‌شود که حقیقتاً دو مفعولی حساب و شمرده‌می‌شود و فهمیدن و دانستن آن خالی از دقیقی نیست، لهذا تأمل زیاد ضرور است. این افعال را در عربیت متعددی گویند. مثل اینکه: اولدی (*oldı*) به معنی مُرد است و لازم است او را به لفظ ڈر (*dUr*) متعدد گردانید. مثل آنکه از ماضی: اولدُرَدِی (*oldürdi*، *oldürdilər*، *oldürdünگ*، *oldürdülgən*، *oldürdülgüz*)، اولدُرَدُم (*oldürdüm*)، اولدُرَدُق (*oldürdüq*) که معانی فارسیه آنها به ترتیب آنکه: کشتانید، کشتانیدند، کشانیدی، کشتانیدید، کشتانیدم، کشتانیدیم.

و گلَدُرَدِی (*gəldürdi*)، گلَدُرَدِیلَر (*gəldürdilər*)، گلَدُرَدُنگ (*gəldürdilər*)، گلَدُرَدُنگَز (*gəldürdüngəz*)، گلَدُرَدُم (*gəldürdüm*) و گلَدُرَدُق (*gəldürdüq*) باشد. معانی آنها به ترتیب آنکه: آمدانید، آمدانیدند، آمدانیدید، آمدانیدم، آمدانیدیم باشد. ایچَدُرَدِی (*içdürdi*)، ایچَدُرَدِیلَر (*içdürdilər*)، ایچَدُرَدُنگ (*içdürdilər*)، ایچَدُرَدُنگَز (*içdürdüngəz*)، ایچَدُرَدُم (*içdürdüm*)، ایچَدُرَدُق (*içdürdüq*)

ایچدردُق (içdürduq). معانی آنها بیاشامانید، بیاشامانیدند، بیاشامانیدی، بیاشامانیدید، بیاشامانیدم، بیاشامانیدیم و در مستقبل اولدُرر (öldürür)، اولدورولر (öldürürlər)، اولدررسن (öldürürsən)، اولدُررسیز (öldürürsiz)، اولدَرَم [öldürüruq]، اولدُررق (öldüreruq) [öldürərəm] معانی آنها به ترتیب است: می کشتنند، می کشتانی، می کشتانید، می کشتنام، می کشتانیم.

ملا قراخان اوغلو می فرمایند که: در بعضی موضع در چنین افعال، راء را در راء ادغام می کنند و می گویند. مثل آنکه: اولدُرَم (öldürrəm)، اولدُرُق (öldürruq)، و قس علی هندا.

نهایت، در کل افعال ترکیه متعددی دخل نمی تواند نمود که بعضی دون بعض است که بعضی افعال لازم متعددی می شود و بعضی متعددی نمی تواند شد. ملا داش دمور ادغام را در ترکی واجب میداند که به اعتبار آنکه کلام مدغم خصوص ترکی، غلطت و شدت زیاده از حد حاصل می نماید. مؤلف گوید: چنانچه صورت امکان داشت که کل کلمات ترکیه را مدغم کرده گویند اولی و انسب می نمود و کلام ترکی به حد کمال می رسید. شرایط و ضمایر در این افعال، موافق قاعده و قرار داد برقرار و مستور است. علامات در اسم فاعل و اسم مفعول و امر و نهی و نفی بالکلیه با شرایط و قواعد دیگر به نحویست که در فصل اول ذکر و بیان شد، فتاویٰ.

رکن دویم

مشتمل است بر دو فصل:

فصل اول

[اسماء در معنی افعال]

اول: ایدی (idi)، ایدیلر (idiler)، ایدنگ (idüng)، ایدنگز (idüngüz)، ایدم (idüm)، ایدق (iduq). معانی آنها در فارسی: بود، بودند، بودی، بودید، بودم، بودیم باشد. که دو مغایب است و دو مخاطب و دو متکلم را. ضمایر مذکوره در این اسماء هم مستتر است.

دویم: اولدی (oldı)، اولدیلر (oldilar)، اولدنگ (oldüng)، اولدنگز (oldüngüz)، اولدم (oldum)، اولدق (olduq). معانی آنها در فارسی به ترتیب آنکه: شد، شدند، شدی، شدید، شدم، شدیم باشد. ضمایر در هر یک از اینها به دستور، مستور است.

و میم مفتوحه در آن که داخل میشود مثبت را منفی میسازد. مثل مثالهای مذکوره: اولمَدی (olmadı)، اولمَدیلر (olmadılar)، اولمَدُنگ (olmadunğ)، اولمَدُنگز (olmadunğuz)، اولمَدُنم (olmadum)، اولمَادونگ (olmaduñg) (olmaduq). معانی فارسی آنها به ترتیب آنکه: نشد، نشدن، نشدی، نشید، نشدم، نشیدیم باشد. به دستور، در هر یک از آنها ضمیری مستتر است. سیّم: اولسون (olsun)، اولمسون (olmasun) دو اسمند در ترکی، که در فارسی، آنها به معنی: باشد، نباشد میآید.

چهارم: دُور (dUr)، دُگل (dögül) و اینها هم دو اسمند که در کلام فارسی به معنی: است، نیست آمده. است به معنی هست است. اوله (ola)، اولور (olur)، اول (ol)، اولنگز (olunğuz)، اولم (olam) (olcq) هم از جمله اسماء افعال ترکیست و به ترتیب، معانی آنها چنان است: شده، میشود، باش، باشید، باشم، باشیم و ضمایر نیز به دستور. ملا جاجیم خان فرموده که: اوله (ola) به معنی بود است و این قول اصح مینماید [اوله (ola)، ”باشد“ آنلامیندادیر. یوخاریدا ساییلانلاردان یالنیز دکل (dögül) آددیر، دور (dUr)- بیلدیرمە اکیدیر. اؤته کیلر ائیلم(فعل) بیچیملریدیرلر و داهما چوخ کمکچى ائیلم اولاراق ایشلهنىلیرلار].

فصل دویم

[اسم]

در بیان سایر اسماء ترکیه. اولا اسماء شش جهات: اوست (*üst*، آلت (*alt*)، ساق (*saq*)، سول (*sol*)، اوک (*ög*)، کُرو (*gərü*). این دو اسم اخیر به کاف فارسی است. اوست (*üst*) به معنی فوق است و اوسته (*üstə*) هم آمده و آلت (*alt*) تحت و ساق (*saq*) یمین و سول (*sol*) یسار و اوک (*sola*) پیش و کرو (*gərü*) پس را گویند و لفظ سول (*sol*) را سوله (*ög*) هم گفته‌اند [اوسته (*üstə*)، "به بالا؛ سوله (*sola*)، "به چپ" آنلامیندادیر]. دیگر، چهار اسمند که عبارتند از: ایرَلو (*irəlü*)، قارشو (*qarşu*)، انگسَه (*əngsə*)، صُنگره (*songra*) که هر دو به کاف فارسی تلفظ می‌شود. ایرَلو (*irəlü*) به معنی پیشتر فارسی است و قارشو (*qarşu*) برابر را گویند و انگسَه (*əngsə*) پس سر و پس کار و هر چه مانند این باشد گویند و صُنگره (*songra*) بعد عربی و به معنی پس فارسی آورده و گفته و نوشته‌می‌شود. ملا یردانقلی، انگسَه (*əngsə*) را به معنی دنبال می‌دانند و قولش کالصحیح است. ملا داش دمور در تصنیفات خود، آرد (*ard*) و

آردینه (ardına) به معنی دنبال را آورده است [آردینه (ardına)، "به دنبالش" آنلامیندادر].

دیگر، دو اسمند در ترکی که: آرا (ara) و اورته (orta) باشد که هر دو به معنی میان و میانه فارسی آورده‌اند. ملا جاجیم‌خان فرموده‌اند: آرا (ara) وسط را گویند که جنبین داشته باشد و اورته (orta) لازم دارد که دور تا دورش احاطه شود، فرق است میانه این دو اسم، تفاوت کمی، به تامل دریاب، و اللہ اعلم ما بالصواب.

دیگر، آنده (anda)، بُونده (bunda)، هانده (handa) است که هر سه هاء استراحته دارند و در فارسی به معنی آنجا و اینجا و کجا آورده‌می‌شود.

دیگر، اوچاق (oçaq)، بوچاق (buçaq)، هاچاق (haçaq) سه اسمند و هر سه به جیم فارسی آنگاه و اینگاه و کی، می‌آید. ملا داش دمور، هاچاق (haçan) را هاچان (haçan) به نون میداند، هر چند قول او موافق استعمال یافته‌شده اما مخالف قیاس است، و ملا جاجیم‌خان، هانده (qanda) و هاچاق (haçaq) و یا هاچان (haçan) را قانده (handa) و قاچاق (qaçaq) و یا قاچان (qaçan) میداند. اگر چه در لفظ ترکیت، مناسبتش زیاده بر هاچان (haçan) است لیکن از استعمال قزلباشیه بعيد میداند. مؤلف گوید که: قانده (qanda) و قاچان (qaçan) اصطلاح

عثمانلیه است، اگر چه صحیح است در میان قزلباش متلفظ نگردیده‌اند، و
الله اعلم. ملا دشور در رساله خود آن دو اسم را به خاء آورده که
خانده (xanda) و خاچان (xaçan) باشد، لیکن هر سه معنی یکی است و
اصح، با قاف و مصطلح، با هاء و دور از فصاحت، با خاء است.

دیگر، یوخارو (yuxaru)، آشاقه (aşaqa)، اویان (o yan) بیان
(bu yan)، چهار اسمند، موضوع از برای بالا و پایین و آنطرف و اینطرف که
به ترتیب گفته شد. یوخارو (yuxaru) در بعضی کتب ترکیه به یاء، ملاحظه
شده که یوخاری (yuxarı) باشد و معنی تغییر ندارد.
دیگر، دو اسمند به جهت نیک و بد که عبارت است از: یخشی (yaxşı)
و یمان (yaman). در این بیت، **فضولی خوب ایراد ساخته:**
بیت

زمانه ایچره مجرّب دور انتقام زمان

همیشه یخشی یه یخشی ایرور یمانه یمان

(zamanə içrə mücərrəbdür intiqam-ı zaman
həmişə yaxşıya yaxşı erür yamana yaman)

و این لفظ یخشی (yaxşı) که به معنی نیک است، یقشی (yaqşı) به
قاف هم ملاحظه، مانع و قصوری ندارد. بعضی از علماء خمسه که راوی

دقایقش معلوم نیست لفظ یک (yeg) که یاء مفتوحه و کاف فارسی باشد را هم به معنی نیک می‌دانند.

دیگر، آز (az) و چوق (çoq) و این دو اسم ترکی در فارسی به معنی کم و زیاد آمده که آز (az) به معنی کم و چوق (çoq) به معنی زیاد باشد. ملا داش دمور، چوق (çoq) را به چوخ (çox) آورده که خاء باشد. اگر چه احتمال دارد که قولش حسن باشد اما از اعتبار، خالی، و مناط نمی‌دانند و دو اسم دیگر نیز به همین معنی، به اندک تفاوتی وارد شد و آنها آن است: آرتوق (artuq)، آکسوک (əksük) که کاف اول عربی و کاف ثانی فارسی باشد. شاهد بر این معنی، بیتی از فضولی قلمی می‌شود:

بیت

جسممی یاندرمه پامال ایتمه کونگلمند سقн
کلخنم اکسوک دکل خاکسـترمده اخکرم

(cismümi yandurma pamal etmə gönglümdən saqın
külxanum əksüg dəgül xakistərümde əxgərüm)

و معنی بیت در فارسی آنکه: جسم مرا مسوزان و مرا پامال مکن و از دلم پرهیز کن، که گلخنم کم نیست و در خاکستریم اخگرم.
و لفظ راق (raq) که به معنی تر است یعنی مبالغه، در کم و زیاد بگویند. راق (raq) را داخل اسماء چهار گانه می‌گویند اراق (raq)، آدلاردان

آد دوزه‌لدن اکدیر]: آزراق (azraq)، چوقراق (çoqraq)، آرتوقراق (artuqraq) و اکسوکراق (eksügraq). که معنی آنها کمتر، زیادتر، باشد. این راق (raq) به معنی تر در آخر کلمه فارسی است. از این بیت، چگونگی مبالغه آن معلوم و مفهوم می‌شود:

بیت

گل بنم تدبیر بیهوده‌مده سن بر سعی قیل
کیم اولام بو درده آرتوقراق گرفتار ای حکیم

(gəl bənüm tədbir-ibihudəmdə sən bir se'y qıl
kim olam bu dərdə artuqraq giriftar ey həkim)

و معنی بیت در فارسی آنکه: بیا در تدبیر بیهوده من یک سعی بکن، که شاید به این درد، زیاده‌تر گرفتار شوم ای حکیم.
ملا قراخان اوغلی فرموده‌اند: آرتیر (artır) و آرتمه (artırma)

یعنی زیاده‌کن و زیاده‌مکن می‌آید و این قول از صحت بعید است.
دیگر، دو اسم به معنی هست و نیست وضع شده که ترکی آن آنکه: وار

(var)، یوق (yoq). از مضمون این بیت، حقیقت آن معلوم می‌شود:

بیت

دهنن ایسترم ای عشق یوق ایت وارلقم
که یوق اولمقده بو کون بر غرضم وار بنم

(dəhənin istərəm ey eşq yoq et varlıqum
ki yoq olmaqda bu gün bir əşrəzüm var bənüm)

یعنی دهنش را می خواهم، ای عشق نیست بکن هستیم را، که در نیست بودن، امروز غرضی دارم.

دیگر، کیم (kim) و کیمسه (kimsə) دو اسم ترکی اند که در فارسی به معنی که و کس، موضوع است [کیم (kim)، کیشی آدیلی(ضمیری) و کیمسه (kimsə)، بثیرسیزیلیک آدیلیدیر] و معنی بیت، مفهوم می سازد: بیت

بر فقیرم دورمسون کیمسه بنگا تعظیم ایچون
قانده وارسم ای کوزم سو سپ غبار راهمه

(bir fəqirəm durmasun kimsə bənğa tə‘zim içün
qanda varsam ey gözüm su səp əubar-ı rahuma)

و معنیش آنکه: فقیری هستم که کسی بر نخیزد به جهت تعظیم من، هر جا بروم ای چشم، آب پاش به غبار راه من.

دیگر، دو اسم که عبارت است از: ایچره (içrə)، دیشره (dışra) که دیشقو (dışqaru) هم می گویند، به معنی درون و برون فارسی است. بیت

یریتمنگز عرقی مجلس ایچره باده ایلن
حرامزاده‌نی قویمنگ حلالزاده ایلن

(yeritməngüz ərəqi məclis içrə badə ilən
həramzadəni qoymaң həlalzadə ilən)

يعنى مگردانيد در اندرؤن مجلس باده عرق را و مگذاريد که حرامزاده با حلالزاده باشد.

و ملا داش تمور فرموده: که ایچ (iç) به معنى توه آمده است و صحيح است. مثل آنکه می گوبند: باغ ایچنده (bağ içində) یعنی توه باغ و در میان باغ. علماء در این معنى خلافی نکرده اند.

دیگر، آخر (ağır)، ینکل (yüngül) دو اسم ترکی است که واضح، به معنى سنگین و سبک وضع نموده. ینکل (yünğül) به کاف فارسی است، به معنى سبک است و آخر (ağır) به معنى سنگین است.

دیگر، دو اسم ترکی که اصل معنى آنها باید و نباید است، اما در فارسی به معنى خواهی، نخواهی آمده است: گرک (gərəg)، گرکمز (gərəgməz) است که هر دو به کاف فارسی است. فضولی در مقام مناجات با قاضی الحاجات، ادای آن دو اسم، بر اينگونه کرده:

بیت

بن بیلمزم بنگا کرکین سن حکیم سن
منع ایله ویرمه هر نه کرکمز سنگا بنگا
(bən bilməzəm bańga gərəgin sən həkimən
mən' eylə vermə hər nə gərəkməz sańga bańga)

و معنی بیت در فارسی آنکه: من نمی‌دانم چه بایدم یا چه خواهم. تو خود حکیمی، منع کن و مده هر چه نباید و یا نخواهی مرا.

دیگر، اوزون (*uzun*), قِسَّه (*qıssa*) که قِسْغَه (*qısqıa*) هم بگویند. دو اسم ترکی اند به معنی بلند و کوتاه که اوزون (*uzun*) بلند و قسَّه (*qıssa*) به معنی کوتاه است. ملا جاجیم خان می‌فرماید که: لفظ راق (*raq*) بر اینها بجهت مبالغه و زیادتی اصل معنی، داخل می‌شود مثل آنکه می‌گویند: اوزون راق (*uzunraq*) و قسَّه راق (*qıssaraq*) که بلندتر و کوتاهتر است.

دیگر، اوجه (*uca*), آلچق (*alçaq*) دو اسم ترکی است به معنی بلند و پست آمده است. باز لفظ راق (*raq*) مبالغه، داخل آن می‌شود و معنی را به حد کمال می‌رساند. مثل آنکه: اوجه (*uca*) که به معنی بلند است، گوید: اوجه راق (*ucaraq*) یعنی بلندتر و آلچق (*alçaq*) که به معنی پست است و راق (*raq*) داخل که شد: آلچق راق (*alçaqraq*) بمعنی پست‌تر می‌شود.

دیگر، نیجه (*necə*) و نیچه (*neçə*) که اسماء ترکی است و به معنی چون و چند است. که نیجه (*necə*) به معنی چون و چگونه آمده است و نیچه (*neçə*) به جیم فارسی به معنی چند است.

دیگر، ایراق (*iraq*) و یاوُق (*yavuq*) دو اسمند که بمعنی دور، نزدیک است. ایراق (*iraq*) بمعنی دور و یاوُق (*yavuq*) بمعنی نزدیک است.

دیگر، از جمله اسماء ترکیه اسماء عدد است بطريق عربیت و فارسی. قاعده و ضابطه تعداد ترکی آن است که: اول آحاد است از یک تا نه بترتیب: بِر (bir)، ایکی (iki)، اوچ (üç)، دورت (dört)، بیش (beş)، آلتی (altı)، یدّی (yeddi)، سَكْز (səkkiz) طوّقuz (toqquz).

و از ده تا نود را به ترتیب عشرات گویند: اون (on)، ایکرمی (ikirmi)، اوتمیش (altmış)، اوتوز (otuz)، قِرخ (qırıx)، آلی (əlli)، آلتمنیش (igirmi)، یدمیش (yedmiş)، سَكْسن (səksən)، دوغسن (doğsan). و از یکصد تا نه صد را مَات گویند: یوز (yüz)، ایکی یوز (iki yüz)، اوچ یوز (üç yüz)، دورت یوز (dört yüz)، بیش یوز (beş yüz)، آلتی یوز (altı yüz)، یدّی یوز (yeddi yüz)، سَكْز یوز (səkkiz yüz)، دوغز یوز (doğguz yüz) و به طاء و دال هر دو صحیح است.

iki از هزار تا نه هزار را الوف گویند: مین (min)، ایکی مین (iki min)، اوچ مین (üç min)، دورت مین (dört min)، بیش مین (beş min)، آلتی مین (altı min)، یدّی مین (yeddi min)، سَكْزمین (səkkiz min)، دوغزمین (doğguz min). این حساب در عقود مفرده بود. و بعد از آنکه ترکیب دهنده آحاد را با عشرات بدین نحو است: اون بِر (on bir)، اون ایکی (on iki)، اون اوچ (on üç)، اون دورت (on dört)، اون ایکی (on iki)، اون اوچ (on üç)، اون دورت (on dört).

اون بیش (on beş)، اون آلتی (on altı)، اون یدّی (on yeddi)، اون سکّز (on sakkiz)، اون دوغّز (on doğguz). یعنی یازده و دوازده و سیزده و الی آخره به ترتیب.

و همچنین است هرگاه آحاد را با مآت ترکیب کنند مثل آنکه: یوز بِر (yüz bir)، یوزایکی (yüz iki)، یوز اوچ (yüz üç)، الی آخره.

و نیز همچنین است هر گاه آحاد را با الوف ترکیب نمایند مثل آنکه: مین بر (min bir)، مین ایکی (min iki) و مین اوچ (min üç)، الی آخره. یعنی هزار یک و هزار دو و هزار سه. به همین ضابطه و دستور است. و چنانچه آحاد و عشرات را با مآت و الوف ترکیب نمایند به این نحو گویند: مثل آنکه خواهد که بگوید هزار و یکصد و چهارده، می گوید مین یوز اون دورت (min yüz on dört). که هر یک در مرتبه بیش است، در تلفظ و کتابت به ترتیب پیش است. علمای خمسه را در اینجا مخالفتی بهیچوجه نیست و در این حکم متفق‌اللفظ والرأیند. هر چه شماره از این زیادتر آورده، باز به همین ضابطه و دستور الی غیر النهایته گفته‌می‌شود و تخلف را در آن مجالی نیست. مثل آنکه گوید: اون بیش مین دوغّز یوز ایکرمی یدّی (on beş min doğguz yüz igirmi yeddi) یعنی پانزده هزار و نهصد و بیست و هفت. که به ترتیب و رویه که در فوق در آحاد و عشرات و مآت و اولوف، مفرد و مرکب، تفصیل یافت گفته‌می‌شود. آنچه محتاج به تعداد و

شمار است در مبلغ و مقدار و خروار و من و عدد و نفر و غیر ذلک که شماره باید بشود به همین ضابطه شمرده می‌شود.

دیگر، همچنان که در کلام فارسی لفظ خودش و خودت و خودم می‌آید، در ترکیه نیز امثال آنها هست که: اوْزى (özi)، اوْزُنگ (özüng)، اوْزوم (özüm) باشد که اوْزى (özi) خودش و اوْزُنگ (özüng) خودت و اوْزوم (özüm) به معنی خودم است [دؤنوشلو لوک آدیلینین چکیمیدیر (صرفیدیر)].

دیگر، از اسماء ترکیه: سَنگا (san̄ga) یعنی تو را، بَنگا (ban̄ga) یعنی مرا، آنگا (an̄ga) یعنی او را، بونگا (bunga) یعنی این را، باشد که چهار اسمند به کاف فارسی نوشته می‌شود و در تلفظ کاف حذف می‌شود: سَنَه (sana)، بَنَه (bana)، آنَه (ana)، بونَه (buna) تکلم می‌شود و صحیح است و عمل بر قسم آخر مصطلح و عمل به الفاظ سابقه مقرن بفصاحت ترکیه است. ملا تنگریویردی فرموده‌اند که: بنابر آنکه هر کاف اسماء مزبوره را چنان تلفظ شود که کاف ظاهر گردد غلظت و شدت کلام ترکیت بحد کمال می‌رسد بهتر و بلکه مستحبات کلام اتراکیه بعمل آمدہاست و بدون این را مکروه شمرده و ملا داش تمور بدون اظهار کاف را اشد کراحتاً شمرده است [کیشی آدیلارینین چکیمیدیر].

دیگر، از اسماء ترکیه اسماء اشاره است و دو به جهت مفرد و دو جمع است مثل: او (o)، اونلر (onlar) و بو (bu)، بونلر (bunlar) باشد که در فارسی معنی آنها: او، آنها و این، اینها، می‌آید و میان علماء خلاف در این اسماء نشده [گؤسترمه (اشاره) آدیللاریدیر].

رکن سیم

[حرف]

ملا حاجیم خان که اعلم و افضل علماء ترکیست فرموده اند که: حروف ترکیه به خودی خود معنی ندارند و اگر دارند مستقل در معنی نیستند و بر افعال و اسماء که ملحق و داخل گردند ربط می‌بخشند کلمه را بر کلمه و کلام تمام می‌شود و نظر به آنکه حروفات ترکیه را مطابق با حروف عربیت ساختن بسیار صعوبت داشت و بلکه مطابق نمی‌آمد و قطع نظر از تطبیق، فهمیدنش بسیار مشکل می‌شد بناءً علی هذا بر وفق الفاظ فارسیه ایراد می‌گردد که ادراکش آسان گردد.

ده (dA) که تلفظ دال به فتحه بدون هاء نوشته می‌شود و در کتابت به هاء نوشته می‌شود و در فارسی به معنی در است آد چکیم اکیدیر (بولونما دورومو اکی)] و این ده (dA) ربط می‌دهد کلام را و در این بیت فضولی، ده (dA) در دو جا ایراد گردیده:

بیت

اول قدر ذوق شفاعت جوهر ذاتنگده وار
کیم کلور عرض خطا معنیده بر احسان سنگا

(ol qədər zövq-i şəfaət cövhər-i zatunğda var
kim gəlür ərz-i xəta mə'nidə bir ehsan saṅga

و معنی بیت خطاب به حضرت رسالت مآب صلی الله علیه و آله آنکه:
آنقدر ذوق شفاعت خواهی در جوهر ذات تو است که عرض خطا در معنی
احسان است تو را. که یک جا ذاتنگده (zatunğda) یعنی در ذات و یکجا
معنیده (mənidə) که در معنی است آمده است. هر دو جا به معنی در است
و کل علماء خمسه بر این قول قائلند، والله اعلم.
دان (dAn) حرفی است از ترکیه که به معنی از فارسی آمده است و در
آخر کلمات ترکیه الحق می شود [آد چکیم اکیدیر (چیقما دورومو اکی)].
مثل آنکه استاد فرموده است:

بیت

کوزلرمدن دوکولن قطره اشکم گوهری
بلرنگدن ساچلن لوءلوء شهواره فدا

(gözlerümdən dökülən qətre-yi əşküm gövhəri
ləblərünğdən saçılan lő'lö'-i şəhvarə fəda)

معنی بیت موافق ترتیب حروف آنکه: از چشمانم پاشان قطره اشک گوهرم، از لبانت پاشان لوعلوع شاهوار را فدا. که یکجا کوزلرمدن (gözlərümđən) و یکجا لبلرنگدن (ləblərüñğdən) واقع شده و هر دو جا به معنی از فارسی است.

نه (nA) حرفیست از حروف ترکیه که به معنی بر فارسی است و افاده بر، از همان نون مفتوحه کرده‌می‌شود و با هاء نوشته‌می‌شود [آد چکیم اکیدیر (یؤنلمه دورومو اکی). اصلینده A- دیر، آنجاق سسلی حرف‌لردن سونرا آرایا /y/ کمکچی سس گیرر و -yA بیچیمینده اولور. تکلیک اوچونجو کیشی بیبه‌لیک اکیندن سونرا آرایا /n/ سسی گیرر و -nA بیچیمینده اولور، آنجاق دئدیگیمیز کیمی، اصیل اک A- دیر. اورنک: [kitab-a/baba-y-a/baba-sı-n-a:] مثل آنکه **فضولی** خطاب به جناب الارباب فرموده‌اند:

بیت

جهان اهلینه تا اسرار علمنگ قالمیه مخفی
قیلوپدور حکمنگ کفار ایچنده انبیا پیدا

(cəhan əhlinə ta əsrar-ı elmüñğ qalmaya məxfi
qılupdur hikmətüñğ kuffar içində ənbiya peyda)

و معنی بیت در فارسی آنکه: تا اسرار علم تو بر اهل جهان مخفی نماند، کرده است حکمت تو در میان کفار انبیا پیدا. نه (nə) در آخر اهلینه (əhlinə) به معنی بر فارسی آمده است.

غِين (ğın)، در آخر کلمات ترکیه به معنی نَش فارسی و اغلب در اواخر کلمات واقع می شود [ابو اک، بیر نَچه اکدن اولوشور: -duq صفت- فعل (اورتاج) اکیدیر، -1- تکلیک اوچونجو کیشی بیهیلیک اکیدیر، -n ایسه نسنه (مفعول) بئلیرتیسی (علامتی) باشقا سُؤزله، بئلیرتمه دورومو اکیدیر. q حرفی ایکی سسلی آراسیندا اوتوملولشمہ (تونلولاشما) و سیزیجیلاشما سونوجوندا ڦ اولور بوردا ”نش“ یئرینه ”نش را“ دئیلمله لییدی] و کیفیت آن از این بیت مفهوم می شود. **مؤلفه:**

بیت

ایسترم وصف ایلیم کاکل پریشان اولدیغین

بیلمزم نیلیم کونگل فکر ایله حیران اولدیغین

(istərəm vəsf eyləyəm kakul pərişan olduğunu
bilməzəm n'eylim gönəgül fikr ile heyran olduğunu)

و معنی بیت در فارسی آنکه: می خواهم وصف کنم کاکل پریشان بودنش را، نمی دانم چه کنم خاطر با فکر او حیران بودنش را. این غین (ğın) به یاء و بدون یاء هر دو قسم کتابت می شود و صحیح است و در کل کلمات

داخل می‌شود. مثل: **کیدوغین** (*geyduğin*), **بیدیغین** (*yediyegin*) [دوغروسو: *yeduğin*], **وردیغین** (*vurdığın*) [دوغروسو: *vurduğin*]. که معانی آنها در فارسی آنکه: پوشیدنش، خوردنش، زدنش، باشد. **ملا تنگریویردی** فرموده که: غن (*gin*) را به کاف فارسی می‌گویند و می‌نویسند مثل: **کیدوکین** (*geydiğin*), **بیدوکین** (*yedikin*), **وردیکین** (*vurdigin*) [دوغروسو: *vurdügen*] باشد. هر چند این قول موافق استعمال است، مخالف قیاس است. مؤلف گوید که حقیقت حال آنکه کاف و غین نظر به آنکه قریب المخرجند هر دو یکی باشد.

لِق (*hq*) [آدان آد دوزلدن اکدیر] که به معنی نی و گی که در فارسی گویند مژده و مژگانی [اصلینده "ی"] (یای مصدری) دیر، آنچاق سیلیلردن سونرا آرایا "گ" گیر: گی. "نی" یانلیشدیر]. که این گی و نی در فارسی همان معنی لِق (*hq*) ترکی دارد که در ترکی **مژدهلِق** (*müjdəhəlq*) مضموم می‌گویند. **ملا حاجیم خان** فرموده: لِق (*hq*), اصحش لُق (*luq*) مضموم است نه مكسور و این معنی بصحت اقرب است. چگونگی معانی آن از این بیت، مفهوم و ظاهر می‌شود. **مؤلفه:**

بیت

عبد قلمه هوس ال اورمه زلف عنبرافشانه

پریشانلۇق زیاد ایتمە سەن اى شانە پریشانە

(əbəs qılma həvəs əl urma zülf-i ənbər-əfşanə
pərişanluq ziyad etmə sən ey şanə pərişane)

و معنی فارسی بیت آنکه: عبد هوس مکن و دست مزن زلف عنبر افshan
را، و پریشانی زیاد مکن تو ای شانە پریشان را.

و بعضی از علمای ترک، لق (lıq) را لک (lik) دانسته و گفتہ‌اند و این
قول بغايت ضعيف، و خالي از رکاكت نيسit و ملا جاجيمخان اين معنی را
حرام ميدانند.

مِيش (mIş)، میم مکسوره و شین ساکنه به معنی هاء فارسی است
[اصفت- فعل (اورتاج) و اوگرهنیلەن گئچمیش زمان اکیدیر]. از مضمون بیت
فضولی که نیکو تامل کنى مفهوم مى گردد:

بیت

تاب كورمِش تنم اول طرّه طراره فدا

درد چكمش باشم اول خال سيه قربانى

(tab görmiş tənüm ol türre-yi tərrarə fəda
dərd çəkmiş başum ol xal-ı siyəh qurbanı)

و معنی فارسی بیت آنکه یعنی: تن تاب دیده ام به آن طرہ طرار فدا، درد کشیده سرم قربان آن خال سیاه. که معنی **مِش** (mIş) در دیده و کشیده همان ارتباط ها در آخر دیده و کشیده است. همچنانکه در دو جا در این بیت ایراد شده.

نظم

کونگلم حالین هیچ کیم آگه دکلدی آندن
بیلیمش سن ایله کم که مگر کورمِش ایدنگ

(gönglüüm halın heç kim agəh dəgüldi andan
Bilmişsən eylə kim ki məgər görmiş idünğ)

که معنی فارسی آن چنین است: حال دلم که هیچکس آگه نبود از آن، فهمیدهای چنانکه مگر دیده بوده‌ای. که در دو جا در این بیت ایراد شده، در هر دو جا همان معنی دارد.

ملا حاجیم خان فرموده که: لفظ **ایمِش** (imış) بعد از **مِش** (mIş) گفته و نوشته می‌شود مثل آنکه گوید: **کیمِش ایمِش** (geymiş imış)، **دیمِش ایمِش** (demiş imış)، **ورمِش ایمِش** (vurmuş imış). که معنی فارسی آنها پوشیده بوده‌است و گفته بوده‌است و زده بوده‌است. مؤلف گوید که: این لفظ **ایمِش** (imış) بدون **مِش** (mIş) ممکن نیست که گفته و

نوشته شود. بعد از استحضار کلی در تکلم کلام ترکی، چگونگی این نقطه کما هو حقه، معلوم و مفهوم نمی‌شود.

بنگزر (bəngzər) به معنی ماننده است در فارسی. مثل آنکه گوید که: بو کیشی اصلاحه بنگزر (bu kişi aslana bəngzər) یعنی این مرد به شیر ماننده است [یانلیشدیر. - bəngzə- ایلمنین گئنیش زمان تکلیک اوچونجو کیشی بیچیمیدیر]. ملا یردانقلی به حذف راء آخر بنگز (bəngz) می‌داند و از قول فضولی شاهد بر مدعای خود می‌آورد، اگر چه کالحسن است نهایت در قولش صحتی و وثوقی نمیباشد [یازارین دا دئدیگی کیمی یانلیشدیر]:

بیت

تنمده زخم تیغنگ چشم خون افسانه بنگز تم
اوونگ کیم صف اطرافنده در مژگانه بنگز تم

(tənümde zəxm-i tiğünğ çeşm-i xun-əfşanə bəngzəttüm
oquñg kim səf səf ətrafindadur müjgana bəngzəttüm)

و معنی فارسی بیت آنکه: در تنم زخم تیغت را به چشم خون فشان تشبيه کردم، تیرش را که در اطراف او هستند به مژگان تشبيه کردم.
نَك (tək)، نَكى (təki). این دو حرف هم در تشبيه آورده‌می‌شود [ایلگچ (ادات) دیر].

بیت

شاهد مقصد نوای چنگ تک پرده نشین

ساغر عشرت حباب صاف صهبا تک نگون

(şahid-i məqsəd nəva-yı çəng tək pərdə nişin
sağər-i işrət hubab-ı saf-ı səhba tək nigun)

و معنی فارسی بیت آنکه: شاهد مقصد چون نوای چنگ پرده نشین، و ساغر عشرت چون حباب صاف صهبا سرنگون.

و ملا داش دمور فرموده که: اصل معنی تک (tək) و تکی (təki) به معنی چون فارسی است.

و ملا حاجیم خان در بعضی موضع لفظ ایلن (eylən) و ایله (eylə) را هم در تشبیه جایز دانسته‌اند و علمای دیگر نیز تجویز داشته‌اند. مؤلفه: بیت

وار بر دوغری سوزم سویلسم ار قان اولمز

گوهر اشکم ایلن در ایله مرجان اولمز

(var bir doğru sözüm söyləsəm ər qan olmaz
gövhər-i əşküm eyləndür eylə mərcan olmaz)

معنی فارسی بیت آنکه: گوهر اشک مرا مانند مرجانی نیست، سخن راستی دارم اگر بگویم خون نخواهد شد.

و ملایولقلی می گوید که: ایله کیم سنده دولت وار منده ده وار (eylə kim səndə dövlət var məndə də var) یعنی چنانکه تو دولت داری من هم دارم. اما این معنی بسیار شاذ است.

ایله (ilə) حرف ترکیست به معنی مع عربی و باه فارسی می آید [ایلگچ (ادات) دیر]. گاهی بنا بر ضرورت مقام و یا شعر الف حذف و به ماقبی تلفظ می شود. که هر دو قسم با حذف الف و بدون حذف از این بیت، مفهوم می گردد و به معنی باه است:

بیت

ای دمام رشك تیغیله بنم قانم توکن
می ایچوب اغيار ایله سیر گلستان ایلين

(ey dəmadəm rəşk tiğiyə bənüm qanum tökən
mey içüp əgyar ile seyr-i gülüstan eyləyən)

که با حذف در تیغیله (tiğilə) باشد که با تیغش. اغيار ایله (əgyar) یعنی با اغيار. معنی فارسی بیت آنکه: ای دمام با تیغ رشکش خون مرا ریزنده، و می را خورده با اغيار سیر گلستان کننده. در هر دو جا به معنی با است.

جُقَز (cuqaz)، جُق (cuq)، حرف تحقیر است [آدادان آد دوزلدن اکدیر] که در عربیت رَجُل و در فارسی و به اصطلاح فارسی زبانان مردکه و

مردک می‌گویند. **جُقز** (*cuqaz*) به جیم مضمومه و قاف مفتوحه با زاء ساکنه در ترکی بجهت تحکیر می‌آورند و بندرت **جِق** (*cıq*) به جیم مکسوروه و قاف ساکنه هم جهت تحکیر می‌آورند و به همین معنی است. این تحکیر بر اسماء داخل می‌شود و در افعال ترکیه مدخلی نمی‌دارد.

دون (*dün*) و **کیچن** (*geçən*) در ترکی دو حرفند [یانلیشدیر. بونلار آددیر] که هر دو به معنی گذشته می‌آید. مختص زمان، **دون** (*dün*) است. **کیچن** (*geçən*) در زمان و غیر زمان هر دو می‌توان گفت و به معنی گذشته است. همچنانکه در ترکی می‌گوید: **دون گیجه** (*dün gecə*) و **دون گون** (*dün gün*) یعنی شب گذشته و روز گذشته. هرگاه زیاده بر یک روز و یک شب باشد باید بلفظ **کیچن** (*geçən*) ادا سازند مثل آنکه: **کیچن آیده** و **کیچن ایلدە** (*geçən ildə*) یعنی در ماه گذشته و سال گذشته.

ار (*ər*) و **ارتە** (*ərtə*). این حروف از برای آینده است که ار (*ər*) صلاحیت حال و استقبال هر دو دارد و ارتە (*ərtə*) مختص فرد است و بس [یانلیشدیر. بونلار آددیر]. گاهی آینده را **كلن** (*gələn*) هم گویند. مثل آنکه گوید: **كلن آیده** **كلن ایلدە** (*gələn ildə*) یعنی ماه آینده و سال آینده. اصل **كلن** (*gələn*) اسم فاعل، لیکن در این موقع به این رسم هم اجازت تکلم داده‌اند.

جَق (caq) به جیم مفتوحه وقف ساکنه، در اخبارات کلام ترکی داخل و لاحق می گردد [صفت- فعل (اورتاج) اکیدیر] و معنی نی فارسی در آخر کلمات دارد [اصلینده "دنی" آنلامیندادیر]. مثل آنکه گوید: آله جق ایدوم (alacaq idüm)، ویره جق ایدوم (verəcaq idüm)، یعنی به فارسی: گرفتنی بودم و دادنی بودم. در نهایت، این موقع شبههای حاصل می شود و سبب شبهه آنکه در فارسی می گوید پوشیدنی و خوردنی و امثال ذلک که در آخر عبارات نی فارسی دارد و به معنی لو (IU) ترکیست و به معنی جق (caq) نیست. اگر چه نی تا نی تفاوت دارد اما تأّنی در تکلم ضرور است که متکلم این نی تا آن نی را غلط و خطأ نکند. لو (IU) هم به معنی نی است [I]- دگیل، -mAlU او لا جاق: geyməlü، چونکو IU- يالنيزجا آدا گلیر]. و همچنین لو (IU) که به ضم لام و سکون واو است به جهت نسبت می آورند [آدا گلن IU-، مثلا در فارسی گوید: اصفهانی و شیرازی و یا بغدادی که در ترکی این یای نسبت به لو (IU) آورده می شود مثل مثالهای مذکور: اصفهانلو (isfahanlu) و شیرازلو (şirazlu) و بغدادلو (bağdadlu) می آید. در جای دیگر به معنی مند و دار فارسی می آید [آدا گلن IU-]، مثل آنکه در فارسی می گوید: سعادتمند و یا دولت دار. در ترکی به آن معانی هر دو را لو (IU) می آورند مثل آنکه می گویند: سعادتلو (saadətlü) و دولتلو (dövlətlü) و /مثال ذلک. در جای دیگر این الفاظ به

این عبارت و به این معنی را که در فارسی بگوید شمشیر بدست و زره پوشیده و چکمه در پا، در ترکی این مثالها را گوید: **الی قلیجلو** (eli qılıçlı) و **کیملو** (qımlı) و **چکملو** (çəkmələ), به هر تقدیر این لو (IU) ترکی به اقسام ثلاثة گفته و آورده می‌شود. **ملا حاجیم خان** و **ملا قراخان اوغلی** فرموده‌اند: علم ترکی دریای بی‌پایان و بحر بی‌کران است. این رساله که مختص‌تری است گنجایش طول زیاده بر این ندارد. مؤلف گوید که: تا این کس با اتراک، مکرر، تکلم ترکی کرده نشود از حقایق دقایق آن فیض کامل حاصل نمی‌گردد و در این رساله از هر گونه مباحث، نمونه ایراد می‌شود که رساله طولانی نگردد، **والله اعلم بحقایق الامور**.

سه (sA) که سین مفتوحه و هاء استراحت باشد **اقوشول** (شرط) کیپی اکیدیر] در کلمات ترکیه در مقام شرط می‌آورند و به معنی اگر فارسی است. نظر به آنکه فهمیدن و فهمانیدن آن خالی از اشکال نبود دو بیت از **فضولی** از منفی و مثبت ایراد، و معنی آنها را در رشتہ بیان کشید که از ملاحظه‌ای، پی به مقصد برند:

بیت

داش باغرلو اولمسیدی بیستون فرهاد ایچون
سو یرندن کوزلرندن آقودردی سیل خون

هر کمینگ وار ایسه ذاتنده شرارت کفری

اصطلاحات علوم ایله مسلمان اولماز

(daş bağırlı olmasaydı bistun fərhad içün
 Su yerindən gözlərindən aqudardı seyl-i xun
 hər kimüñg var isə zatında şərarət kūfri
 istilahat-ı ulum ilə müsəlman olmaz)

و معنی بیت اول آنکه: بیستون اگر سنگدل نمی‌بود به جهت فرهاد بجای آب در چشمانش سیل خون بایست روان بکند. معنی بیت ثانی آنکه: کسی که اگر در ذاتش شرارت کفر است به اصطلاحات علومی، مسلمان نخواهد شد.

و حرف سی (sI) و سِنه (sInA) در لفظ ترکی بجای اش فارسی می‌آید. مثل آنکه گوید: آتابسی (atası) و آنهسی (anasi)، آتهسینه (atasına) و آناسینه (anasına). در فارسی معنی آنها به ترتیب آنکه: پدرش و مادرش، به پدرش و به مادرش [تکلیک اوچونجو کیشی بیبهلیک اکی I- دیر، آنجاق سسلیلردن سونرا آرایا / s / سسی گیر: atası .kitabı] کیمین. یعنی اصیل اک I- اکیدیر. sInA- اکینده ایسه، تکلیک اوچونجو کیشی بیبهلیک اکی اولان I- اکینه یؤنلمه دورومو اکی اولان A- "به آرتیریلمیشدیر. آرایا / n / سسی گیرمیشدیر: I-n-A- "به...اش". نه (nA) در حرف دویم بجای به فارسی می‌آید [اصلینده A- اکیدیر]. پس نیکو تأمل کن

و بفهم. ملا داش دمور فرموده‌اندکه: این سی (sI) در ترکی به معنی بایست هم می‌آید [ابو باشقا بیر اکدیر. ائیلمه (فعله) گلن اورتاج اکیدیر]، هر چند موافق استعمال است لیکن در قیاس موافق نیامده. مثل آنکه گوید: کله‌سی ایدم (gələsi idüm) و کیده‌سی ایدم (gedəsi idüm). یعنی آمدنی بودم و رفتنی بودم. ملا جاجیم‌خان که اعلم و افضل علمای ترک است انکار صریح از این معنی دارد. مؤلف می‌گوید که گویا حق بجانب ملا جاجیم‌خان باشد.

آ (ə) به الف مفتوحه و آی (əy) و های (hay). این حروف ندادست [اونلمايلگچیدیر] و به سه قسم گفته‌می‌شود: دو تا که آ (ə) و آی (əy) باشد مختص قریب و یکی که های (hay) باشد خاص از برای بعيد است. مثل آنکه گوید: آ کیشی (ə kişi) و آی کیشی (əy kişi) یعنی ای مرد و های کیشی (hay kişi) در بعيد گفته‌می‌شود. هر قدر مکرر کرده شود مستحسن است: های های کیشی (hay hay hay kişi). این حروف منادی بر جمیع اسماء ترکیه لاحق می‌شود و به همین ضابطه گفته‌می‌شود. گَنه (gənə) در فارسی به معنی باز می‌گوید [آددیر]. مثل آنکه لوطیان شیرازی می‌گویند که: باز آمدیم، باز آمدیم، از راه شیراز آمدیم. در ترکی چنین گفته می‌شود: گَنه گَلدوچ گَنه گَلدوچ شیراز يولندن گَنه گَلدوچ (gənə gelduq gənə gelduq şiraz yolndan gənə gelduq)

تنگربویردی فرموده‌اند که: در ترکی مثل مشهور است پوخه کوره گنه تزک (poxa görə gənə təzək) و معنی بوضوح و ظهرور گذاشته شد.

داخی (daxı) حرفیست ترکی و به معنی دیگر فارسی می‌آید [باغلاچ ایلگچی]. مثل آنکه می‌گوید: دیگر چه گفت، در ترکی می‌گوید که: داخی نه دیدی (daxı nə dedi). بعضی از علمای ترک بر آنند که داقی (daqı) به قاف است نه به خاء. مؤلف گوید که: اشتباه در آن نظر بقرب مخرج خواهد بود و معنی تغییر و تفاوتی ندارد و بی‌تفاوت است.

کیم (kim) در اواسط کلمات ترکیه به جهت ارتباط بسیار آورده و گفته‌می‌شود و به معنی که فارسی است [باغلاچ ایلگچی]. مثل آنکه در فارسی می‌گوید که: رفت که آب بیارد، مرد که نیامد. در ترکی چنان است که: کیتدی کیم سو کتوره، اولدی کیم کلمدی (getdi kim su gətürə, öldi kim gəlmədi) و این کیم (kim) در کلام ترکی بسیار گفته‌می‌شود.

رکن چهارم

[سؤولوک]

در ذکر و بیان صیق و لغات و الفاظ ترکیه اعم از افعال و اسماء، و تفصیل آنها را به ترتیب حروف تهجی مرقوم می‌سازد که در حالت رجوع، پیدا کردن آن بر ناظران رساله سهل و آسان باشد. نظر به آنکه در اول کتاب بیان شد که مدار کلام ترکی به اوامر است بنابر آن اولاً افعال را پیش انداخته، صیق امر را فرداً مذکور، و نظر به آنکه در ماضی و مستقبل، اغلب و اکثری، اختلافات لفظی بود ناچار امر و ماضی و مستقبل آن با معانی ذکر، و سایر را از آن قیاس نمایند. از اسماء نظر به آنکه اسماء افعال و اسماء زمانی و مکانی را در رکن دویم بیان کرده، سایر اسماء را به ترتیب مذکوره بیان می‌نماید، و *بِاللهِ التوفيق وَ عَلَيْهِ التَّكَلُّن*.

[الف...افعال]

اوخى (oxı) امر است، یعنی بخوان و ماضی آن اوخودى (oxudı) یا اوخیدى (oxidı) و مستقبل آن اوخور (oxur) می‌آید.

آل (al) امر است، یعنی بستان و ماضی آن آلدى (aldı) و مستقبلش آلور (alur) می‌آید.

آک (əg) به کاف فارسی، امر است، یعنی کج و خم کن و ماضی آن آکدى (əgdi) و مستقبلش آگر (əgər) می‌آید.

آک (ək) به کاف عربی، امر است، یعنی بکار و ماضی آن آکدى (əkdi) و مستقبلش آکر (əkər) می‌آید.

أُر (ur) امر است، یعنی بزن و ماضی آن اوردى (urdı) و مستقبل آن اورار (urar) می‌آید.

آخ (ax) امر است، یعنی روان شو و ماضی آن آخدى (axdı) و مستقبل آن آخر (axar) می‌آید. این امر خطاب به مایع بالذات مثل آب و غیر آن گفته‌می‌شود و به حیوانات و غیره چنین به این معنی امر نمی‌شود.

آس (as) امر است، یعنی بیاویز و ماضی آن آسدی (asdı) و مستقبل آن آسار (asar) می‌آید.

اوپ (öp) به باء فارسی، امر است، یعنی ببوس و ماضی آن اوپدی (öpdi) و مستقبل آن اوپر (öpər) می‌آید.

ایچ (iç) به جیم فارسی، امر است، یعنی بیاشام و ماضی آن ایچدی (içər) و مستقبل او ایچر (içər) می‌آید.

إٰت (it) امر است، یعنی گم شو و ماضی آن اتدی (itdi) و مستقبل آن اٰتر (itər) می‌آید.

آیت (et) امر است، یعنی بکن و ماضی آن ایتدی (etdi) و مستقبل آن ایتر (etər) و ایلر (eylər) هم آمده.

آتلان (atlan) امر است، یعنی سوارشو و ماضی آن آتلاندی (atlandı) و مستقبل آن آتلانور (atlanur) می‌آید.

آچ (aç) به جیم فارسی، امر است، یعنی واکن و ماضی آن آچدی (açdı) و مستقبل آن آچر (açar) می‌آید.

اوCHAN (usan) امر است، یعنی بس کن و ماضی آن اوCHANدی (usandı) و مستقبل آن اوCHANور (usanur) می‌آید.

اولدُر (oldür) امر است، یعنی بکش و ماضی آن اولدردی (oldürdi) و مضارع آن اولدورور (oldürür) می‌آید.

اول (öl) امر است، یعنی بمیر و ماضی آن اولدی (öldi) و مستقبل آن اولور (ölür) می‌آید.

آز (az) به الف ممدوده، امر است، یعنی گمراہ شو و ماضی آن آزدی (azdı) و مستقبل آن آزار (azar) می‌آید.

اوم (um) امر است، یعنی متوقع باش و ماضی آن اوMDی (umdı) و مستقبل آن اومار (umar) می‌آید.

ایشِت (eşit) امر است، یعنی بشنو و ماضی آن ایشتدی (eşitdi) و مستقبل آن ایشتور (eşitür) می‌آید. این ایشت (eşit) را به دال، ایشد (eşid) هم می‌گویند.

اسِن (isin/isin) به همزه و سین مکسوره، امر است، یعنی گرم شو و ماضی آن ایسندی (isındı/isindi) و مستقبل آن ایسنور (isinur/isinür) می‌آید.

ایسته (istə) امر است، یعنی درخواه و ماضی آن ایستدی (istədi) و مستقبل آن ایستر (istər) می‌آید.

اورت (ört) امر است، یعنی بپوشان و ماضی آن اورتدی (örtdi) و مستقبل آن اورتر (örtər) می‌آید.

آت (at) به الف ممدوده و سکون تاء، امر است، یعنی بینداز و ماضی آن آتدی (atdı) و مستقبل آن آتار (atar) می‌آید.

اوز (üz) به الف مضمومه، به معنی واپر است و ماضی آن اوZدی (üzdi) و مضارعش اوزر (üzər) می‌آید.

ایشله (işlə) امر است، یعنی کار کن و ماضی آن ایشلدى (işlədi) و مضارعش ایشلر (işlər) می‌آید.

آپار (apar) به الف ممدوده، امر است، یعنی ببر و ماضی آن آپاردى (apardı) و مضارعش آپارور (aparur) می‌آید.

آکلش (əgləş) امر است، یعنی بنشین و ماضی آن اکلشدى (əgləşdi) و مضارعش اکلشور (əgləşür) می‌آید.

آکلن (əglən) این هر دو به کاف فارسی. اکلن (əglən) هم به معنی آکلش (əgləş) است.

اوزات (uzat) امر است، یعنی دراز کن و ماضی آن اوزادى (uzatdı) و مضارعش اوزادور (uzadur) می‌آید.

اولچ (ölç) به جیم فارسی، امر است، یعنی بیمان و ماضی آن اولچدى (ölçdi) و مضارع آن اولچر (ölçər) می‌آید.

اوچ (uç) به جیم فارسی، یعنی بپر و ماضی آن اوچدى (uçdı) و مضارعش اوچر (uçar) می‌آید.

اوینه (oyna) امر است، یعنی بازی کن و ماضی آن اویندی (oynadı) و مضارعش اوینر (oynar) می‌آید.

اوغرله (oğurla) امر است، یعنی دزدکن و ماضی آن اوغرلدى (oğurladı) و مضارعش اوغرلر (oğurlar) می‌آید.

اوک (ög) به کاف فارسی، به معنی تعریف کن است و ماضی آن اوکدی (ögdi) و مضارعش اوکر (ögər) می‌آید.

اوزان (uzan) امر است، یعنی دراز شو و ماضی آن اوزاندی (uzandı) و مستقبل آن اوزانور (uzanur) می‌آید.

آزال (azal) به الف ممدوده، یعنی کم شو و ماضی آن آزالدی (azaldı) و مضارع آن آزالور (azalur) می‌آید.

آغر (ağar) و آقار (aqar) هر دو به الف ممدوده امر است، یعنی سفید شو و ماضی آن آقردی (aqardı) و مضارعش آقرور (aqarur) می‌آید.

آس (əs) به الف مفتوحه و سکون سین، امر است، خطاب به باد و نسیم سحری یعنی بُوز و ماضی آن آسدی (əsdi) و مضارعش آسر (əsər) می‌آید.

ایله (iylə) به کسر الف و سکون یاء و فتح لام، امر است، یعنی بوکن و ماضی آن ایلدی (iylədi) و مستقبل آن ایلر (iylər) می‌آید.

ایرله (əyərlə) امر است، یعنی زین کن و ماضی آن ایرلدی (əyərlədi) و مضارعش ایرلر (əyərlər) می‌آید.

إنان (inan) امر است، یعنی باور کن و اناندی (inandı) ماضی آن و انانور (inanur) مضارع آن می‌آید.

اویان (oyan) به الف مضمومه، امر است، یعنی بیدار شو و ماضی آن اویاندی (oyandı) و مضارعش اویانور (oyanur) می‌آید.

اوتنان (utan) به الف مضمومه، امر است، یعنی شرم کن و ماضی آن اوتاندی (utandı) و مضارع آن اوتانور (utanur) می‌آید.

اصلات (islat) به الف مکسوروه و صاد ساکنه، امر است، یعنی تر کن و بخیسان و ماضی آن اصلاتدی (islatdı) و مضارعش اصلاتور (islatur) می‌آید.

اونلَش (ünləş) امر است، یعنی هم آواز شو و ماضی آن اونلشدنی (ünləşdi) و مضارع آن اونلشور (ünləşür) می‌آید.

آنقِر (anqır) به الف ممدوده، امر است، خطاب به خر یعنی صدا کن و ماضی آن آنقردی (anqırkı) و مستقبل آن آنقرور (anqırur) می‌آید.

آغلَه (ağla) به الف ممدوده، امر است، یعنی گریان شو و ماضی آن آغلدی (ağladı) و مضارعش آغلر (ağlar) می‌آید.

اوکسُور (öksür) به الف و واو مضمومه، امر است، یعنی سرفه کن و ماضی آن اوکسوردی (öksürkü) و مضارعش اوکسورور (öksürür) می‌آید.

اوستَور (ossur) به الف و واو مضمومه و سین مشدّده، امر است، یعنی گوزکن و ماضی آن اوستوردی (ossurdı) و مضارعش اوستورور (ossurur) می‌آید.

آیله (eylədi) به الف مفتوحه، امر است، یعنی بکن و ایلدی (eylər) ماضی آن و مضارعش ایلر (eylər) می‌آید.

آز (əz) به الف مفتوحه، امر است، یعنی حل کن و ماضی آن ازدی (əzdi) و مضارعش آزَر (əzər) می‌آید.

آگیر (əgir) به الف مفتوحه و کاف فارسی، امر است، یعنی ریسمان بریس و ماضی آگردی (əgirdi) و مستقبل آن اکورور (əgürür) [اصلینده دور، ایکینجی ـون ائتكیسی ایله əgirür»əgürür] می‌آید.

اوچور (otur) به الف و واو مضمومه، امر است، یعنی بنشین و ماضی آن اوچوردی (oturdi) و مضارعش آن اوچورور (oturur) می‌آید.

ایچن (iyələn) به الف مكسوره و حرکات یاء و لام، امر است، یعنی صاحب شو و ماضی آن ایچندی (iyələndi) و مضارعش ایچنور (iyələnür) می‌آید.

اوزاقلش (uzaqlaş) امر است، دور شو و ماضی آن اوزاقلسیدی (uzaqlaşdır) و مضارعش اوزاقلشور (uzaqlaşur) می‌آید.

اورگت (örgət) امر است، یعنی یادش ده و ماضی آن اورگتدی (örgətdi) و مستقبل اورگدور (örgədür) می‌آید.

اورگُت (ürküt) به الف و واو مضمومه، امر است، یعنی رم ده و ماضی آن اورگُتدى (ürkütdi) و مضارعش اورگُتور (ürkütür) می‌آید.

اوپُش (öpüş) به الف و واو مضمومه و باء فارسی، امر است، یعنی هم را بوسه دهید و ماضی آن اوپشدی (öpüşdi) و مضارع آن اوپشور (öpüşür) می‌آید.

آلدات (aldat) به الف ممدوده، امر است، یعنی گولش زن و ماضی آن آلدادتی (aldatdı) و مضارعش آلدادر (aldadur) می‌آید و آلداتور (aldatur) هم آمده.

أری (əri) به الف مفتوحه، امر است، یعنی بگداز و آب شو و ماضی آن آریدی (əridi) و مضارعش آریبور (əriyür) می‌آید.

اوژُول (üzül) به الف مضمومه، امر است، یعنی بریده شو و ماضی آن اوژولدی (üzüldi) و مضارع آن اوژولور (üzülüür) می‌آید.

آچِل (açıl) به الف ممدوده و حیم فارسی، امر است، یعنی واشو و ماضی آن آچلدی (açıldı) و مضارع آن آچلور (açılur) می‌آید.

آکِل (əgil) به الف مفتوحه و کاف فارسی، امر است، یعنی خم شو ماضی آن اکلدی (əgildi) و مستقبل آن اکلور (əgilür) می‌آید.

آرِت (arıt) و آرِد (arıd) به الف ممدوده، تاء و دال هر دو می‌آید، امر است، یعنی پاکش کن و ماضی آرتندی (arıtdı) و مضارعش آردور (arıdur) می‌آید.

آجِخ (acix) امر است، به الف ممدوده، یعنی گرسنه شو و ماضی آن آجخدی (acixdی) و مضارعش آجخور (acixur) می‌آید.

آجِقلان (aciqlan) به الف ممدوده، یعنی قهرآلود شو و ماضی آن آجقلندی (aciqlandی) و مضارعش آجقلنور (aciqlanur) می‌آید.

آرت (art) به الف ممدوده، امر است، یعنی زیاده شو و ماضی آن آرتدی (artdی) و مضارع آن آرتار (artar) می‌آید.

آرتیر (artır) به الف ممدوده، امر است، یعنی زیاده کن و ماضی آن [artıur»arturur] آرتردی (arturdی) و مضارعش آرتورور (arturur) می‌آید.

آیر (ayır) به الف ممدوده، امر است، یعنی از هم واکن و ماضی آن آیردی (ayırdی) و مضارعش آیرور (ayırur) می‌آید.

آسنَه (əsnə) به الف مفتوحه، امر است، یعنی خمیازه کش و ماضی آن آسنَدی (əsnədi) و مضارعش آسنَر (əsnər) می‌آید

آشور (aşur) به الف ممدوده، امر است، یعنی چیزی بدربر و بالاترکن و ماضی آن آشوردی (aşurdی) و مضارع آن آشورور (aşurur) می‌آید.

آلِش (alış) به الف ممدوده، امر است، یعنی آتش بگیر و بسوز و ماضی آن آلشَدی (alışdی) و مضارعش آلشور (alışur) می‌آید.

اودقون (**udqun**) به الف مضمومه، چیزی که در گلو گره خورده را امر میکند که فرو بر. ماضی آن اودقندی (**udqundi**) و مضارعش اودقونور (**udqunur**) می‌آید.

اوزلش (**üzləş**) امر است، یعنی مواجه شو و ماضی آن اوزلشدی و مضارع آن اوزلشور (**üzləşür**) می‌آید. آخسَه (**axsa**) و آقسَه (**aqsa**) به الف ممدوده، خاء و قاف هر دو آمده، امر است، یعنی بلنگ و ماضی آن آخسَدی (**axsadı**) و مضارع آن آخسَر (**axsar**) می‌آید.

اینجِت (**incit**) به الف متحرک به یاء، امر است، یعنی رنجه کن و برنجان و ماضی آن اینجنتدی (**incitdi**) و مضارعش اینجدور (**incidür**) می‌آید.

اوچُرت (**uçurt**) به الف مضمومه، امر است، یعنی بپران، به جیم فارسیست و ماضی آن اوچرتدی (**uçurtdı**) و مضارعش اوچردور (**uçurdur**) می‌آید.

اوُرت (**ötürt**) امر است، بگذران و ماضی آن اوتورتدی (**ötürtdi**) و مستقبل آن اوتوردور (**ötürdüür**) می‌آید.

اوتوز (**utuz**) به الف مضمومه، امر است، یعنی بباز و ماضی آن اوتوزدی (**utuzdı**) و مضارعش اوتوزور (**utuzur**) می‌آید.

آلله (əla) به فتح الف و لام، امر است، یعنی ببیز و ماضی آن آلدی (ələdi) و مضارعش آلر (ələr) می‌آید.

أُجْلُ (ucal) به الف مضمومه، امر است، یعنی بلند و دراز شو و ماضی آن أَجْلَدِي (ucaldı) و مضارع أَجْلُور (ucalur) می‌آید.

آوله (avla) به الف ممدوده، یعنی شکار کن و ماضی آن آولدی (avlادı) و مضارعش آولر (avlar) می‌آید.

ايندر (endir) و آندیر (əndir/endir/indir) به الف مكسوره و مفتوحه، امر است، یعنی فرود آر و ماضی آن اندردى (əndirdi) و ايندردى (endirdi/indirdi) و مضارعش آنديرور (əndirür) می‌آید.

اورگت (örgət) و اوکرت (ögrət) هر دو قسم آمده، امر است، یعنی تعلیمش کن و ماضی آن اورکتدی (örgətdi) و مضارع آن اورکتور (örgətür) می‌آید [تکرار لانمیشیدیر].

آنگله (angla) به الف ممدوده، امر است، یعنی بفهم. هاء رسم الخط و کاف در تکلم می‌افتد و ماضی آن آنگلدى (angladı) و مضارعش آنگلر (anglar) می‌آید.

اوقوت (oqut)، أَخْوَت (oxut) به الف مضمومه، قاف و خاء هر دو قسم آمده، امر است، یعنی وادر بخواند و ماضی آن اوقوتدی (oqutdı) و مضارعش اوقدور (oqudur) می‌آید.

اوینات (**oynat**) به الف مضمومه، امر است، یعنی به بازی و ادار و ماضی آن اویناتدی (**oynatdı**) و مضارع آن اوینادر (**oynadur**) می‌آید.

آیل (**ayıl**) به الف ممدوده، امر است، یعنی بهوش بیا و ماضی آن آیلدی (**ayıldır**) و مضارعش آیلور (**ayıldır**) می‌آید.

اویات (**oyat**) به الف مضمومه، امر است، یعنی بیدارش کن و ماضی آن اویاتدی (**oyatdı**) و مضارع آن اویادر (**oyadur**) می‌آید.

آسِل (**asıl**) به الف ممدوده، امر است، یعنی آویزان شو و ماضی آن آسلدی (**asıldı**) و مضارعش آسلور (**asılır**) می‌آید.

آخِد (**axıd**) و آخِت (**axıt**) به الف ممدوده، دال و تاء هر دو آمده است، امر است، یعنی جاری کن و ماضی آن آخِتدی (**axıtdı**) و مضارعش آخدور (**axıdur**) می‌آید.

اونود (**unut**) و اونوت (**unud**) به الف مضمومه، دال و تاء امر است، یعنی فراموش کن و ماضی آن اونوتدی (**unutdı**) و مضارعش اونودور (**unudur**) می‌آید.

ایشَه (**işə**) به الف مكسوره، امر است، یعنی بول کن و ماضی آن ایشَدی (**işədi**) و مضارعش ایشر (**işər**) می‌آید.

اوشی (**üşi**) امر است، یعنی سرمایی شو و ماضی آن اوشیدی (**üşidi**) و مضارعش اوشور (**üşür** [اصلینده **üşiyür**]) می‌آید.

آیش (eş) امر است، یعنی بتاب و ماضی آن ایشدى (eşdi) و مضارع او ایشر (eşər) می‌آید.

آخدار (axdar) به الف ممدوده، امر است، یعنی بکاو و ماضی آن آخدردی (axdardı) و مضارعش آخدرور (axdarur) می‌آید.

اوخشَه (oxşa) امر است، یعنی نازش کن و ماضی آن اوخشَدی (oxşadı) و مضارعش اوخشر (oxşar) می‌آید.

اودلان (odlan) امر است، یعنی آتش بگیر و ماضی آن اودلاندی (odlandı) و مضارعش اودلانور (odlanur) می‌آید.

آقسِر (aqsır) به الف ممدوده و کسر سین، امر است، یعنی عطسه کن و ماضی آن آقسِر دی (aqsırdı) و مضارع آن آقسِرور (aqsırur) می‌آید.

آم (əm) به الف مفتوحه و میم ساکنه، امر است، یعنی بمک و ماضی آن آمدى (əmdi) و مضارعش آمر (əmər) می‌آید.

اوکرَن (ögrən) به الف مضمومه، امر است، یعنی بیاموز و ماضی آن اوکرندی (ögrəndi) و مضارعش اوکرنور (ögrənür) می‌آید.

و آنچه بدیهتاً از صیق به خاطر فاتر رسید قلمی شد.

[الف...اسماء]

آت (at) به الف ممدوده، اسب.

آت (ət) به الف مفتوحه و تاء ساکنه، گوشت.

ات (it) به کسر الف، یعنی سگ.

آرخ (arx) و آخر (axar) هر دو به الف ممدوده، جوی آب روان.

ایکیت (igit) یعنی جوان.

آلمه (alma) به الف ممدوده، یعنی سیب.

اوکوز (öküz) به الف مضمومه و کاف عربی، به معنی گاو است.

آم (am) و آمجوق (amcuq) هر دو به الف ممدوده، فرج زن.

اوغل (oğul) یعنی فرزند.

اوغلان (oğlan) یعنی پسر.

اوشاق (uşaq) یعنی طفل و بچه.

آته (ata) به الف ممدوده، پدر.

آنہ (ana) به الف ممدوده، یعنی مادر.

آد (ad) به الف ممدوده، نام و اسم.

آند (and) به الف ممدوده، قسم.

آصلاح (aslan) به الف ممدوده، شیر درنده.

ایل (il) به الف مکسوره، سال.

آی (ay) به الف ممدوده، یعنی ماه.

اوزوم (üzüm) به معنی انگور است.

آق (aq) به الف ممدوده، یعنی سفید.

اور توک (örtük) به کاف فارسی، یعنی پوشن [پوشش] و بالاپوش.

اورد (ord) یعنی لپ.

ایچ (iç) یعنی اندرون.

اوچ (oq) و اوخ (ox) به قاف و خاء هر دو، به معنی تیر است.

آرکک (ərkək) یعنی جوان نر.

آل (əl) به فتح الف، دست.

آیاق (əyaq) به فتح الف، پای.

آرک (ərük) زردآللو.

اکری (əgri) یعنی کج، به کاف فارسی.

آغز (ağız) به الف ممدوده، دهان.

ایپ (ip) به باء فارسی، یعنی ریسمان و بند.

اوغری (oğrı) یعنی دزد.

آیو (ayu) به الف ممدوه، یعنی خرس.

اوْدُن (odun) به الف مضمومه، هیمه.

ارمود (ərmud) و امرود (əmrud) هر دو به معنی امرود (əmrud) است.

ایشک (eşşək) به الف مكسوره و شین مشدده، به معنی خر است.

آتَك (ətəq) به الف مفتوحه و کاف فارسی، دامان.

اوپُش (öpüş) به ضم الف و باء فارسی، یعنی بوسه.

آگاج (ağac) به الف ممدوده و جیم عربی، چوب و درخت.

اینَك (inək) به کاف فارسی، ماده گاو را گویند.

آیر (əyər) به فتح الف و یاء، زین اسب.

اولدوز (ulduz) به ضم واو و الف، یعنی ستاره.

ایشِق (işıq) به معنی روشنایی آمده است.

ایش (iş) به کسر الف، کار.

أُولى (oli) به ضم الف، بزرگ.

اولی (öli) یعنی مرد.

اکمَك (əkmək) هر دو به کاف عربی، نان.

ایو (ev) یعنی خانه.

ایشِک (eşik) یعنی درگاه.

آر (ər) یعنی مرد و به معنی نر هم آمده.

آرپه (arpa) به الف ممدوده و باء فارسی، جو.

اوْلُم (ölüm) یعنی مرگ و مردن.

ایکنَه (ignə) به کاف فارسی، سوزن.

اینچه (inçə) به جیم فارسی، باریک.

آروَت (arvat) به الف ممدوده، به معنی عورت یعنی زن.

اوئِن (oyun) یعنی بازی.

آجَی (aci) به الف ممدوده، تلخ.

آجِق (acıq) به الف ممدوده، یعنی قهر.

آرق (arıq) به الف ممدوده، یعنی لاغر.

أولُوس (ulus) یعنی ایل و احشام.

آوْج (avuc) به الف ممدوده، مشت.

اوینَش (oynاش) مول و مصاحب زن.

آخسَق (axsaq) به الف ممدوده، یعنی لنگ.

اولَكَن (ölkən) [اصلیندہ örökən/urgan] ریسمان بلند پشمی.

ایشکَنَه (işkənə) یعنی آبگوشت.

ایلان (ilan) به کسر الف، یعنی مار گزندہ.

آمجَك (əmcək) به فتح الف و جیم، یعنی پستان.

آلچَك (əlcəg) به کاف فارسی، یعنی دستکش.

آیدِنلُق (aydınluq) به الف ممدوده و سکون قاف، ماهتاب است.

اوْكُت (ögüt) به معنی نصیحت است، به کاف فارسی.

اینجو (incü) به معنی میروارید.

ایلِق (ılıq) به معنی آب نیمگرم.

اورَك (ürək) به معنی دل است.

اوْد (od) به معنی آتش.

اوْت (ot) به معنی علف.

ایستى (isti) به معنی گرم است.

ایپِك (ipəg) به باء فارسی و کاف فارسی، یعنی ابریشم.

اپِلِك (iplik) به باء فارسی و کاف فارسی، بمعنی ریسمان پنبه.

آچَر (açar) به الف ممدوده و جیم فارسی، کلید است.

آقشام (aqşam) به الف ممدوده، خاء هم آمده، به معنی شام است.

اوْچى [avçı] (ovçı) به فتح الف و جیم فارسی، به معنی میر شکار است.

اوْياق (oyaq) به معنی بیدار.

آداش (adaş) به الف ممدوده، هم اسم و همنام.

اوْزوک (üzük) به معنی انگشتتری.

آقچه (aqça) به الف ممدوده، پول و زر و سیم مسکوک.

اورَدَك (ördəg) به کاف فارسی، مرغابی است.

آکین (əkin) به فتح الف و کاف عربی، به معنی کشتزار و زرع است.

آن (ün) به ضم الف، صدا و صوت.

آسته (asta) به الف ممدوده، آهسته.

آغو (ağu) به الف ممدوده، به معنی زهر است.

آلدق (aldaq) به الف ممدوده، به معنی گول است.

اورچ (oruc) به ضم الف، روزه و روزه دار را هر دو گویند.

اورقو (urqu) یعنی پرسش و سئوال.

آری (arı) به الف ممدوده، یعنی پاک و پاکیزه.

اوکن (ögən) به کاف فارسی، لجام اسب [اصلیینده örkən دیر، بو آنلامدا بیر

دھ yügen سوزجوگو واردیر].

اوکسورُک (öksürük) به کاف عربی، به معنی سرفه است.

اوسراق (ossuraq) به الف مضموم و سین مشدّد، به معنی گوز است.

آیدین (aydın) به الف ممدوده، ماهتاب است.

آری (arı) به الف ممدوده، زنبور.

اوز (üz) به ضم الف روی.

آتلو (atlu) به الف ممدوده، سواره است. در بعضی نسخ آتلی (ath) به یاء

هم آمده است.

آج (ac) به الف ممدوده، گرسنه.

ایز (iz) به معنی پی و جای پای.

ای (iy) به معنی بوی است اعم از خوب یا بد.

آی (ay) به الف ممدوده، به معنی ماه است.

آلوجی (aluci) به الف ممدوده، گیرنده است.

اوبه (oba) به معنی ایل و حشم.

آچیق (açıq) به الف ممدوده و جیم فارسی، گشاده است.

انوک (ənnüg) به فتح الف و به کاف فارسی، به معنی سرخاب که زنها رو میمالند.

آرخه (arxa) به الف ممدوده، پشت.

اوتراق (otraq) به ضم الف، توقف و نشستن در مکانی.

ایلیک (ilik) به معنی مغز استخوان.

[باء...افعال]

بل (bil) به کسر باء، امر است، یعنی بدان و ماضی آن بلدی (bildi) و مضارعش بیلور (bilür) می‌آید.

باغیر (bağır) امر است، یعنی فریاد کن و ماضی آن باگردی (bağırdı) و مضارعش باگرور (bağırur) می‌آید.

باس (bas) امر است، یعنی به زمین بزن و ماضی آن باسدی (basdı) و مضارعش باسر (basar) می‌آید.

باقلاء و باقله (baqla) به معنی بیند، امر است، و ماضی آن باقلادی (baqladı) و مضارعش باقلار (baqlar) می‌آید.

بیچ (biç) به کسر باء و جیم فارسی، یعنی درو کن. به معنی ببر و قطع کن هم آمده و ماضی آن بچدی (biçdi) و مضارع آن بچر (biçər) می‌آید. بوک (büg) به کاف فارسی، امر است، یعنی ته کن و ماضی آن بوکدی (bügdi) و مضارع آن بوکر (bügər) می‌آید.

بول (böл) امر است، حصه و رسد و قسمت کن و ماضی آن بولدی (böldi) و مضارعش بولر (böлər) می‌آید.

باق (baq) امر است، و به خاء نیز در اغلب نسخ دیده شده، به معنی نگاه کن و ماضی آن باخدی (baxdı) و مضارعش باخر (baxar) می‌آید.

بَسْلَه (bəslə) امر است، یعنی بپروان و ماضی آن بسلدی (bəslədi) و مضارعش بسلر (bəslər) می‌آید.

بَكْنَ (bəgən) به کاف فارسی، امر است، یعنی پسند کن و ماضی آن بکندي (bəgəndi) و مضارعش بکنور (bəgənür) می‌آید.

پُوز (poz) به باه فارسی، امر است، یعنی آنچه نوشته شده برهم زن و محو کن. ماضی آن پوزدی (pozdı) و مضارعش پوزر (pozar) می‌آید.

بَاجَر (bacar) امر است، یعنی سرپرستی و نگاهداری کن. ماضی آن باجردی (bacardı) و مضارعش باجرور (bacarur) می‌آید.

بُوز (büz) امر است، یعنی درهم کش و ماضی آن بوزدی (büzdi) و مضارعش بوزر (büzər) می‌آید.

بَكْلَه (bəklə) به کاف عربی، یعنی نگاهبانی و پاسبانی کن. ماضی آن بکلدی (bəklədi) و مضارعش بکلر (bəklər) می‌آید.

بَرِكَت (bərkət) به کاف عربی، امر است، یعنی محکم و قایم کن و ماضی آن برکتدی (bərkətdi) و مضارعش برکتور (bərkətür) می‌آید.

باغِشله (bağışla) و **باخِشله** (baxışla) امر است، یعنی ببخش و ماضی آن باغشلدي (bağışladı) و مضارعش باغشلر (bağışlılar) می‌آید.

بَزَه (bəzə) امر است، یعنی آرایش و زینتش ده، ماضی آن بزه‌دی (bəzədi) و مضارعش بزر (bəzər) می‌آید.

بول (**bul**) امر است، پیدا کن و ماضی آن بولدی (**buldı**) و مضارعش بولر (**bular**) می‌آید.

بات (**bat**) امر است، یعنی فرو شو و ماضی آن باتدی (**batdı**) و مضارعش باتر (**batar**) می‌آید.

بُراق (**burax**) و **بُراخ** (**buraxq**) به ضم باء، قاف و خاء هر دو دیده شده، امر است، یعنی رها کن و بر ده، ماضی آن براقدی (**buraqdı**) و مضارعش براقور (**buraqur**) می‌آید.

بارش (**barış**) یعنی آشتی کن، امر است، و ماضی آن بارشدى (**barışdı**) و مضارع آن بارشور (**barışur**) می‌آید.

بُوله (**bula**) امر است، یعنی آلوده و آغشته کن، ماضی آن بولدی (**buladı**) و مضارعش بولر (**bular**) می‌آید.

بوق (**boq**) امر است، یعنی خفه کن و ماضی آن بوقدی (**boqdı**) و مضارع آن بوقر (**boqar**) می‌آید. به غین هم صحیح است.

بور (**bur**) امر است، یعنی بپیچان و تاب ده، ماضی آن بوردی (**burdı**) و مضارع آن بورار (**burar**) می‌آید.

بولان (**bulan**) امر است، یعنی گل آلود شو و ماضی آن بولاندی (**bulanı**) و مضارع آن بولانور (**bulanır**) می‌آید.

بیور (*buyur*) به ضم باء، امر است، یعنی بفرمای و ماضی آن بیوردی و مضارعش **بیورور** (*buyurur*) و **بیوردی** (*buyurdu*) می‌آید.

بِت (*bit*) امر است، بُرُوی و ماضی آن **بِتَدِی** (*bitdi*) و مضارع آن **بِتَر** (*bitər*) می‌آید.

بویه (*boyə*) امر است، یعنی رنگ کن و ماضی آن **بویدی** (*boyadı*) و مضارع آن **بویر** (*boyar*) می‌آید.

بیچاقله (*bıçaqlı*) به جیم فارسی، امر است، یعنی کاردش زن و ماضی آن **بیچاقلدی** (*bıçaqladı*) و مضارع آن **بیچاقلار** (*bıçaqlar*) می‌آید.

بیلدر (*bildür*) امر است، یعنی تفهیم کن و بفهمان، ماضی آن **بیلدردی** (*bildürdi*) و مضارع آن **بیلدورور** (*bildürür*) می‌آید.

بیشیر (*bışır*) امر است، بیز و پخته کن، ماضی آن **بیشدردی** (*bışırkı*) و مستقبل آن **بیشورور** (*bışırır»bışırır*) [bışırır»bışırır] می‌آید.

بوشد (*boşad*)، **بوشلت** (*boşlat*) هر دو قسم، امر است، یعنی خالی کن و ماضی آن **بوشَدی** (*boşaddı*) و مضارع آن **بوشدور** (*boşadur*) می‌آید.

بین (*bin*) امر است، یعنی سوار شو و ماضی آن **بِندِی** (*bindı*) و مضارعش **بِنَر** (*binər*) می‌آید.

بوله (*bula*) امر است، یعنی چیز مایعی را بهم بر زن و ماضی آن **بولدی** (*buladı*) و مضارعش **بُولار** (*bular*) می‌آید.

بُوشلَت (*boşlat*) امر است، یعنی سست کن و ماضی آن **بُوشلتی** (*boşaltır*) و مستقبل آن **بُوشلتور** (*boşaltdı*) می‌آید.

بُری (*büri*) به ضم باء، امر است، یعنی چیزی را در هم کش و ماضی آن **بُریدی** (*büridi*) و مستقبلش **برور** (*bürür*) [اصلینده *büriyür*] آید.

باتِر (*batır*) امر است، یعنی به گل فرو کن و یا امثال ذلك، ماضیش **باتردی** (*baturdı*) و مضارعش **باتورور** (*baturur*) [batırur»baturur] می‌آید.

بویات (*boyat*) امر است، یعنی چیزی را بده رنگ کنند و ماضی آن **بویاتدی** (*boyatdı*) و مضارعش **بویادور** (*boyadur*) می‌آید.

بوغَزله (*boğazla*) امر است، یعنی گلویش ببر و ماضی آن **بوغَزلدی** (*boğazladı*) و مضارعش **بوغَزلر** (*boğazlar*) می‌آید.

بولج (*bölç*) امر است، یعنی پیمانه کن و ماضی آن **بولچدی** (*bölçdi*) و مستقبل آن **بولچر** (*bölçer*) می‌آید.

باشله (*başla*) امر است، یعنی سر کن و ماضی آن **باشدلَدی** (*başladı*) و مضارعش **باشلر** (*başlar*) می‌آید.

بِتَلَن (*bitlən*) امر است، شپش بجو و ماضی آن **بتلنَدی** (*bitləndi*) و مضارع آن **بتلنور** (*bitlənür*) می‌آید.

بَزَّت (*bəzət*) امر است، مشاطت کن و ماضی آن **بَزَّتَدِی** (*bəzətdi*) و مضارعش **بَزَّتُور** (*bəzətür*) می‌آید.

[باء...اسماء]

باش (**baş**) یعنی سر.

بورک (**börk**) به کاف عربی، کلاه است.

بال (**bal**) یعنی عسل.

بالغ (**bahığ**) یعنی ماهی.

باشمق (**başmaq**) یعنی کفش.

بورج (**borc**) یعنی قرض.

پانبوق (**panbuq**) به باء فارسی، یعنی پنبه.

بارمَق (**barmaq**) یعنی انگشت.

باغِر (**bağır**) یعنی دل.

بوزباش (**bozbaş**) یعنی آبغوشت.

بود (**bud**) یعنی ران.

پاچه (**paça**) به باء و جیم فارسی، یعنی ساق پا.

پندر (**pəndir**) یعنی پنیر.

بُزاو (**buzav**) یعنی گوساله.

بوز (buz) یعنی بخ.

بوغَز (boğaz) به معنی حلقوم است.

بوغاز (boğaz) به معنی آبستن است.

باغِرساق (bağırsaq) به معنی روده است.

بوز (boz) یعنی خاکستری رنگ.

باجی (bacı) به معنی خواهر است.

بُلود (bulud) و **بُلوت (bulut)** هر دو آمده، به معنی ابر و سحاب است.

بٰت (bit) به معنی شپش است.

پالچق (palçıq) یعنی گل و شل.

بِره (birə) یعنی کیک.

باجه (baca) یعنی روزنه.

پالتار (paltar) به باء فارسی، رخت و ملبوس.

بالدِر (baldır) یعنی ران پا و ساق.

بَرک (bərk) به کاف عربی، یعنی سخت و صلب.

بِرچَك (birçək) به جیم فارسی و کاف عربی، یعنی زلف آمده است.

بولاق (bulaq) به معنی چشمہ آب است.

بِيق (biyiq, bıq) به معنی سبیل است.

بِچاق (bıçaq) به کسر باء و جیم فارسی، کارد است.

- بیشیک (pişik)** به باء فارسی و عربی و کاف عربی، به معنی گربه است.
- بوداق (budaq)** به معنی شاخ و شاخه درخت.
- بورن (burın)** به معنی دماغ و بینی است.
- بز (biz)** به معنی درفش است.
- بوی (boy)** به معنی قد و قامت.
- بولانق (bulanıq)** یعنی گل آلود.
- بوش (boş)** به معنی سست.
- بیئک (böyük)** به کاف فارسی، یعنی بزرگ.
- بسدی (bəsdi)** یعنی کلوک و بلونی.
- بوئین (boyun)** به معنی گردن است.
- بیبل (bel)** به معنی کمر است.
- بیشیک (beşig)** به کاف فارسی، یعنی گهواره است.
- بوقده (buqda)** یعنی گندم است.
- بوش (boş)** یعنی خالی است و تهی هم آمده.
- بوياچ (boyaq)** به معنی رنگست و روناس هم گويند.
- پوخ (pox) و بُق (boq)** به باء فارسی و خاء، باء عربی و قاف هر دو به معنی نجاست و غایط است.
- پُرُز (pürüz)** اسم و نام جانوریست.

باغ (**bağ**) به معنی گلستان و بوستان.

باغ (**bağ**) به معنی ریسمان.

بایقوش (**bayquş**) به معنی جغد.

[تاء...افعال]

توک (tök) به کاف عربی، امر است، یعنی بریز و ماضی آن توکدی (tökər) و مستقبل آن توگر (tökdi) می‌آید.

تاب (tap) به باء فارسی، امر است، یعنی پیدا کن و ماضی آن تاپدی (tapar) و مضارعش تاپار (tapdi) می‌آید.

تیک (tik) به کاف عربی، یعنی بدوز و ماضی آن تکدی (tikdi) و مضارعش تکر (tikər) می‌آید.

تاپشور (tapşur) به باء فارسی، امر است، یعنی بسپار و ماضی آن تاپشوردی (tapşurdu) و مستقبل آن تاپشورور (tapşurur) می‌آید.

تاله (tala) امر است، یعنی تاخت کن، تالدی (taladı) ماضی و تالر (talar) مضارع آن می‌آید.

توگر (tükür). ملا حاجیم خان فرموده که: گویا این لفظ در اصل تفگر (tüfkür) بوده، به استعمال ایام توگر (tükür) شده است. به هر تقدير امر است، یعنی تفکن و ماضی آن توگردی (tükürdi) و مضارعش توکورور (tükürür) می‌آید.

تاني (tanı) امر است، یعنی بشناس و ماضی آن تانيدي (tanıdı) و مستقبل آن تانور (tanur) [اصلينده tanıyur] می آيد.

تاخ (tax) و تاق (taq) امر است، یعنی ريسمان به سوراخ دانه تسبيح و امثال آن کن، ماضی آن تاخدي (taxdı) و مضارعش تاخار (taxar) می آيد.

تور (tur) به معنی برحیز و به معنی بایست هر دو آمده، ماضی آن توردي (turdı) و مضارعش تورار (turar) می آيد. ملا تنگريبويردي فرموده‌اند که: تورار (turar) را به ابدال دال می گويند (durar). مؤلف گويد که: گويا صحيح و درست باشد.

تیره (titrə) یعنی لرز کن و ماضی آن تیردي (titrədi) و مضارعش تیرر (titrər) می آيد.

ترپت (tərpət) یعنی حرکت ده و بجنبان، ماضی آن ترپتدي (tərpətdi) و مضارع آن ترپدور (tərpədür) می آيد.

توزَت (tüzət) و بعضی گفته‌اند دوزت (düzət) یعنی درست کن و بساز، ماضی آن توزتدي (tüzətdi) و مضارع آن توْزَدُور (tüzədür) می آيد.

تلَس (teləs) امر است، یعنی دستپاچه و مضطرب شو، ماضی آن تلسدي (teləsdi) و مضارع آن تلسور (teləsür) می آيد.

تورقیز (*turqız*) امر است، یعنی برخیزان و ماضی آن **تورقیزدی** و مضارعش **تورقیزور** (*turqızdır*) می‌آید.
تیرل (*tiril*) امر است، یعنی زنده شو و ماضی آن **ترلدی** (*tirildi*) و مضارعش **تیریلور** (*tirilür*) می‌آید.

تیرلت (*tirilt*) امر است، یعنی زنده اش کن و ماضی آن **تیرلتدی** و مضارعش **تیرلدور** (*tirildür*) می‌آید.
تاشندور (*tanışdur*) امر است، یعنی بشناسان و ماضی آن **تاشندردی** و مضارع آن **تاشندورور** (*tanışdurdur*) می‌آید.
تَپَرَن (*təprən*) و **تَرَپَن** (*tərpən*) در هر دو صورت، امر است، یعنی بجنب و ماضی آن **تپرندی** (*təprəndi*) و مضارع آن **تپرنور** (*təprənür*) می‌آید.

تاره (*tara*) امر است، یعنی شانه کن و به دال داره (*dara*) هم آورده‌اند، بهر حال به همان معنی است و ماضی آن **تاره‌ددی** (*taradı*) و مضارعش **تارار** (*tarar*) می‌آید.

تابله (*tabla*), **تَولَه** (*tovla*) هم گفته‌اند، امر است، یعنی تابش بد و ماضی آن **تابلدی** (*tabladı*) و مضارعش **تابلار** (*tablalar*) می‌آید.

تَرْلَه (tərlə) امر است، یعنی عرق کن و ترلَدِی (tərlədi) ماضی و ترلَر (tərlər) مضارع آن می‌آید. ملا داش دمور به دال که عبارت از دَرْلَه (dərlə) باشد می‌آرد و این معنی دور از فصاحت می‌نماید.

تَپ (təp) بهاء فارسی، یعنی بطپان و ماضی آن تَپَدِی (təpdi) و مستقبل آن تَپَر (təpər) می‌آید.

تُوكَن (tükən) امر است، یعنی تمام شو، به کاف عربی است و ماضی آن توکندِی (tükəndi) و مضارعش توکنور (tükənür) می‌آید.

تُوكَد (tükəd) و به تاء هم آمده است، امر است، و هر دو به کاف عربی است، یعنی تمامش کن و ماضی آن توکدَّی (tükəddi) به ادغام دال در دال و مستقبل آن توکدور (tükədür) می‌آید.

تَبَدِر (təpdır) به باء فارسی، امر است، و ادار بطپاند و ماضی آن تَبَدِرَدِی (təpdirdi) و مضارعش تَبَدِرَرُور (təpdırür) می‌آید.

تِكَدُور (tikdür) امر است، یعنی بدوزان و ماضی آن تَكَدِرَدِی (tikdürdi) و مضارعش تَكَدِرَرُور (tikdürür) می‌آید.

تَلَسِدِر (tələsdır) امر است، یعنی دستپاچه‌اش کن و ماضی آن تَلَسِدِرَدِی (tələsdirdi) و مضارع آن تَلَسِدِرَرُور (tələsdırür) [tələsdırür»tələsdürür] می‌آید.

ترپت (tərpət) و ترپد (tərpəd) هر دو به باء فارسی، یعنی حرکت ده، بجنبان و ماضی آن ترپدی (tərpəddi) و مضارعش ترپدور (tərpədür) می‌آید.

توکندور (tükəndür) یعنی تمامش کن، امر است، و ماضی آن توکندردی (tükəndürür) و مضارع آن توکندورور (tükədürürlər) می‌آید.

ترپش (tərpəş) به باء فارسی، یعنی بجنب و ماضی آن ترپشدى و مضارع آن ترپشور (tərpəşür) می‌آید.

توزلن (tozlan) امر است، یعنی غبار و گرد برانگیزان، ماضی آن توزلندي (tozlandı) و مضارعش توزلنور (tozlanır) می‌آید.

توپله (topla) امر است، یعنی گردش کن و ماضی آن توپلدى و مضارع آن توپلر (toplar) می‌آید.

تاشه (taşla) امر است، یعنی بیفکن و بینداز و ماضی آن تاشهلى (taşlaşdır) و مضارع آن تاشلار (taşlar) می‌آید.

تولاندر (tovlandur) امر است، به معنی آنکه بتابان و ماضی آن تولاندردی (tovlandurdı) و مضارعش تولاندورور (tovlandurur) می‌آید.

[تاء...اسماء]

تنگری (tanğrı) به کاف فارسی و **تاري** (tari) هر دو به معنی اسم خدای تعالی است. کاف در تلفظ حذف می شود و بدون کاف مستحسن است و با کاف، ترکیت بعمل آورده می شود.

تاوق (tavuq) به معنی مرغ است.

توپراق (topraq) و **تورپاق** (torpaq) هر دو به معنی خاک است. **تِکان** (tikan) به کاف عربی، به معنی خار است.

تولکی (tülki) به کاف عربی، به معنی روباه است.

تَزَك (təzəg) به کاف فارسی، به معنی تپاله گاو است. **توقون** (tüütün) به معنی دود است.

تائِش (taniş) به معنی شناخت و آشنا.

توز (toz) به معنی گرد و غبار.

توك (tük) به کاف عربی، موی است.

توق (toq) و **توخ** (tox) هر دو به معنی سیر است، یعنی احتیاج خوردنی ندارد.

توى (toy) به معنی عروسی است.

تندر (təndir) به معنی تنور نان پزی است.

توما (tumma/tonban) هر دو به معنی

شلوار و زیر جامه است.

تانه (tana) به معنی حلقه دماغ زنان است.

تونقز (tonquz) و **تنگوز** (tonquz) هر دو به معنی خوک است.

تاخِل (taxıl) به معنی غله است، یعنی گندم و جو است.

تاش (taş) یعنی سنگ، به دال هم که داش (daş) باشد دیده شده و

صحیح است. مؤلف گوید که: به طاء هم آورده اند.

تَيز (tez) یعنی زود.

تلاش (talaş) به معنی تقلا است.

تای (tay) به معنی جفت و طاق.

توشقان (tosqan) به معنی خرگوش، دوشقان (doşqan) هم گفته اند و

صحیح است.

توقلی (toqlı) به معنی بره بزرگ که یکسال بیشتر داشته باشد.

توبَرقه (tobarqa) به معنی ترکه چوب و درخت.

تغانچه (toğança) به معنی زاغی است که مشهور است، که ابلق، سیاه و

سفید است.

تله (tələ) به معنی دام است که جانور می‌گیرند.

تکنه (təknə) طبق چوبی را گویند.

تات (tat) آنکه رگ مردی و غیرت ندارد.

تنبل (tənbəl) شخصی که بی‌غیرت و بی‌درد باشد.

تنگیز (tənğiz) به معنی دریا است.

تَلْسَكَن (tələskən) به معنی مضطرب و دستپاچه.

توکون (tüğün) به معنی عقد و گره که بر چیزی زنند. دوکون (düğün) به دال هم ملاحظه شده.

تیشوک (teşüg) به کاف فارسی، سوراخ چیزی را گویند. به دال دیشوك (deşüg) هم دیده شده و به همین معنی است.

تَلِيل (tel) به معنی بال و پر مرغ که یکتا باشد گویند، اغلب خارجیان بر سر میزند.

تیل (til) به معنی زبان است و دیل (dil) به دال هم آمده است.

تکمه (tükme)، دکمه (düğmə) علاقه بندی که بر قبا و غیره گذارند.

تِکمَه (tikmə) بالاپوش خاصی است معروف.

تیپ (tip) به باء فارسی، صف زده و پهلوی هم ایستاده باشد.

تاوه (tava) به معنی تابه نان پز و غیره.

تَرسَا (tersə) وارونه و برعکس.

تامجی (*tamçı*) به معنی چکه‌ای است که از پشت بام می‌چکد.

تَقار (*taqar*) به معنی خروار در فارسی است.

تَغار (*tagar*) به چیزی بزرگ از ظرف گویند که در میان آن شُست و غیر آن نمایند.

تورنا (*turna*) از قبیل قاز و کلنگ، جانور پرنده‌ای است.

تورنا (*turna*) چیزی از شال و کمربند تابیده باشند و معروف است.

توبه (*töpə*) و **تپه** (*təpə*) هر دو به باء فارسی است، به معنی بلندی از زمین است.

[جیم...افعال]

چاق (çaq) و چاخ (çax) به جیم فارسی، امر است، یعنی دو چیز را بر یکدیگر بزن، از قبیل چقماق (çaqmaq) بر سنگ زدن. ماضی آن چاخدی (çaxarı) و مضارعش چاخار (çaxar) می‌آید.

چک (çək) به جیم فارسی و کاف عربی، امر است، یعنی بکش و ماضی آن چکدی (çəkdi) و مضارعش چکر (çəkər) می‌آید.

چال (çal) امر است، به جیم فارسی، یعنی بزن چیزی که از ساز زدن باشد و ماضی آن چالدی (çaldı) و مضارعش چالار (çalar) می‌آید و بندرت چالیر (çalır) هم آمده است.

چاپ (çap) به جیم و باء فارسی هر دو، به معنی بتاز است و امر است، ماضی آن چاپدی (çapdı) و مستقبل آن چاپر (çapar) می‌آید و چاپار (çapar) هم آمده است.

چیق (çiq) و چیخ (çix) هر دو به جیم فارسی، امر است، یعنی بیرون شو و ماضی آن چیقدی (çiqdı) و مضارعش چیقار (çiqcar) می‌آید. مشهور است که در روزی که حضرت ابوالبشر آدم علیه السلام مأمور به اخراج

بهشت گردیده، ملائک به هر زبان که به عبری و سریانی و عربی و غیره که گفتند: حکم است از بهشت، قدم شریف بیرون گذار حضرت آدم اطاعت نمی‌ورزید و گوش نمی‌داد، عاقبت چاره را در آن دیدند که بتركی آنحضرت را حکم به اخراج از بهشت نموده با این لفظ که: چیق (çiq)، دیگر حضرت تاب توقف نیاورده، از سیاست این کلام مهابت فراموش نمی‌کردند.

جوم (cum) به جیم عربی، یعنی به زمین باتلاق فروشو و ماضی آن جومدی (cumdi) و مضارع آن جومار (cumar) می‌آید.

چوم (cüm) به جیم فارسی، امر است، یعنی سر پا بنشین و ماضی آن چومدی (çömdı) و مضارع آن چومر (çömər) می‌آید.

چُوور (çövür) به جیم فارسی، امر است، یعنی بگردان و ماضی آن چُوردی (çövürdi) و مضارعش چُورور (çövürür) می‌آید.

چیم (çım) به جیم فارسی، امر است، در آب فرو شو و ماضی آن چیمدی (çimdi) و مضارع آن چیمَر (çimər) می‌آید.

چینه (çeynə) به جیم فارسی، یعنی چیزی را بجاو و ماضی آن چینَدی (çeynədi) و مضارعش چینر (çeynər) می‌آید.

جاله (cala) به جیم فارسی، امر است، یعنی چیزی از قبیل بند و ریسمان را به چیز دیگر ببند و پیوند کن و وصل ساز. ماضی آن جلاَدی (caladı) و مضارعش جالار (calar) می‌آید.

چِرپ (çırp) به جیم و باء فارسی، امر است، بزن و ماضی آن چِرپدی (çırpdı) و مضارعش چِرپار (çırpar) می‌آید.

چِلپات (çılpat) به جیم و باء فارسی، امر است، به معنی عربیان و برخنه اش کن و ماضی آن چِلپاتدی (çılpatdı) و مضارعش چِلپادور (çılpadur) می‌آید.

چِیقِرت (çıqırt) به جیم فارسی، امر است، یعنی به فریادش درآور و ماضی آن چِیقرتندی (çıqırtdı) و مضارع آن چِیقرتور (çıqırtur) می‌آید. **چِیخَرَت (çıxart)** و **چِیخَرَد (çıxard)** هر دو به جیم فارسی و امر است، یعنی بیرونش کن و ماضی آن چِیخُرَتندی (çıxartdı) و مضارعش چِیخادور (çıxardur) می‌آید.

چاغِر (çağır) به جیم فارسی، امر است، یعنی آوازش کن و ماضی آن چاغردی (çağırdı) و مضارعش چاغرور (çağırur) می‌آید.

چِیقِر (çıqır) به جیم فارسی، امر است، یعنی فریاد کن و ماضی آن چِیقدی (çıqırdı) و مضارعش چِیقوور (çıqırur) می‌آید.

چوک (çök) به جیم فارسی و کاف عربی، امر است، یعنی شترووار به زانو درآی و ماضی آن چوکدی (çökdi) و مضارعش چوکر (çökər) می‌آید.

چوگرت (çökərt) به جیم فارسی و کاف عربی، امر است، یعنی به زانو دربیار و ماضی آن **چوکرتدی** (çökərtdi) و مستقبل آن **چوکردور** (çökərdür) می‌آید.

چرمان (çırman) به جیم فارسی، امر است، به معنی دامان رخوت را بالا زن و ماضی آن **چرماندی** (çırmandı) و مضارعش **چرمانور** (çımanur) می‌آید.

چکدر (çəkdir) به جیم فارسی و کاف عربی، امر است، یعنی بکشان و ماضی او **چکدردی** (çəkdirdi) و مضارع آن **چکدورور** (çəkdirür) [çəkdirür»çəkdirür] می‌آید.

چورت (çürüd) و **چورد** (çürüd) به جیم فارسی، یعنی بپسان و ماضی آن **چورتدی** (çürütdi) و مضارع آن **چورودور** (çürüdür) می‌آید.

چوله (çulla) به جیم فارسی و لام مشدد، امر است، یعنی چاروا را جل کن و ماضی آن **چُللدی** (çulladı) و مضارع آن **چُللر** (çullar) می‌آید.

چالش (çalış) به جیم فارسی، امر است، یعنی تلاش کن و ماضی آن **چالشدی** (çalışdı) و مضارع آن **چالشور** (çalışur) می‌آید.

چوقله (çuqulla) به جیم فارسی و لام مشدد، امر است، یعنی بد گوئیش کن و واسپارش که تنبیه کنند، ماضی آن **چوقلّدی** (çuqullandı) و مضارعش **چوقلّر** (çuqullar) می‌آید.

چوله (çula) به جیم فارسی، یعنی چیزی به کنه و چیزی واپیج، ماضی آن چولدی (çuladı) و مضارع آن چولر (çular) می‌آید.

چاش (çaş) به جیم فارسی، یعنی مضطرب و دستپاچه شو و ماضی آن چاشدی (çaşdı) و مضارعش چاشار (çaşar) می‌آید.

چیمدِکله (çimdiglə) به جیم و کاف فارسی، امر است، اصطلاح زنان یعنی نیشگونش بگیر و ماضی آن چیمدکلدی (çimdiglədi) و مضارع آن چیمدکلر (çimdiglər) می‌آید.

چکملَن (çəkmələn) به جیم فارسی و کاف عربی، امر است، یعنی چکمه بپوش و ماضی آن چکملندی (çəkmələndi) و مضارعش چکملنور (çəkmələnür) می‌آید.

چِکن (çəkin) به جیم فارسی و کاف عربی، یعنی بکشش آی و ماضی آن چکندی (çəkindi) و مضارعش چکنور (çəkinür) می‌آید.

چالخا (çalxa) به جیم فارسی، امر است، یعنی آبی در میان ظرف کن و بجنیبان، ماضی آن چالخَدی (çalxadı) و مضارع آن چالخار (çalxar) می‌آید.

جُنبَلات (conbalat) به جیم عربی، امر است، یعنی چیز گرد را بینداز و واجنبان، ماضی آن جنبلاتدی (conbalatdı) و مضارع آن جنبلادور (conbaladur) می‌آید.

[جیم...اسماء]

چورک (çörəg) به جیم و کاف فارسی، به معنی نان است.

جیران (ceyran) به جیم عربی، یعنی آهو.

چامور (çamur) و چانبور (çanbur) هر دو به جیم فارسی، یعنی گل و شل.

چَقال (çaqqal) به جیم فارسی و قاف مشدد، به معنی شغال است.

چَلاقان (çalaqan) به جیم فارسی، به معنی کورکوره است.

چِپلاق (çiplaq) و چِلپاقد (çılpaq) هر دو به جیم فارسی، به معنی برهنه و لوط (lüt) است.

چورُک (çürüg) به جیم و کاف فارسی، به معنی پوسیده.

چورُک (çürük) به جیم فارسی و کاف عربی، ته پارچه و رخت.

چوبوق (çubuq) به جیم فارسی و باء عربی، به معنی ترکه چوب را گویند.

جِدا (cida) به جیم عربی، به معنی نیزه و سنان است.

چای (çay) به جیم فارسی، رودخانه را گویند.

چول (çöл) به جیم فارسی، دشت و بیابان را گویند.

چادر (çadır) به جیم فارسی، خیمه.

جندہ (cında) به جیم فارسی، چیز کهنه و مندرس.

چتین (çətin) به جیم فارسی، چیز دشوار و مشکل را گویند.

چاخِر (çaxır) به جیم فارسی، شراب.

چَنَه (çənə) به جیم فارسی، چونه حیوان را گویند.

چَنْدِر (çındır/çendir) به جیم فارسی، گوشت سست و نشت را گویند.

چُقُر (çuqur) و **چوخار (çuxur)** هر دو به جیم فارسی، به معنی

گودال است.

چِبین (çibin) به جیم فارسی، به معنی مگس است.

چِکمه (çəkmə) به جیم فارسی، به معنی موزه و مشهور است.

چوگُر (çögür) اسم ساز و مشهور و معروف است. از جمله اختراعات

«کوراوغلى» است.

چوپان (çopan) به جیم و باء فارسی، به معنی شبان است.

چِبان (çiban) به جیم فارسی، به معنی دنبل است.

چالمه (çalma) به جیم فارسی، پیاله چرمی آبخوری و مشهور است.

چوپکرکه (çöpkürgə) و **چوپرکه (çöpkürgə)** در هر دو صورت به

جیم و باء فارسی، به معنی جاروب است.

چکرِ تکه (çəgirtgə) به جیم و هر دو کاف فارسی، ملخ را گویند.

چپکَن (çəpkən) به جیم و باء فارسی، به معنی قبا و معروف اهل روزگار است.

چورچوپ (çörçöp) هر دو به جیم فارسی و باء فارسی، خار و خاشاک را گویند.

چناق (çanaq) از قبیل کاسه و پیاله را گویند، به جیم فارسی آمده است.

[دال...افعال]

دَى (de) امر است، یعنی بگوی و ماضی آن دیدی (dedi) و مضارعش دیر (diyər) می‌آید.

دانِش (daniş) امر است، یعنی گفتگو کن و حرف بزن، ماضی آن دانشیدی (danişdi) و مضارع آن دانشور (danişur) می‌آید.

دَك (dəg) به کاف فارسی، امر است، به معنی آنکه برخور و به آنجا خود را بزن، ماضی آن دکدی (dəgdi) و مضارع آن دَكَر (dəgər) می‌آید.

دل (dəl) امر است، یعنی سوراخ کن و ماضی آن دلدي (dəldi) و مضارعش دلر (dələr) می‌آید.

دَوت (dut) امر است، یعنی بگیر و ماضی آن دوتدي (dutdi) و مضارعش دوتَر (dutar) می‌آید.

دولان (dolan) امر است، یعنی بگرد و ماضی آن دولاندی (dolandı) و مضارع آن دولانور (dolanur) می‌آید.

دون (dön) امر است، یعنی برگرد و ماضی آن دوندی (döndi) و مضارعش دونر (dönər) می‌آید.

دوندَر (*döndər*) امر است، یعنی برگردان و بازش بیاور، ماضی آن دوندردی (*döndərdi*) و مضارعش دوندرور (*döndərür*) می‌آید.

دین (*din*) امر است، یعنی به سخن درآی و ماضی آن دیندی (*dindi*) و مضارعش دینر (*dinər*) می‌آید.

دَوز (*döz*) امر است، یعنی طاقت و تاب بیاور و ماضی آن دوزدی (*dözdi*) و مضارعش دوزر (*dözər*) می‌آید.

دوز (*düz*) امر است، یعنی چیزهای دانه دانه را راست و ترتیب هم کن، ماضی آن دوزدی (*düzdi*) و مستقبل آن دوزر (*düzər*) می‌آید.

دوک (*dök*) به کاف عربی، یعنی بکوب و ماضی آن دوکدی (*dökdi*) و مضارعش دوکر (*dökər*) می‌آید.

دول (*dol*) امر است، یعنی پرشو و ماضی آن دولدی (*doldı*) و مضاعش دولر (*olar*) می‌آید.

دیشله (*dişlə*) امر است، یعنی دندان بگیر و ماضی آن دیشلَدی (*dişlədi*) و مستقبل آن دیشلر (*dişlər*) می‌آید.

دام (*dam*) امر است، یعنی چکه کن دامدی (*damdi*) ماضی آن و مضارعش دامر (*damar*) می‌آید.

دَر (*dər*) امر است یعنی میوه و امثال آن را بچین، ماضی آن دَردی (*dərdi*) و مضارعش دَرَز (*dərər*) می‌آید.

داقت (daqıt) و داقت (daqıt) به دال و تاء هر دو دیده شده، امر است، یعنی پخش و پهن کن، ماضی آن داقتی (daqıtdı) و مضارعش داقیدور (dağıdur) یا داغیتور (daqıdılur) می‌آید.

دیله (dilə) امر است، سوال و درخواست کن، ماضی آن دیلدی (dilədi) و مضارع آن دیلر (dilər) می‌آید.

دینگله (dinğla) امر است یعنی بفهم و درک کن، به حذف کاف جائز است و در رسم الخط کاف مزبور نوشته می‌شود، ماضی آن دینگلدي (dinğlədi) و مضارعش دینگلر (dinğlər) می‌آید.

دوغ (doğ) امر است یعنی بزای و ماضی آن دوغدی (doğdı) و مضارع آن دوغر (doğar) می‌آید.

دوکونله (düğünle) به کاف فارسی، یعنی گره بزن و ماضی آن دوکونلدي (düğünlədi) و مضارع آن دوکونلر (düğünlər) می‌آید.

دوش (düş) امر است، یعنی بیفت و ماضی آن دوشدی (düşdi) و مضارعش دوشر (düşər) می‌آید.

دایه (daya) امر است، یعنی چیزی را به چیزی تکیه‌اش بده و ماضی آن دایدی (dayadı) و مستقبلش دایر (dayar) می‌آید.

داغله (dağla) امر است، یعنی داغش کن و ماضی آن داغلدي (dağlı) و مضارع آن داغلر (dağlar) می‌آید.

داشی (**daşı**) امر است، چیزی که در جایی نهاده شده به دفعات بکش و بیاور، ماضی آن **داشیدی** (**daşıdı**) و مضارعش **داشیور** (**daşıyur**) می‌آید.

دولاش (**dolaş**) امر است، یعنی به آن بپیچ و ماضی آن **دولاشدی** و مضارع آن **دولاشور** (**dolaşur**) می‌آید.
دارت (**dart**) امر است، یعنی چیزی را وا کن کن و ماضی آن **دارتدی** و مضارعش **دارتار** (**dartar**) می‌آید.

دوی (**doy**) امر است، یعنی سیر شو و ماضی آن **دویدی** (**doydı**) و مضارعش **دویر** (**doyer**) می‌آید.

داغیشله (**dağışla**) یعنی وابازان و ماضی آن **داغشلدی** (**dağışladı**) و مضارعش **داغشلر** (**dağışlar**) می‌آید.

داد (**dad**) و **دات** (**dat**) به دال و تاء هر دو آمده است، یعنی مزه چیزی را بچش و ماضی آن **دادی** (**daddı**) و مضارعش **دادر** (**dadar**) یا **داتر** (**datar**) می‌آید.

دوتدر (**dutdır**) امر است، یعنی بگیران و ماضی آن **دوتدردی** .[**dutdırur»dutdurur**] و مضارعش **دوتدورور** (**dutdurdu**) **داغلات** (**dağlat**) امر است، یعنی بدء داغش کنند و ماضی آن **داغلاتدی** (**dağlatdı**) و مضارع آن **داغلادور** (**dağladur**) می‌آید.

ذلدورت (dəldürt) امر است، یعنی بده تا سوراخن کنند و ماضی آن ذلدورتى (dəldürtti) و مضارع آن ذلدورتور (dəldürtür) می‌آید.

دیاندور (dayandur) امر است، یعنی چیزی را به چیزی تکیه‌اش باز ده و ماضی آن دیاندردی (dayandurdı) و مضارعش دیاندرور (dayandurur) می‌آید.

دیدر (dedür) امر است، یعنی چنان کن که بگوید و ماضی آن دیدرددی (dedürdi) و مستقبلش دیدرور (dedürür) می‌آید.

دادر (dadır) و دادیزدیر (dadızdır) امر است، یعنی واچشان و ماضی آن دادردی (daddir) و مضارع آن داددیرور (daddirur) می‌آید.

دوکدور (dökdir) امر است، یعنی بکوبان، ماضی آن دوکدردی (dökdür) و مضارعش دوکدورور (dökdirür) می‌آید.

دولدر (doldur) امر است، یعنی پرش کن و ماضی آن دولدردی (doldurdi) و مضارعش دولدورور (doldurur) می‌آید.

دکشدور (dəgişdür) امر است، یعنی آیش و مبادله کن، ماضی آن دکوشدردی [dəgişdürdi] و [dəgüşdürdi] و مضارع آن دکوشدورور [dəgişdürüür] و [dəgüşdürüür] می‌آید.

دورقیز (durqız) امر است، یعنی برخیزان و ماضی آن دورقیزدی (durqızdı) و مضارعش دورقیزور (durqızur) می‌آید.

[دال...اسماء]

داش (daş) یعنی سنگ.

DAG (dag) یعنی کوه.

دمور (dəmür) یعنی آهن.

دَوَه (dəvə) یعنی شتر.

داشّاق (daşşaq) یعنی خایه.

دوگُن (düğün) یعنی گره.

دیش (diş) به معنی دندان.

دیش (diş) یعنی خواب.

دیل (dil) یعنی زبان.

دوداقد (dodaq) یعنی لب.

دَكِرمان (dəgirman) یعنی آسیا و طاحونه.

دیز (diz) یعنی زانو.

دون (don) یعنی قبا.

دوز (duz) یعنی نمک.

دَلْوُك (*dəlük*) به کاف عربی، سوراخ.

دِرْنَاق (*dirnaq*) یعنی ناخن.

دوکوش (*dögüş*) یعنی جنگ و کارزار.

دامجی (*damcı*) و **دامجو** (*damcu*) به معنی چکه که از پشت بام آب باران فرود آید.

دوکی (*düki*) به کاف عربی، به معنی برنج است که طعام می‌بزند.

داری (*darı*) و **دارو** (*daru*) به معنی ارزن است.

دارو (*daru*) یعنی نوره که استعمال می‌کنند.

دنگز (*dənğiz*) به دریا گویند.

دونقز (*donquz*) به معنی خوک است.

دری (*dəri*) یعنی پوست.

دِری (*diri*) یعنی زنده.

دراق (*daraq*) به معنی شانه ریش است.

دلو (*dəlü*) و **دلی** (*dəli*) به معنی مجnoon و دیوانه.

دولو (*dolu*) و **دولی** (*doli*) به معنی چیز پر.

دَر (*dər*) به معنی عرق است.

دولی (*doli*) به معنی تگرگ است.

دانیشِق (*danışiq*) به معنی گفتگو آمده است.

دومان (duman) به معنی دود کوره.

درین (dərin) به معنی عمیق و گود است.

دیشی (dişî) به معنی ماده است.

دُواق (duvaq) اسم است، پارچه دهن بند عروسان یعنی روبند.

دِلّاق (dillaq) به معنی چوچولی که در میان فرج زنان است.

دوکمه (dügme) به معنی تکمه است.

دیب (dib) به معنی ته و بیخ آمده.

دونوک (dönük) به معنی یاغی، یعنی کسی که به حکام اطاعت نکند.

دولاسِق (dolaşıq) به معنی پیچیده آمده است.

دولای (dolay) پیج و دماغه کوه را گویند.

دوشان (dovşan) به معنی خرگوش.

دورقون (durqun) هر چه بدتر جانور را گویند.

دبان (daban) پاشنه پای.

داقرچوق (daqarcuq) به معنی انبانه که از پوست است که چیز در میان

آن کنند.

دانه (dana) به معنی گوساله گاو است.

دیلَک (dilək) خواهش و آرزو.

دَلاق (dalaq) سپر ز حیوان را گویند.

دولاق (**dolaq**) یعنی پا تابه پای.

دوشک (**döşək**) بستر را گویند.

دیاق (**dayaq**) چیزی را گویند که تکیه بر آن کنند.

[سین...افعال]

ساخته (saxla) امر است، یعنی نگاه دار و ماضی آن ساختادی و مضارع آن ساختلار (saxlar) (می‌آید.

سل (sil) امر است، یعنی پاک کن و ماضی آن سلدی (sildi) و مضارع آن سلر (silər) (می‌آید.

سُپُر (süpür) به باء فارسی، امر است، یعنی جاروب کن و ماضی آن سُپُرددی (süpürdi) و مضارعش سوپرور (süpürür) (می‌آید.

سِندِر (sındır) امر است، یعنی بشکن و ماضی آن سندردی و مضارعش سندرور (sındırur) (می‌آید.

سون (sön) امر است، یعنی خاموش شو خطاب به آتش و شعله است، ماضی آن سوندی (söndi) و مضارعش سونر (sönər) (می‌آید.

سُونْدور (sövündür) امر است، یعنی خوشحالش کن و ماضی آن سوندردی (sövündürdi) و مضارع آن سوندورور (sövündürür) (می‌آید.

سوندُر (söndür) امر است، یعنی خاموشش کن و ماضی آن سوندردی (söndürdi) و مضارع آن سوندرور (söndürür) می‌آید.

سُوْنُ (sövün) امر است، یعنی خوشحالی و خوشنودی کن، ماضی آن سُوْندی (sövündi) و مضارعش سُوْنُور (sövünür) می‌آید.

سُوله (sövlə/savla) هر دو قسم آورده‌اند، امر است، یعنی بگوی و ماضی آن سُولَدی (sövlədi) و مضارعش سولر (sövlər) می‌آید.

سوی (soy) امر است، یعنی برهنه کن و ماضی آن سویدی (soydi) و مضارعش سویَر (soyar) می‌آید.

سوک (sög) به کاف فارسی، امر است، یعنی دشنامش بده و ماضی آن سوکدی (sögdi) و مضارعش سوکر (sögər) می‌آید.

سوک (sök) به کاف عربی، به معنی آنکه واشکاف، امر است و ماضی آن سوکدی (sökdi) و مضارعش سوکر (sökər) می‌آید.

سیک (sik) به یاء و بدون یاء هر دو جایز است، به کاف عربی، امر است، یعنی بگای و ماضی آن سیکدی (sikdi) و مضارعش سیکر (sikər) می‌آید.

سَرِی (səri) و ساری (sarı) هر دو قسم ملاحظه شده، امر است، بپیچ و ماضی آن سریدی (səridi) و مضارع آن سرور (sərür) [اصلینده səriyür می‌آید.

سر (sər) امر است، یعنی آفتابش کن و ماضی آن سردی (sərdi) و مضارعش سرور (sərür) می‌آید.

سکرت (səkirt) به کاف عربی، یعنی بتازان، امر است و ماضی آن سکرتدی (səkirtdi) و مضارعش سکرتور (səkirtür) می‌آید. سال (sal) به سین و صاد هردو دیده شده، امر است، یعنی بینداز و ماضی آن سالدی (saldo) و مضارعش سالور (salur) می‌آید.

سو (səv) امر است، یعنی دوست بدار و ماضی آن سودی (səvdi) و مضارعش سور (səvür) می‌آید.

سور و صور (sür) هردو قسم دیده شده، امر است، یعنی بران و ماضی آن سوردی (sürdi) و مضارعش سورر (sürər) می‌آید.

سَورِ و صَور (sor) هردو قسم دیده شده، امر است، یعنی بپرس و ماضی آن سوردی (sordı) و مضارعش سورر (sorar) می‌آید.

سیچ (sıcıq) به جیم فارسی، امر است، یعنی برین و ماضی آن سیچدی (sıcıqdı) و مضارعش سیچر (sıcıcar) می‌آید.

سیچ (seç) امر است، به جیم فارسی، یعنی زبدہ و انتخاب کن و ماضی آن **سیچدی** (seçdi) و مضارع آن **سیچر** (seçər) می‌آید.

سای (say) امر است، یعنی بشمار و ماضی آن **سايدی** (saydı) و مضارعش **ساير** (sayar) می‌آید.

سانه (sana) هم امر است، به همان معنی شماره کن و ماضی آن **ساندی** (sanadı) و مضارعش **سانار** (sanar) می‌آید.

سینه (sına) امر است، یعنی تجربه و امتحانش کن و ماضی آن **سیندی** (sinadı) و مضارع آن **سنر** (sinar) می‌آید.

ساق (saq) امر است، یعنی بدوش و ماضی آن **ساقدی** (saqdı) و مضارعش **ساقار** (saqar) می‌آید.

سات و صات (sat) هر دو نحو دیده شده، امر است، یعنی بفروش و ماضی آن **ساتدی** (satdı) و مضارعش **ساتار** (satar) می‌آید.

سواش (savaş) یعنی جنگ کن و ماضی آن **سواشدی** (savaşdı) و مضارعش **سواشور** (savaşur) می‌آید.

سوَلَش (sövləş) و **سُولَش** (savlaş) هر دو قسم آمده، امر است، یعنی گفتگو کن و ماضی آن **سولشدی** (sövləşdi) و مضارع آن **سولشور** (sövləşür) می‌آید.

سانچ (sanc) امر است، یعنی بگز و به معنی فرو کن هم آمده، ماضی آن سانجدی (sancdı) و مضارعش سانجر (sancar) می‌آید.

سوری (süri) امر است، یعنی به زمین بکش و ببر، ماضی آن سوریدی و مضارعش سورور (sürür) [اصلینده *süriyür*] می‌آید.

سانجل (sancıl) امر است، یعنی به زمین فرو رو و ماضی آن سانجلدی (sancıdı) و مضارعش سانجلر (sancılar) می‌آید.

سالان (sallan) به لام مشدد، امر است، یعنی خرامان شو و ماضی آن سالاندی (sallandı) و مضارعش سالانور (sallanur) می‌آید.

سورت (sürt) امر است، یعنی بمال و ماضی آن سورتدی (sürtdi) و مضارع آن سورتر (sürtər) می‌آید.

سِق (sıq) و سِخ (six) هر دو قسم دیده شده، امر است، یعنی بفشار و ماضی آن سیقدی (sıqdı) و مضارعش سیقر (sıqar) می‌آید.

سايدر (saydır) امر است، یعنی وادر به شمار آرد و ماضی آن سایدردی (saydırkı) و مضارعش سایدرور (saydırur) می‌آید.

سِکدور (sikdür) امر است، یعنی وادر بگاید و ماضی آن سکدردی و مضارعش سکدورور (sikdürüür) می‌آید.

سویندور (soyundur) امر است، یعنی وادار برنهاش کنند و ماضی آن سویندردی (soyundurdu) و مضارعش سویندورور (soyundurur) می‌آید.

سپرده (süpürt) و سپرت (süpürt) در هر دو صورت به معنی آنکه وادار جاروب کنند و ماضی آن سوپردی (süpürddi) و مضارعش سوپردور (süpürdü) می‌آید.

سولت (səvlət/savlad) هر دو قسم امر است، یعنی بگفتارش در بیار و ماضی آن سولتدی (səvlətdi/savlatdı) و مضارعش سولتور (səvlətür/savlatur) می‌آید.

ساقدر (saqdır) امر است، یعنی بدوشان و ماضی آن ساقدردی [saqdırur»saqdurur] (saqdırdu) و مضارع آن ساقدورور (saqdırdu) می‌آید.

سسله (səslə) امر است، یعنی صداش کن و آوازش ده، ماضی آن سلسدی (səslədi) و مضارع آن سسلر (səslər) می‌آید.

سین (sin) بدون یاء و با یاء هر دو جایز است، امر است، یعنی شکسته شو و ماضی آن سندی (sındı) و مضارعش سنر (sinar) می‌آید.

سوله (sula) امر است، یعنی آبش ده و ماضی آن سولدی (suladı) و مضارعش سولر (sular) می‌آید.

سُوار (suvar) امر است، یعنی آبش بده و ماضی آن سُواردی (suvardı) و مضارع آن سووارور (suvarur) می‌آید.

ساختات (saxlat) امر است، یعنی وادار نگاهش دارد و ماضی آن ساختاتدی (saxlatdı) و مضارعش ساختادور (saxladur) می‌آید.

سارماش (sarماş) یعنی چیزی به چیزی پیچد و بالا رود، امر است و ماضی آن سارماشدی (sarماşdı) و مضارعش سارماشور (sarماşur) می‌آید.

سیزلده (sızlıda) و سیزلش (sızlaş) امر است، یعنی بسوز شو و ماضی آن سیزلدَدی (sızıldadı) و یا سِزلشَدی (sızlaşdı) و مضارع آن سیزِلدَار (sızıldar) و سیزلاشور (sızlaşur) می‌آید.

سَقْن (saqqın) و سَقِن (saqın) مشدد و غیر مشدد، هر دو به یک معنی آمده، امر است، یعنی بپرهیز و احتیاط باش، ماضی آن سقندی (saqındı) و مضارعش سقِنور (saqınur) می‌آید.

[سین...اسماء]

سَمَان (saman) به معنی کاه که دواب می خورد.

سَارُو (sarı) و ساری (sarı) هر دو نحو آمده، به معنی زرد است.

سَابُ (sap) به باء فارسی، به دو معنی آمده یکی به معنی دسته بیل و امثال آن و یکی ریسمان پنبه را می گویند.

سُموك (sümük) به کاف عربی، استخوان را گویند.

سَقَال (saqqal) به قاف مشدده، به معنی ریش مردان است.

سو (su) به معنی آب.

سوز (söz) به معنی سخن است.

سَواش (savaş) به معنی جنگ.

سِك (sik) به کاف عربی، ذکر است.

سَقَسْقَان (saqsaqan) به معنی زاغی است.

ساقسی (saqsı) به معنی سفال است.

سُدوك (südüğ) به کاف فارسی، به معنی بول و شاش است.

سَرچه (sərçə) به معنی گنجشک است.

سِرْقَه (sırqa) به معنی گوشواره.

سَارِمْسَاق (sarimsaq) به معنی سیر که می‌خورند.

سوت (süd) و **سود (süt)** هر دو به معنی شیر است که می‌خورند.

سِيْچَان (sıçan) و **سِيْچَان (siçqan)** هر دو به معنی موش است.

ساق (saq) به معنی سلامت.

سُورْقُش (sorqus) به معنی پرسش است.

سِينِق (simiq) به معنی شکسته.

سَسَس (səs) به معنی صوت و صدا.

سوگُت (söküt) به کاف عربی، به معنی درخت بید است.

سوکُش (söküş) به کاف عربی، دشنام و فحش.

سَنَن (sən) به معنی تو.

سِيز (siz) به معنی شما.

سِيرِيق (sırıq) به معنی بخیه.

ساروق (saruq) بوقچه که در آن رخوت پیچند.

ساوُق (savuq) به معنی سرد و سرما.

سَرِين (sərin) یعنی خنک.

ساج (sac) به جیم عربی، به معنی تابه نانپزی.

ساج (saç) به جیم فارسی، گیسو را گویند.

[قاف...افعال]

قِل و قِيل (qıl) هر دو صورت امر است، یعنی بکن و ماضی آن قبليدى (qıldı) و مضارعش قيلور (qılur) می آيد.

قال (qal) امر است، یعنی بمان و ماضی آن قالدى (qaldı) و مضارعش قالور (qalur) می آيد.

فَاقْ (qaç) امر است، به جيم فارسي، یعنی بگريز و ماضی آن قاچدى (qaçdı) و مضارعش فاچار (qaçar) می آيد.

قاو (qav) امر است، یعنی از پى گريخته بتازان و ماضی آن قاودى (qavdır) و مضارعش قاوار (qavar) می آيد.

قاب (qap) به باء فارسي، امر است، یعنی بگير و ماضی آن قاپدى (qapdır) و مضارع آن قاپار (qapar) می آيد.

قِر (qır) امر است، به دو معنی آنکه پاره کن و بگسلان و يكى ديگر قتل کن و بکش، ماضی آن قردى (qırkı) و مضارع قرار (qırar) می آيد.

قزان (qazan) امر است، یعنی انتفاع بهم رسان و نفع پيدا کن، ماضی آن قازاندى (qazanlı) و مضارعش قازانور (qazanur) می آيد.

قوی (qoy) امر است، یعنی بگذار و ماضی آن قویدی (qoydı) و مضارعش قویر (qoyer) می‌آید.

قانه (qana) امر است، یعنی خونین شو و ماضی آن قانه‌دی (qanadı) و مضارع آن قانار (qanar) می‌آید.

قنه (qına) امر است، یعنی منعش کن و ماضی آن قنه‌دی (qınadı) و مضارع آن قنر (qınar) می‌آید.

قینه (qayna) امر است، بجوش آی و ماضی آن قیندی (qaynadı) و مضارعش قینر (qaynar) می‌آید.

قیز (qız) امر است، یعنی گرم شو و ماضی آن قزدی (qızdı) و مضارع آن قزار (qızar) می‌آید.

قالخ (qalx) امر است، یعنی بیاخیز و ماضی آن قالخدی (qalxdı) و مضارعش قالخار (qalxar) می‌آید.

قاير (qayır) امر است، یعنی بساز و درست کن، ماضی آن قایبردی (qayırdı) و مضارعش قایپور (qayırur) می‌آید.

قازا (qaza) امر است، یعنی بکن و ماضی آن قازادی (qazadı) و مضارعش قازار (qazar) می‌آید.

قوزا (qavza) امر است، یعنی بلندش کن و ماضی آن قوزادی (qavzadı) و مضارع آن قوزار (qavzar) می‌آید.

قوپ (qop) امر است، یعنی آنکه برکنده شو و ماضی آن **قوپدی (qopdı)** و مضارع آن **قوپر (qopar)** می‌آید.

قوروت (qurut) امر است، یعنی خشک کن و ماضی آن **قوروتدی (qurutdı)** و مضارعش **قورودور (qurudur)** می‌آید.

قاشی (qaşı) امر است، یعنی بخاران و ماضی آن **قاشیدی (qaşıdı)** و مضارع آن **قاشور (qaşur)** [اصلینده qaşiyur] می‌آید.

فاز (qaz) و **فازی (qazı)** هر دو به معنی واکن است، امر است، ماضی آن **فازیدی (qazıdı)** و مضارعش **فازور (qazur)** [اصلینده qaziyur] می‌آید.

قی (qıy) امر است، یعنی روا دار و ماضی آن **قیدی (qıydı)** و مضارعش **قیر (qıyar)** می‌آید.

قاره (qara) امر است، یعنی بر مغزش کف دست بزن و ماضی آن **قارهدی (qaradı)** و مستقبل آن **قارار (qarar)** می‌آید.

قوندُر (qondur) امر است، یعنی پرنده را فرود آر و ماضی آن **قوندُرددی (qondurdı)** و مضارعش **قوندورور (qondurur)** می‌آید.

قوندَر (qondar) امر است، یعنی بر پای دار و ماضی آن **قوندردی (qondardı)** و مضارعش **قوندرور (qondarur)** می‌آید.

قورتار (qurtar) امر است، یعنی وارهان و ماضی آن **قورتارددی (qurtardı)** و مضارعش **قورتارور (qurtarur)** می‌آید.

قليچله (qılıchla) امر است، يعني به شمشیر بزن و ماضی آن قليچلدى (qılıchladı) و مضارعش قليچلر (qılıchclar) مىآيد.

قوپر (qopar) و **قوپرت** (qopart) به باه فارسي، يعني بر کن و ماضی آن قوپرتدى (qopartdı) و مضارعش قوپرتور (qopartur) مىآيد.

قراال (qaral) امر است، يعني سياه شو و ماضی آن قرالدى (qaraldı) و مضارعش قراالور (qaralur) مىآيد.

قون (qon) امر است، يعني فرود آى و نازل شو، ماضی آن قوندى (qondı) و مضارعش قونار (qonar) مىآيد.

قزار (qızar) امر است، يعني سرخ شو و ماضی آن قيزَردى (qızardı) و مضارعش قزارور (qızarur) مىآيد.

قويله (quyla) امر است، يعني در گودالش فرو بر و ماضی آن قوبَلدى (quyladı) و مضارعش قويлер (quylar) مىآيد.

قاريش (qaris) امر است، به معنى آنکه بهم برآئيد و درهم شو و ماضی آن قارِشدى (qarişdı) و مضارعش قارشور (qarişur) مىآيد.

قوچ (quç) و **قوچاقله** (quçaqla) هر دو قسم ديده شده و به جيم فارسي است، يعني بغل زن و آغوش كش، ماضی آن قوچاقدى (quçaqladı) و مضارع آن قوچاقلر (quçaqlar) مىآيد.

قورخ (qorx) امر است، یعنی بترس و ماضی آن قورخدی (qorxdı) و مضارعش قورخر (qorxar) می‌آید.

قیشله (qışla) امر است، یعنی زمستانیش کن و ماضی آن قیشلده (qışlı) و مضارعش قیشلر (qışlılar) می‌آید.

قان (qan) امر است، یعنی بفهم و درک کن، ماضی آن قاندی (qandı) و مضارع آن قانور (qanur) می‌آید.

قارشوله (qarşula) امر است، یعنی برابر شو و ماضی آن قارشوولادی (qarşuladı) و مضارعش قارشولر (qarşular) می‌آید.

قوملش (qovlaş) یعنی خویش و قوم شو، ماضی آن قوملشده (qovlaşdırı) و مضارع آن قوملشور (qovlaşdırır) می‌آید.

قپانله (qapanla) امر است، یعنی قپانش کن و ماضی آن قپانلدی (qapanladı) و مضارعش قپانلار (qapanlar) می‌آید.

قیتار (qaytar) امر است، یعنی بر گردان و ماضی آن قیتارددی (qaytarındı) و مضارعش قیترور (qaytarır) می‌آید.

قورداله (qurdala) امر است، یعنی برهمش زن و واجوی، ماضی آن قوردادلده (qurdaladı) و مضارعش قوردادلار (qurdalar) می‌آید.

قوش (qoş) امر است، به معنی آنکه حیوانی را با حیوانی همراه کن و ماضی آن قوشدی (qoşdırı) و مضارعش قوشر (qoşar) می‌آید.

[قاف...اسماء]

قورت (qurut) به معنی کشک است.

قورت (qurt) و قورد (qurd) هر دو به معنی گرگ درنده.
قرا و قارا و قاره (qara) هرسه قسم ملاحظه شده، یعنی سیاه.
قازان (qazan) و قَرغان (qazğan) به معنی دیگ است.

قان (qan) به معنی خون است.

قاش (qaş) به معنی ابروی است.

قاپو (qapu) به باء فارسی، درگاه را گویند.

قالخان (qalxan) به معنی سپر است.

قوش (quş) به معنی پرنده است.

قِزِل (qızıl) یعنی طلا.

قونشی (qonşı) به معنی همسایه.

قاون (qavun) به معنی خربزه است.

قارپوز (qarpuz) به معنی هندوانه.

قولاق (qulaq) به معنی گوش است.

قارن (qarın) به یاء و بدون یاء، به معنی شکم است.

ڦل و قول (qul) به معنی غلام و بندہ است.

قول (qol) به معنی بازو است.

قراواش (qaravaş) به معنی جاریه و کنیز است.

قوبی (quyı) به معنی چاه است.

ڦداش (qardaş) و **قرنداش** (qarındaş) هر دو به معنی برادر آمده

است.

قارقو (qarqu) به معنی نی که سفت و سقط باشد.

قامِش (qamış) نی که سست باشد، مثل نی بوریا.

قلیج (qlıç) به معنی شمشیر.

قابوق (qabuq) به باء عربی، پوست را گویند.

قوین (qoyın) به معنی گوسفند است.

قوزی (quzı) به معنی بره است.

قوناق (qonaq) به معنی مهمان است.

قارغه (qarğɑ) به معنی کلاغ است.

قار (qar) به معنی برف است.

قورشاق (qurşaq) به معنی شال و کمربند.

قورساق (qursaq) به معنی روده است.

قولباق (qolbaq) به معنی دستبند زنان.

قایه (qaya) سنگ بزرگ متصل بر کوهستانات و غیره.

قورباغه (qurbağɑ) به معنی وزغ است.

قایش (qayış) به معنی چرم است.

قنات (qanad) و قناد (qanat) هر دو قسم به معنی پر است.

قوری (quri) به معنی خشک است.

قوشَه (qoşa) به معنی جفت.

قازماق (qazmaq) ته دیگ از پلو و غیر آن گویند.

قباق (qabaq) به معنی کدوی خوردنی.

قَباق (qabaq) پیشانی.

قاری (qarı) عجوزه و پیره زال.

قالین (qalın) یعنی زخیم و گنده.

قیش (qış) زمستان.

قوزه (qoza) آدم معجب و متکبر را گویند.

قورد (qurd) کرم را گویند.

قالموق (qalmuq) اسم طایفه‌ای است در ترکستان.

قیز (qız) به معنی دختر است.

قیزغین (qızğın) گرم شده را گویند.

قوجاجق (quçaq) آغوش را گویند.

قویش (quyaş) آفتتاب است.

قیرم (qırım) اسم طایفه‌ای است.

قارشو (qarşu) برابر را گویند.

قوقو (qoqu) به معنی بوی است، اعم از آنکه خوب یا بد باشد.

قبان (qapan) به باء فارسی، به نر گراز و خوک گویند.

قودوز (quduz) به معنی سگ حار است.

قورخاک (qorxaq) به معنی ترسنده و خوفناک است.

قوز (qoz) به معنی جوز و گردکان است و گاهی به خصتین هم می‌گویند.

قرانقو (qaranqu) به معنی تاریکی است.

قرخیق (qırxıq) یعنی تراشیده.

قابوق (qapuq) به معنی چوب بلندی است که در میدانگاه دار کرده‌اند که

تیراندازی بر آن نمایند.

قیچی (qayçı) به جیم فارسی، به معنی مقراض است.

قیقادج (qiyqac) به جیم عربی، به معنی احول است.

قبار (qabar) تاول را گویند.

قلاق (qulaq) به معنی گوش است و **قولاغ** (qulağ) هم دیده‌شده و به

معنی گوش است.

قانجیق (qancıq) یعنی ماده.

[کاف...افعال]

کَل (gəl) به کاف فارسی، امر است، یعنی بیا و کلدی (gəldi) ماضی و کلور (gəlür) مضارع آن است.

کَبَت (get) امر است، به کاف فارسی، یعنی برو و کیتدی (getdi) ماضی و کیتر (getər) و کیدر (gedər) مضارع آن است.

کَس (kəs) به کاف عربی، امر است، یعنی ببر و ماضی آن کسدی (kəsdi) و مضارع آن کسَر (kəsər) می‌آید.

کُس (küs) به کاف عربی، امر است، یعنی قهر کن و ماضی آن کُسدی (küsdi) و مضارع آن کُسَر (küsər) می‌آید.

کور (gör) امر است، به کاف فارسی، یعنی ببین و ماضی آن کوردی (görər) و مضارعش کورَر (görər) می‌آید.

کِر (gir) به کاف فارسی، امر است، یعنی فرو شو و اندرون رو، ماضی آن کردنی (girdi) و مضارع آن کِرار یا کَرَر (girər) می‌آید.

گوم (göm) امر است، به کاف فارسی، یعنی فروش کن، به معنی در آن چیز فرو برو و ماضی آن **کومدی** (gömdi) و مضارع آن **کومر** (gömər) می‌آید.

گل (gül) به کاف فارسی، امر است، یعنی بخند و ماضی آن **گلدی** (güldi) و مضارعش **گلور** (gülür) می‌آید.

کوستر (köstər) به کاف عربی، به معنی آنکه بنما و ماضی آن **کوستردی** (köstərdi) و مضارعش **کوسترور** (köstərür) می‌آید.

کورکز (görkəz) به کاف عربی ثانی، به همین معنی یعنی بنما و ماضی آن **کورکزدی** (görkəzdi) و مضارعش **کورکزور** (görkəzür) می‌آید.

کیچ (geç) به کاف و جیم فارسی، امر است، یعنی بگذر و ماضی آن **کیچدی** (geçdi) و مضارعش **کیچر** (geçər) می‌آید.

گز (gəz) به کاف فارسی، امر است، یعنی بگرد، به معنی جستجو کن و ماضی آن **گزدی** (gəzdi) و مضارع آن **گزر** (gəzər) می‌آید.

کئنور (kətür) به کاف عربی، امر است، یعنی بیار و ماضی آن **کتوردی** و مضارعش **کتوورور** (kətürür) می‌آید.

کوتور (kötür) به کاف عربی، یعنی بردار و ماضی آن **کوتُرددی** و مضارعش **کوتورور** (kötürür) می‌آید.

گَى (gey) به کاف فارسی، امر است، یعنی بپوش و ماضی آن **کیدی** (geydi) و مضارعش **کِیر** (geyər) می‌آید.

گِين (geyin) به کاف فارسی، امر است، یعنی پوشیده شو و ماضی آن **کیندی** (geyindi) و مضارعش **کيونور** (geyünür) [geyinür»geyünür] می‌آید.

گُلش (güləş) به کاف فارسی، امر است، یعنی کشتی گیر و ماضی آن **کلشدی** (güləşdi) و مضارعش **کلشور** (güləşür) می‌آید.

گَزدور (gəzdür) به کاف فارسی، یعنی بگردان و ماضی آن **کزدردی** (gəzdürdi) و مضارعش **کزدورور** (gəzdürür) می‌آید.

كوندر (göndər) به کاف فارسی، امر است، یعنی بفرست و ماضی آن **کوندردی** (göndərdi) و مضارعش **کوندرور** (göndərür) می‌آید.

كورولده (gürüldə) به کاف فارسی، امر است، یعنی نعره بزن و ماضی آن **کورولدهدی** (gürüldədi) و مضارعش **کوروولدر** (gürüldər) می‌آید.

كورين (görin) به کاف فارسی، امر است، خود را وانما و ماضی آن **کورندي** (görindi) و مضارعش **کوريونور** (görinür) می‌آید.

کوزلش (gözləş) به کاف فارسی، امر است، یعنی نگاه کنید و ماضی آن **کوزلشدی** (gözləşdi) و مضارع آن **کوزلشور** (gözləşür) می‌آید.

کیریش (giriş) و بدون یاء هم می‌شود، به کاف فارسی، امر است، به معنی آنکه پا تو گذار در کار و ماضی آن کیریشیدی (girişdi) و مضارع آن کیریشور (girişür) می‌آید.

کِزْلَه (gizlə) به کاف فارسی، امر است، یعنی پنهان کن و ماضی آن کِزْلَدِی (gizlədi) و مضارع آن کِزْلَر (gizlər) می‌آید.
 کُلَّشَدُور (güləşdür) به کاف فارسی، امر است، یعنی به کشتی گرفتن وادار و ماضی آن کلشدوردی (güləşdürdi) و مضارع کلشدورور (güləşdürür) می‌آید.

کَسْدُور (kəsdür) امر است، به کاف عربی، یعنی ببران و ماضی آن کسدوردی (kəsdürdi) و مضارعش کسدورور (kəsdürür) می‌آید.
 گُلَدُور (güldür) به کاف فارسی، امر است، یعنی بخندان و ماضی آن کلدوردی (güldürdi) و مضارعش کلدورور (güldürür) می‌آید.

گَمِيش (gəmiş) به کاف فارسی، امر است، یعنی باز شکاری به شکار بر ده و ماضی آن کمشدی (gəmişdi) و مضارع آن گَمُشُور (gəmişür) [gəmişür»gəmüssür] می‌آید.

کَمُور (gəmür) به کاف فارسی، امر است، یعنی استخوان را بجاو و ماضی آن کموردی (gəmürdi) و مضارعش کمورور (gəmürür) می‌آید.

کیچور (geçür) به کاف فارسی، امر است، یعنی بگذران و ماضی آن **کیچوردی (geçürdi)** و مضارع آن **کیچورور (geçürür)** می‌آید.

کوکله (köklə) هر دو به کاف عربی، امر است، یعنی بخیه زن و بدوز، ماضی آن **کوکلدي (köklədi)** و مضارعش **کوکلر (köklər)** می‌آید.

کوروش (görüş) به کاف فارسی، امر است، یعنی همدیگر ببین و ماضی آن **کوروشدي (görüşdi)** و مضارع آن **کوروشور (görüşür)** می‌آید.

[کاف...اسماء]

کون (gün) به کاف فارسی، به معنی آفتاب است.

کوندُز (gündüz) و کون (gün) هر دو به کاف فارسی، به معنی روز است.

کونش (günəş) به کاف فارسی، به معنی آفتاب است و کونش (günəş) به معنی آفتاب رو آمده است.

کوک (gög) هر دو به کاف فارسی، به معنی آسمان است.

کوک (gög) شرح ایضاً، به معنی کبود هم آمده است.

کوک (kök) هر دو به کاف عربی، به معنی ریشه و بیخ درخت و غیره گویند.

کون (gün) به کاف فارسی، به معنی چرم است.

کونگل (göngül) هر دو به کاف فارسی، به معنی دل است. موافق استعمال کاف ثانی در تلفظ می‌افتد، اگر خواهند که کلام ترکی به حد کمال رسانند باید کاف ظاهر شود و این قول در نزد کل علماء بغايت مستحسن است.

کوز (göz) به کاف فارسی، به معنی چشم است.

کوز (göz) به کاف فارسی، به معنی خورک آتش است.

کوت (göt) به کاف فارسی، دبر را گویند.

کِپِرِک (kiprig) به کاف عربی و باء و کاف فارسی، به معنی مژگان است.

کوبَك (göbək) هر دو به کاف فارسی، به معنی ناف است.

کوپَك (köpək) هر دو به کاف عربی و باء فارسی، به معنی سگ پیر است
که بزرگ و کهن باشد.

کُل (küll) به کاف عربی، به معنی خاکستر است.

کوج (güc/güç) به کاف و جیم فارسی و عربی، به معنی زور است.

کوچ (köç) به کاف عربی و جیم فارسی، به معنی رحلت و رفتن قافله و
غیره را گویند.

کوزَل (gözəl) به کاف فارسی، به معنی خوبرو و نازنین و مقبول.

کَکْلِيْك (gəglig) هر سه به کاف فارسی، به معنی کپک است.

کَيْجَه (gecə) به کاف فارسی و جیم عربی، به معنی شب است.

کَيْچَه (keçə) به کاف عربی و جیم فارسی، به معنی نمدوش و هر نمدی که
باشد.

کَيْم (geyim) به کاف فارسی، به معنی زره است.

کوزَكُو (güzgü/gözgü) هر دو به کاف فارسی، به معنی آیینه است.

کومِش (gümiş) به کاف فارسی، نقره را گویند.

گُنک (könnəg) به کاف عربی و ثانی به کاف فارسی و نون مشدد، به معنی پیراهن است. **کوَنک** (kövnəg) به واو هم ملاحظه شده به همین معنیست. **کولکه** (kölğə) اول به کاف عربی و ثانی به کاف فارسی، به معنی سایه است.

کومُر (kömür) به کاف عربی، به معنی زغال است. **کَلِين** (gəlin) به کاف فارسی، عروس را گویند.

کيشی (kişi) به کاف عربی، به معنی مرد است که در عربی رجل گویند. **کال** (kal) به کاف عربی، به معنی نارس است.

کَسَك (kəsəg) اول کاف عربی و ثانی کاف فارسی، به معنی کلوخ است. **کوَگَرچين** (gögərçin) هر دو کاف و جیم فارسی، به معنی کبوتر است. **کورپی** (körpi) به کاف عربی و باء فارسی، به معنی پل است.

کَلِش (gəliş) به کاف فارسی، به معنی رفتار است. **کيچل** (keçəl) مشهور و معروف است.

کَتِير (kətir) به کاف عربی، به معنی زمین و چیز ناهموار و ناصاف. **کَلَش** (kələş) به کاف عربی، به معنی گیوه است که پاپوش است.

کَرو (gərü) به کاف فارسی، به معنی دنبال و پس است. **کَبَه** (gəbə) فرشی است از پشم.

کَنه (kənə) جانور معروف است که به حیوانات می‌چسبد.

گَسکین (**kəsgin**) اول به کاف عربی و ثانی به کاف فارسی، به معنی برش دار و برنده است.

گَمی (**gəmi**) به کاف فارسی، به معنی کشتی است.
کور (**kor**) به کاف عربی، کور است.

کور (**gor**) به کاف فارسی، قبر است.
کوگُس (**gögüs**) هر دو به کاف فارسی، سینه است.

[باء...افعال]

بی (ye) امر است، یعنی بخور و ماضی آن یَدِی (yedi) و مضارع آن پیَر (iyer) [اصلینده *ye yər* دیر. ایکینجی /y/ نین دارالتیجی انتکیسی ایله *yiyər* اولور] می‌آید.

یاندور (yandur) امر است، یعنی بسوزان و ماضی آن یاندردی (yandurur) و مضارع آن یاندورور (yandurdı) می‌آید.

بو (yu) امر است، یعنی بشوی و ماضی آن یودی (yudu) و مضارعش بُور (yuvar) می‌آید.

یار (yar) امر است، یعنی چیزی را که مانند چوب باشد شق بزن و ماضی آن یاردی (yardı) و مضارع آن یارار (yarar) می‌آید.

بیقله (yıqla) امر است، به معنی آنکه گریه کن و ماضی آن بیقلدی (yıqladı) و مضارعش بیقلر (yıqlar) می‌آید.

بومُلات (yumurlat) و بومُولاد (yumurlad) هر دو قسم دیده شده، یعنی چیزی بغلطان و ماضی آن بومُلاتدی (yumurlatdı) و مضارعش بومُلادور (yumurladur) می‌آید.

پخ (yix) امر است، یعنی خراب کن و ماضی آن یخدی (yixdی) و مضارعش یخار (yixar) می‌آید.

پق (yiq) امر است، یعنی گردش کن و ماضی آن یقدی (yiqdی) و مضارعش بیقر (yiqar) می‌آید.

يان (yan) امر است، یعنی بسوز و ماضی آن یاندی (yandی) و مضارعش یانار (yanar) می‌آید.

ياز (yaz) امر است، یعنی بنویس و ماضی آن یازدی (yazdی) و مضارعش یزار (yazar) می‌آید.

يات (yat) امر است، یعنی بخواب و ماضی آن یاتدی (yatdی) و مضارعش یاتار (yatar) می‌آید.

ياب (yap) به باء فارسی، یعنی آباد کن و بساز، ماضی آن یابدی (yapdی) و مضارعش یاپار (yapar) می‌آید.

يapiش (yapış) به باء فارسی، امر است، یعنی بچسب و ماضی آن یاپشدنی (yapışdی) و مضارعش یاپشور (yapışur) می‌آید.

يوم (yum) امر است، یعنی چشمت برهم نه و ماضی آن یومدی (yumdی) و مضارع آن یومر (yumar) می‌آید.

يوگر (yükür) به کاف فارسی، امر است، یعنی بدو و ماضی آن یوگردی (yükürdی) و مضارعش يوكورور (yükürür) می‌آید.

بُوكله (yügilə) به کاف فارسی، امر است، یعنی بار کن و ماضی آن **بُوكلدى** (yüglədi) و مضارع آن **بُوكلر** (yüglər) می‌آید.

يامه (yama) امر است، یعنی وصله کن و بدوز و ماضی آن **يامه‌دى** و مضارع آن **يامار** (yamar) می‌آید.

يَرى (yeri) امر است، به رفتار آی و برو، ماضی آن **يَرىدى** (yeridi) و مضارعش **يَرىور** (yeriyür) می‌آید.

يَتِير (yetir) امر است، یعنی برسان و ماضی آن **يَتِردى** (yetirdi) و مضارعش **يَتُورور** (yetürür) [yetirür»yetürür] می‌آید.

يَاتِير (yatır) امر است، یعنی بخوابان و ماضی آن **يَاتِردى** (yatırdı) و مضارعش **يَاتُورور** (yatırirur»yatırirur) [yatırirur»yatırirur] می‌آید.

يَرىيت (yerit) و **يَرىيد** (yerid) هر دو قسم آورده‌اند، یعنی به رفتار انداز برود و ماضی آن **يَرىيتدى** (yeritdi) و مضارعش **يَرىيتوور** (yeritür) می‌آید.

يالوار - يخار (yalvar - yaxar) دو لفظ متراووند، هر دو به یک معنی، امر است، در مقام چاپلوسی که در مقام قربان صدقه آورده و گفته می‌شود، ماضی آن **يالواردى - يخاردى** (yalvardı-yaxardı) و مضارعش **يالوارور - يخارور** (yalvarur-yaxarur) می‌آید.

یتوشدور (yetüşdür) امر است، یعنی وارسان که کم رسی نیارد و ماضی آن یتوشدوردی (yetüşdürdi) و مضارع آن یتوشدورور (yetüşdürür) می‌آید.

یوللان (yollar) به ادغام لام در لام که یوللان (yollar) باشد، امر است، یعنی راهی شو و برو، ماضی آن یوللاندی (yollandı) و مضارع آن یوللانور (yollanur) می‌آید.

یَقَّله (yaqala) و یَخَّله (yaxala) هر دو دیده شده، به یک معنی می‌آید یعنی گریبان گیر شو و ماضی آن یَقَّلَدی (yaqaladı) و یا یَخَّلَدی (yaxaladı) و مضارع آن یَقَّهُلر (yaqalar) و یا یَخَّهُلر (yaxalar) می‌آید. یوگُرت (yükürt) امر است، یعنی بدوان اسب و امثال آن را، ماضی آن یوگُرتدى (yükürtti) و مضارع آن یوگُرتور (yükürtür) می‌آید.

نیقلده (niqilda) امر است، در مقام آنکه گویند قم کن و ماضی آن نیقلده‌دی (niqıldadı) و مضارعش نیقلدار (niqıldar) می‌آید.

یانگَه (yanğa) به کاف نوشته و بدون کاف گفته و خوانده می‌شود، امر است، یعنی سهو کن و ماضی آن یانگَدی (yanğadı) و مضارعش یانگَر (yanğar) می‌آید.

یوبان (yuban) امر است، یعنی تامل و تانی کن و دست به دست بمال، ماضی آن یوباندی (yubandı) و مضارعش یوبانور (yubanur) می‌آید.

یاشه (yaşa) امر است، یعنی عمر و صاحب سن باش، ماضی آن یاشه‌دی (yaşadı) و مضارعش یاشار و یا یاشر (yaşar) می‌آید.

یسلاط (yıslat) امر است، یعنی بخیسان و ماضی آن یسلاط‌دی (yıslatdı) و مضارعش یسلاطور (yıslatur) می‌آید.

یامات (yamat) امر است، یعنی بدھ وصله اش زند و ماضی آن یامات‌دی (yamatdı) و مضارع آن یمامدور (yamatdur) می‌آید.

یشید (yeşid) به معنی بشنو هم آمده و ماضی آن یشیدی (yeşiddi) و مضارعش یشیدور (yeşidür) می‌آید.

یارات (yarat) و یا یاراد (yarad) هر دو قسم ملاحظه شده، امر است، یعنی بیافرین و ماضی آن یارات‌دی (yaratdı) و مضارعش یورادور (yaradur) می‌آید.

بیلّن (yellən) که لام در لام ادغام می‌شود که یلّن (yellən) بشود، امر است، یعنی باد بردار و ماضی آن یلّندی (yelləndi) و مضارعش یلنور (yellənür) می‌آید.

یومرُقله (yumruqla) امر است، یعنی مشتش زن و ماضی آن یومروقَلدی (yumruqladı) و مضارعش یومرُقلار (yumruqlar) می‌آید.

ینکیله (yençilə) امر است، به کاف فارسی، یعنی نویش کن و ماضی آن ینکیلَدی (yençilədi) و مضارعش ینکیلر (yençilər) می‌آید.

بۇقۇر (yoqur) امر است، يعنى خمير كن و ماضى آن يقورلدى
و مضارعش يوقرلر (yoqurlar) مىآيد.

ياسدەلە (yasdila) امر است، يعنى پەنش كن و ماضى آن ياسدلدى
و مضارع آن ياسدلر (yasdilar) مىآيد.

ياڭلە (yağla) امر است، يعنى روغنىش زن و ماضى آن ياغلدى
و مضارع آن ياغلر (yağlar) مىآيد.

يالقۇزلە (yalquzla) امر است، به تنهايى گىريش آر و ماضى آن
يالقۇزلدى (yalquzladı) و مضارعش يالقۇزلر (yalquzlar) مىآيد.

يالىنلە (yalınlı) امر است، يعنى برهنهاش كن و ماضى آن يالىنلىدى
و مضارعش يالىنلر (yalınlar) مىآيد.

[یاء...اسماء]

یولدوز (yıldız) به معنی ستاره.

یاش (yaş) به معنی سال.

یاش (yaş) به معنی تر.

یاش (yaş) به معنی اشک چشم.

یاغیش (yağış) به معنی باران.

یوقورت (yoqurt) به معنی ماست است.

یاغ (yag) به معنی روغن است.

یوک (yük) به کاف عربی، به معنی بار است.

ییاق (yayaq) به معنی پیاده است و به عنوان ندرت **ییان** (yayan) هم

دیده شده و دور از فصاحت است.

یتناق (yataq) به معنی خوابگاه است.

یاسدی (yasdı) به معنی پهنه است.

یماق (yamaq) به معنی وصله است.

یولداش (yoldaş) به معنی همراه است.

یوخارو (yuxaru) و **یوخاری** (yuxarı) هر دو آمده‌است و به معنی بالاست.

یشاقه (yaşaqa) به معنی پائین است و بندرت آمده‌است.
یمیش (yemiş) به معنی میوه است.
یای (yay) به معنی کمان است.

یوقو (yuqu) به معنی خواب است، **یوقی** (yuqi) و **یوخی** (yuxı) هم به معنی خواب است.

یووه (yuva) به معنی آشیانه است.
یومروق (yumuruq) به معنی مشت است.
یون (yün/yun) به معنی پشم است.

ینکی (yenîgi) به کاف فارسی، به معنی نو است.
ینشاق (yanşaqq) فرد مفت گفتگو کن.

یلان و **یلان** (yalan) هر دو قسم به معنی دروغ است.
یاری (yarı) و **یارو** (yaru) به معنی نصفه و نیمه است.
یالقوز (yalquiz) به معنی تنها.

یازوق (yazuq) چیزی که به سبیش حیف و دریغ و افسوس خورند.
یورقون (yorqun) به معنی خسته و مانده شده.
یورقان (yorqan) به معنی لحاف است.

یاسدیق (yasdıq) به معنی بالش و پشتی است.

یوگُرُک (yügürüük) هر دو به کاف فارسی، به معنی دو دارنده است.

یومُرتَه (yumurta) به معنی تخم مرغ است.

یومشاق (yumşaq) به معنی چیز نرم و لطیف است.

یاز (yaz) به معنی تابستان است.

یوخسول (yoxsul) مرد بی چیز درویش را گویند.

یاغِر (yağır) به معنی زخم حیوانی است که زخم در شانه اش اتفاق افتاده باشد.

یالین (yahın) به معنی برهنه است.

یمان (yaman) به معنی بد است.

یوکوز (yüküz) به کاف عربی، عوامل خویش را گویند اما بندرت آمده است.

یاشِل (yaşıl) به معنی سبز است.

یاشلو (yaşlu) یعنی صاحب سن و پیر.

یوز (yüz) به معنی رخساره و روی.

یوْزُم (yüzüm) بندرت به انگور هم گویند.

یِوش (yeriş) رفتار را گویند.

یاد (yad) در فارسی به معنی بیگانه است.

یاس (yas) ماتم و عزا را گویند.

یاخ (yax) به معنی افکندن.

یوقون (yoqun) به معنی گنده است.

یومُری (yumuri) به معنی چیز گرد است.

یانق (yaniq) به معنی سوخته است.

ییل و ئیل (il, yil) به یاء و الف هر دو خوانده شده، به معنی سال است.

ییلاق (yaylaq) محل سکنایی را گویند که خنک و سرد باشد که در مقابل

قِشلاق (qışlaq) که محل گرم و خوش هوا را گویند.

یول (yol) به معنی راه است.

یَخْشى (yaxşı) به معنی نیک است.

یَر (yer) به معنی زمین است.

یَئَر (yəər) به معنی زین اسب است و **آَيَر (əyər)** و **یَهَر (yəhər)** هم

گویند.

یوزون (yuzun) به معنی بلند است و **اوْزون (uzun)** هم گویند.

یولوق (yoluq) عور و لوط را گویند.

یَكِين (yegin) یعنی گزین و چابک سوار را گویند.

خاتمه

چون نمونه‌ای در هر قاعده و قانون کلمات ترکیه اعم از افعال و اسماء و حروف و لغات در مقدمه و ارکان اربعه ذکر و بیان نموده، هر چند در عین استعجال و سبیل سرعت و بدون تأمل و تفکر حقیقت به بدیهه نوشته و ذکر یافته، لیکن بعضی قواعد و مراسم دیگر در میان اتراک متداول است که دانستن آنها هم، بعضی را بعنوان شوخی و خوش طبیعی ایراد می‌نماید که ناظران رساله را تعلم آن از ضروریات است.

اول آنکه

در کلمات فارسیه قاعده و ضابطه‌ای دارند که در فاصله کلمات که چندین وجه باشد گویند که: اول و دویم و سیم و چهارم و پنجم تا دهم. در ترکی امثال آن هم به این ضابطه و قاعده می‌آورند که: اولکی (əvvəlki)، ایکیمجی (ikimci)، اوچومجی (üçümci)، دوردُمجی (dördümci)، بیشیممجی (beşimci)، آلتیمجی (altımcı)، سکزیمجی (səkkizimci)، دوغّزمجی (yeddimci)، یَدِمجی (onbirimci)، اوونِبرِمجی (onumci)، اوونِبرِمجی (doğguzumci) تا صد

و هزار و هر قدر که خواسته باشد به همین ضابطه و ترتیب می‌آید. در این مقام لفظ مجی (mcl) بر اعداد زیاده و گفته می‌شود و معنی به همان ترتیب می‌آید و همین ضابطه کلیست.

دیگر

از جمله قواعد کلمات ترکیه آن است که در بعضی مواضع بعضی الفاظ و لغات عربیه و فارسیه را با کلمات ترکی منضم ساخته تکلم مینمایند که کلام حقیقه، مخلوط به فارسی و عربیست و اما کلام ترکی حساب می‌شود. مصنّف گوید که به سندهای موثق از ملاجاجیم‌خان و ملایردانقلی که افصح علمای ترکند روایت و تجویز شده که سه لفظ که آن عبارت است از: ایله (eylə) و ایت (et) و قیل (qıl) که هر سه به معنی بکن فارسی است، که همین الفاظ را با کلمات عربیه و فارسیه منضم می‌سازند و تکلم مینمایند، و غیر از این نمی‌تواند شد. نظر به آنکه حقیقتاً قاعده و رسم علیحده‌ای است لهذا سه مثال منضم به عربی و سه مثال منضم با کلمه فارسی قلمی می‌سازد که تا ناظران رساله از نظر کردن در آن، حقیقت و کیفیت آن را معلوم توانند نمود. اما سه مثال عربی که منضم است به کلمه عربی آنکه: رحم ایله (rəhm eylə) و صبر ایت (səbr et) و محبت قیل (məhəbbət qıl) و معنی فارسی آنها چنان است که: رحم کن و صبرکن و محبت کن. اما آن مثالهای ترکی که با کلمه فارسی منضم و تکلم می‌شود

آنکه: تاخت ایله (taxt eylə)، روشن ایت (rövşən et)، ستم قیل (sitəm qıl) و معانی آنها آنکه: تاخت کن و روشن کن و ستم کن. چون مستحضر شدی و کیفیت را دریافتی و دانستی، لهذا یکی از آن سه کلمه ترکی منضم را با سایر صیق، منضم ساخته، اجمالاً معروض میدارد که بواقی را از آن گونه قیاس نمایند:

مصدر: رحم ایلمق (rəhm eyləmaq).

ماضی: رحم ایلدی (rəhm eylədi).

مضارع: رحم ایلر (rəhm eylər).

امر: رحم ایله (rəhm eylə).

نهی: رحم ایلمه (rəhm eyləmə).

نفی: رحم ایلمز (rəhm eyləməz).

استفهام: رحم ایلرمی (rəhm eylər mi).

اسم فاعل: رحم ایلین (rəhm eyləyən).

اسم مفعول: رحم اولنمیش (rəhm olunmuş)،

و هم چنین است: رحم ایتدی (rəhm etdi) و رحم قیلدى (rəhm qıldı)، با سایر صیغه‌های دیگر [اکسیک یا پراقلار]

...عالی شأن، معلى بیان، رفیع مکان، نتیجه الاعاظم و الاعیان، ثمره شجره انسانیت و نوباوه حدیقه آدمیت و سداد، مخدومزاده‌ای عالی و جلیل

آقا اسمعیل طول الله تعالیٰ عمره و زید قدره و اعلا شانه، خواهشمند بودند که کلام ترکی یاد گیرند و تکلم فرمایند، بناء علی هندا، مامورا، به تسوید و تحریر این اوراق، مبادرت شد.

چون بدیهتاً و در نهایت سرعت، این رساله، صورت اتمام پذیرفته، امید که ناظران رساله، قلم عفو بر جرایم حقیر بکشند و اگر چه این کتاب از اول تا به آخر، غلط و سهو و خطاست و به عبارات دور از فصاحت و بلاغت نوشته شده امید که کاتب را به شفاعت ترکیت اصلی ببخشایند و معایب آن را ملاحظه بفرمایند، بزرگان نکته بر خردان نگیرند، **والسلام**.

کر شسته آمد که واضح کلام ترکی لفظ امر ترکی را با آن در فرض مختلط
 ماضی بنا نهاده است و این قول در زیر عدهای دیگر بحث است اقوی
 داصح است و این عدسم بالخصوص و ایمه المرجع والماقب
 جب پنجه از کلام عربی از ماضی حسپ آرد و صبازی کردد از ماضی
 ترکی شش و جمه بارزی کردد و مخ سپل بود و دو منی طب
 در و متكلم را که یکی متكلّم و حده و یکی متكلّم اخیر و به بام
 د فعل ماضی و مترکی برس کونزی او رند اول ضموج و اصل هم
 و اول مسور و اما انج اول ضموج است مثل اک صفت
 کلندی کلاد بایر کلدنک کلدنک نکن
 کلدمه کلدوت دکاف رمنی طب خواه بخورد
 و وزاه جسم سمع اخوند ترکیست و رخلی بقاعده و قیاس کی
 لفظی ندارد و بلکه در متكلّم اذ اضطر رهنا راست بینداز